

—קובץ—

---

# הנהגות קודש

---

של כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע

---

## תשורה

משמחת הנישואין של  
עמוס שניאור ומור ברדה  
ג' ניסן תשע"ה, כפר חב"ד



## עם התשורה

בקשר למנהג אנ"ש לאחרונה להו"ל תשורה, על יסוד מנהג כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בחתונת כ"ק אדמו"ר נשי"ד, י"ד כסלו תרפ"ט,

ובסמיכות עם ב' ניסן – יום פטירת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע – שכלשון כ"ק אדמו"ר נשי"ד בשיחת ש"פ וירא כ"ף מרחשון תש"מ<sup>1</sup> "ענינו המיוחד פון רבי'ן נ"ע (בעל יום ההולדת) איז געווען דער ענין פון הפצת התורה, און לאו דווקא פנימיות התורה, נאר אויך נגלה דתורה – ווי ס'איז מודגש אין דעם וואס ער האט מייסד געווען ישיבת "תומכי תמימים", כדי אז מ'זאל לערנען "תורת ה', תורת הנגלה ותורת החסידות, תמימה" אז ס'זאל ווערן "תורה אחת", איין זאך, ובהקדמת עבודת התפילה".

אנו מביאים בזה, קובץ הנהגותיו בקודש של כ"ק אדנ"ע. מלוקט משיחות ומכתבי כ"ק רבותינו נשיאנו ומזיכרונותיהם של התמימים, רואי פני הרבי, שחזו בהנהגותיו הק' והעלום על הכתב, בתוספת הקדמה, מ"מ, ציונים והערות.

בתור הוספה צירפנו את התשורה מחתונת כ"ק אדמו"ר נשי"ד.

ויהי רצון שכדברי כ"ק אדמו"ר נשי"ד ביחידות לחתנים וכלות (כ' אדר תנש"א) "כל חתונה וכל חתונות בישראל, ממהרים ומזרזים את השידוך והחתונה דכנסת ישראל עם הקב"ה, ועד להשלימות דנישואין לעתיד לבוא".

יחי אדוננו מורנו ורבנו מלך המשיח לעולם ועד  
ג' ניסן ה'תשע"ה, כפר חב"ד

עמוס שניאור ומור



כ"ק אדמו"ר מוהר"ר שלום דובער זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע מליובאוויטש  
כ' מר חשוון תרכ"א - ב' ניסן תר"פ

## מבוא

חשיבות מנהגי ישראל הינה מהחשובות ביותר בעמנו, עם ישראל. רבותינו נשיאנו הקפידו בשמירת "מנהגי ישראל" על דיוקם, כדברי כ"ק אדמו"ר בא' מאגרותיו<sup>2</sup>, "רבותינו נשיאנו דייקו במאוד במנהגים", ואף בשמירת כל מנהגי נשות ישראל הכשרות. כ"ק אדמו"ר ציטט רבות בהקשר זה את דברי הרשב"א<sup>3</sup>, "דאין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמינו". מפני שמנהגים אלו מפארים ומאירים כאור חיוור על החיים היומיומיים של כל יהודי.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ ציין<sup>4</sup>, אשר "כל מנהג הוא כעין דאורייתא". דברי כ"ק אדמו"ר הריי"צ אלו מיוסדים על מאחז"ל "מנהג ישראל תורה"<sup>5</sup>. הדבר מובן בפשטות, אשר מנהגי ישראל מהווים חלק בלתי נפרד מהתורה, בייחוד לאחר שאלו השתרשו זה רבות בשנים בתוככי עמנו, לא תהא זו גוזמא אם נאמר אשר יש להם-למנהגים חלק גדול בשימורנו כעם, בהבדילם אותנו מכל שאר העמים. על כן, ודאי דאי אפשר להא בלא הא.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ ביאר פעם את משמעות שורשם ומקורם של המנהגים בא' משיחותיו<sup>6</sup>, "מנהגן של ישראל תורה היא, ובכך שלשה פירושים: א) מנהג צומח מתורה. ב) מנהג מקרב לתורה. ג) מנהג עצמו – תורה. כל המנהגים ניתנו למשה מסיני. כשם שכל התורה ניתנה למשה מסיני וההתגלות היא על ידי אלה שגילו אותה בעתם ובזמנם, כך גם בקשר למנהגים, הכול ניתן למשה מסיני, אלא שהם נתגלו בזמנם על-פי סדר והשגחה עליונה, איזו נשמת צדיק צריכה לגלות ולהדריך את עם ישראל במנהג זה".

בפרטי המנהגים מצינו ריבוי חילוקים בין עדות ישראל השונות שהיו פזורות בכל תפוצות הארץ, ופשוט וברור אשר כל מנהג יש לו שורש וחשיבות בפ"ע, ויסודתו בהררי קודש – ה"ה תורתנו תורת אמת. הגם כי ריבוי המנהגים יוצר לכאורה חיכוך בין א' למשנהו, אלא שכמובן אשר "אלו ואלו דברי אלוקים חיים", וע"כ יש להמליץ את מאמר הגמרא "נהרא נהרא ופשטיה"<sup>7</sup>.

(2) ח"ה, עמ' 1. מתורגם מאידית.

(3) שו"ת השיב משה (תרכ"ו), סי' יג.

(4) סה"ש תד"ש, עמ' לו.

(5) ראה במנהגי ישראל (שפרבר), ח"א, עמ' רלה ואילך, בהשתלשלות מאחז"ל זה.

(6) סה"ש, תש"א, עמ' קט.

(7) חולין, יח, ב. ופירש"י שם, "כל מקום הולך אחר מנהגו". וראה התוועדויות תשד"מ, ח"ב, עמ' 682 ואילך.

הנה, בכלל מנהגי ישראל ישנם גם מנהגי חב"ד, מנהגי חב"ד הינם יריעה רחבה, שמהווה כר נרחב לעיונים ובירורים. כ"ק אדמו"ר הרי"צ התייחס למנהגי חב"ד בא' מדברות קדשו שנשא בפני החסידים<sup>8</sup>, וציין "מנהגי ליובאוויטש מיוסדים לא רק על הלכה או על הידור מצווה, אלא גם על עניינים רוחניים הנוגעים בנפש. הם מעמידים את מהלך הרוח הכללי של יהודי על בסיס של עבודה, שהוא ובני ביתו מוארים ברוח הטהרה שהמנהגים מביאים איתם".

בשיחה נוספת מוסיף כ"ק אדמו"ר הרי"צ ביאור על דבריו כאן, וזו משלימה אותם<sup>9</sup>: "מנהגי ליובאוויטש מבוססים על יסודות חזקים, כפי שראו כיצד נהגו כ"ק אבותינו רבותינו הק', כ"ק האדמו"רים בכל דור ודור .. ישנם מנהגים שונים בכמה עניינים כפי שנהגו כ"ק אבותינו רבותינו הק'. שלושה סוגים במנהגי ליובאוויטש: א) מנהגים שטעמיהם ידועים. ב) מנהגים שטעמיהם אינם ידועים. ג) מנהגים שנהגו בהם יחידים בלבד מבית רבי .. מרבית מנהגי ליובאוויטש הם בקבלה מכ"ק רבנו הזקן, ובהם גופא - שני אופנים: א) מה שקיבל מהמגיד בשם הבעש"ט, או מהמגיד בעצמו. ב) מנהגים שהרבי - כ"ק רבנו הזקן - עצמו נהג בהם. מנהגי כ"ק רבנו הזקן היו עיקרים ושורשים למנהגים שונים שנהגו בהם כ"ק אבותינו רבותינו הק', כ"ק האדמו"רים בכל דור, והם: א) מנהגים שהם ענף או הידור של מנהג קדום. ב) מנהגים שכל רבי בדורו נהג בהם".

עפ"ז מובן אשר מנהגי חב"ד הינם מהווים אוצר בלום שאין כמותו, ופוחתים צוהר על פני חברותיה, ואלו מוסיפות בה את שאין בה, והיא מוסיפה בהן את שאין להן.

בשיחותיו הרבה, כ"ק אדמו"ר הרי"צ, לתאר את הנהגותיו בקודש של אביו, כ"ק אדני"ע. ברבים משיחות אלו גם העלה על נס את ייחודו של המנהג החסידי<sup>10</sup>, ואת הנהגתו המיוחדת של אביו בפרט.

בא' משיחותיו אמר כ"ק אדמו"ר הרי"צ<sup>11</sup>, "בסדר המסודר המיוסד בהנהגת הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק, המנהגים הם ברובם בקבלה מרבי לרבי".

בשיחה אחרת אמר<sup>12</sup>, "כל תנועותיו והנהגותיו של הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק היו מסודרות בסדר פנימי וטעם מיוחד על-פי תורת הנגלה, כפי הנוסח המפורסם בלשון החסידים, יהודי של שו"ע, שכל תנועה, אפילו דיבורי חול ותנועות גופניות הם בהנהגה של שו"ע. מנהגי רבותינו הם בקבלה מהוד כ"ק רבנו הזקן".

בא' משיחותיו דיבר כ"ק אדמו"ר הרי"צ<sup>13</sup>, כי "עבודתו של כ"ק אדמו"ר הרה"ק הייתה בזהירות גדולה בכל הידור דהידור, ולא זו בלבד שהיה בלי שום בליטות, אלא גם לא היה ניכר כלל, והיו צריכים להשתדלות גדולה להבין ולהכיר .. למרות שאי אפשר להידמות ח"ו ולחקותו, הוא הרי היה נשמה כללית, אך ללמוד - צריכים".

(8) סה"ש תש"ב, עמ' לב.

(9) לקו"ד, ח"ב, 307.

(10) ראה סה"ש תש"ב (לה"ק), ע' כה, "מנהג ישראל תורה הוא, ובפרט מנהגי חסידים הם תורה שלימה".

(11) סה"ש תש"ד עמ' ד.

(12) סה"ש תש"ב עמ' ה.

(13) לקו"ד, ח"ג, עמ' 588.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ ציין בא' משיחותיו כי "מנהגי ליובאוויטש מבוססים על יסודות חזקים, כפי שראו כיצד נהגו כ"ק אבותינו רבותינו הק"ל. כלומר, חסידי חב"ד נהגו ונוהגים ע"פ ההנהגה אשר ראינו אצל כ"ק רבותינו נשיאנו, והוא בעצם היסוד החזק ביותר (!) להנהגותינו.

תופעת כתיבת המנהגים נעשתה כבר אז ע"י חסידים ואנשי מעשה, בין אם אלו במכתבים פרטיים, ששלחו לידידיהם ובני משפחתם, ובין אם זהו יומן מסודר ומפורט, שכזה ישנו עמנו וימנו של זקנו של כ"ק אדמו"ר, הרב"ש שניאורסאהן. אף בעבור השנים העלו רבים מהתמימים, אלו אשר חזו בעיניהם את כ"ק אדנ"ע, אפיזודות שונות ותיאורים חיים ומשובבי נפש מדברי הימים ההם, שחרטום בעיני רוחם אי אלו מתנועותיו הקדושות של כ"ק אדנ"ע.

א' מרשימות התמימים הראויה לציון שהינה כלי המכיל ברכה מרובה, המתייחד בכך, שהוא מהחלוצים הראשונים בתחום ההעלאה על הכתב, היא של הרה"ת משה דובער ריבקיין – הקונטרס אשכבתא דרבי<sup>14</sup>, שבו קיבץ למקום אחד את כל הנהגותיו הק' של אדנ"ע, בימי חוליו האחרונים.

מני אז העלו על הכתב, עוד רבים מהתמימים את זיכרונותיהם מאדנ"ע. ועלה הצורך לאחד למקום אחד את הנהגותיו. באיסוף מנהגי חב"ד ישנו הספר המונומנטלי של הרב יהושע מונדשיין ע"ה "אוצר מנהגי חב"ד". אמנם עדיין יש לנו להתגדר גם לקובץ זה (גם היות והספר הנ"ל הינו על חודשים מסוימים).

פשוט וברור אשר קיבוץ הנהגות זה אינה לשם הנהגתם בפועל<sup>15</sup>, כיון שישנם הנהגות המיוחדות לרבותינו נשיאנו, ובפרט שניכר מכמה מקרים שכ"ק אדנ"ע לא אהב שמחקים אותו בהנהגותיו<sup>16</sup>. לשם כך ישנו ס' המנהגים וכדו'<sup>17</sup>, כמו"ש כ"ק אדמו"ר בשיחתו פרשת דברים תשמ"ז<sup>18</sup>. מטרת הקובץ אם כך היא, א. ראה מעשה ונזכר תלמוד, כמו-כן לשם בירור מנהגי

14) ניו יורק, תשי"ג. על השתלשלות יציאת הקובץ לאור – ראה מבוא שם. מעניין לצייין שהשער לקונטרס הוא בדוגמת השער לספרי כ"ק אדמו"ר הרש"ב.

התקשרות גיליון תמד, ע' 18 – כ"ק אדמו"ר התבטא בנוגע למנהגים המופיעים ב'אשכבתא דרבי': "מי אומר שאלו מנהגי חב"ד? רק מה ששמענו מכ"ק מו"ח אדמו"ר שכך יש לנהוג, זה מנהג חב"ד". ומפי הרמ"ז גרינגלאס (ליקוטי סיפורי התועדות, ע' 671) – לא נכנסו כל הנהגות אדנ"ע מ'אשכבתא דרבי' בס' המנהגים.

15) ראה על מנהגים ומקורותיהם, טוביה בלוי. כרם חב"ד, גיליון א (תשרי תשמ"ז), ע' 16.  
16) הלקח והליבו, ח"ב, ע' רטז. המלך במסיבו, ח"א, ע' שז. וכן התבטא בחריפות אחר אחד שנטל ידיו עם מגבת, שלא שייך לדרגה זו. ראה סה"ש קיץ ה'ש"ת ע' 82. "תורת מנחם – התועדות", תשמ"ה, ח"ב, ע' 1324.  
ובכלל – ראה לקו"ש חכ"ג, ע' 522.

17) וראה אג"ק, ב, ע' קנ. "המנהגים שנדפסו ה"יום יום" ובהגדה הם הוראה לרבים ע"פ כ"ק מו"ח אד"ש [נ"ע], מלבד אותם שכתב בפירוש: מנהג אדמו"ר או בית הרב. ואז על כאו"א לברר איך יתנהג". וראה אג"ק, ה, ע' ה. וכן לקו"ש ח"ט, ע' 382 ואילך, ובהערות.

חלוקות הדעות כיצד יש לנהוג במקרה שרואים הנהגה של אחד מרבותינו נשיאנו. מדברי כ"ק אדמו"ר משתמע בד"כ שיש לנהוג לפי הכתוב בס' המנהגים (וע"פ שו"ע), אמנם יש ביטויים שמהם ניתן להבין אחרת. על כ"א יש לפנות לרבו ולשאול אותו כיצד עליו לנהוג. עוד בנושא ניתן לראות את דברי שמרלינג נגד דברי הרב טוביה בלוי.  
<http://www.shturem.net/index.php?section=artdays&id=2667>.

18) התועדות, ח"ד, ע' 173, הערה 76.

חב"ד. ב. תנועת צדיק ומכל שכן ראייה או שמיעת קול צריך לפעול שלא ישכח לעד<sup>19</sup>. ועוד והוא העיקר, לידע אל נכון את הנהגותיו הק'.

יחס מיוחד יש לכ"ק אדנ"ע למנהגים, היחס הוא בכפל עניינים א. מצד הידורים וחומרות שונות שמקבל על עצמו. ודקדוק בכל מצווה שהיא. ב. דברים ומנהגים שקיבל על עצמו שאינם בשייכות עם מצוות התורה, אלא הם מנהגים מכוונים (ע"פ קבלה וכדו').

הנהגותיו של כ"ק אדנ"ע מתייחדות בכך אשר "כל הנהגותיו וכל תנועותיו מדויקים ומכוונים על פי קבלה או גם על פי נגלה - שהחמיר על עצמו לצאת ידי חובת דעה אף כשלא הובאה בשו"ע להלכה"<sup>20</sup>.

בצורה מפורשת ציין כ"ק אדמו"ר הרי"צ בא' מדברותיו<sup>21</sup>, "לכל הנהגה היה לאבי יסוד בהלכה או בקבלה, ומנהג שראה בעצמו או שמע בוודאות שכך נהגו האבות, אבותינו רבותינו הקדושים, היה אצלו לחוק. ה"חייב אדם לומר בלשון רבו"<sup>22</sup> היה אצל אבי לא רק במנהג אלא אפילו בתנועה של ניגון, כלומר איך ובאיזו הזדמנות ניגנו את הניגון".

בהתאם לזאת השתדלנו ככל שידינו מגעת לתת ציונים ומ"מ להנהגותיו הק', בהלכה - הן בספרי ראשונים כמלאכים, והן בספרות השו"ת הרחבה שהתפתחה ביותר והתפרסמה בדורנו, או למצוא חבר להנהגותיו בכלל מנהגי ישראל, וגדולי ישראל.

בהזדמנויות רבות, כ"ק אדנ"ע העיר, ציווה והנהיג דברים שונים<sup>23</sup>, את הוראות אלו גם הכנסנו בקובץ זה, ויש להניח שגם הוא נהג לפיהם. ע"ד<sup>24</sup>: מה שהוא עושה אומר לישראל לעשות. לקובץ זה הוכנסו חלק מהוראותיו אלו, אמנם לא באופן גורף, כ"א למחצה לשליש ורביע. לקובץ ליקוט זה לא הכנסנו הוראות פרטיות, או דברים שאינם בגדר מנהג.

וזאת למודעי, שהמנהגים נאספו על ידי אנשים שונים ולא כל אחד רואה מה שרואה חברו, ויכול להיות ב' אנשים שרואים מקרה אחד בצורה שונה. יתר על כן יש שינויים בהנהגה משנה לשנה, לכן אין להסיק שכך נהג בכל השנים, אלא א"כ מצוין בפירוט באיזה שנים נהג כך ובאיזה שנים נהג אחרת. כמובן שדבריו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ יש להם משנה תוקף, ויש להניח שתקפים לרוב השנים. מלבד זאת יש לציין, שרוב ההנהגות הם משנות נשיאותו, מלבד הנהגות בודדות שלרוב הובאו אלינו באמצעות שיחותיו וכו' של כ"ק אדמו"ר הרי"צ.

(19) היום יום, יד טבת. וציין כ"ק אדמו"ר: "תרפ"ה, רשימותי". ראה אג"ק ח"א, ע' תמו.

(20) המלך במסיבו, ח"א, ע' קטז - בשם אדמו"ר הרי"צ.

(21) לקו"ד, ח"א, עמ' 134.

(22) ברכות, מו, א. עדויות א, ג.

(23) למשל, בקונטרס עץ החיים פכ"ה מדבר על ההנהגות בשבת קודש. הפיץ מודעה רבה על ההתנהגות בעת קריאת התורה.

(24) שמות רבה,



נקודה זו צוינה ע"י כ"ק אדמו"ר הרי"צ בא' משיחותיו הק'<sup>25</sup>, "במנהגי הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק צוקללה"ה נבג"מ זי"ע היו מנהגים רבים שרק מתוך תשומת לב גדולה ביותר היו רואים אותם". כלומר, כל המנהגים אשר מובאים כאן הינם אך ורק לפי הבנת וראית השומע. הר"ט בלוי האריך כיד ה' הטובה עליו בספרו ('על מנהגים ומקורותיהם', עמ' טו-יז) אשר הרואה פעמים רבות אינו רואה, ואינו מבין מה הוא רואה, עיי"ש.

אך בכל המקרים הללו השתדלנו לציין במקורות, את השינויים הקיימים<sup>26</sup>.

חלק מהמנהגים נתבארו ע"י חסידים שונים, מלבד מה שחסידים נוהגים כמנהג רבותיהם (הואיל ונפיק מפומיה דרב כהנא וכו')<sup>27</sup>, דקדקו למצוא מקורות למנהג רבותיהם, ולהשוות לדעות השונות<sup>28</sup>. רבים מהתמימים, כותבי הסיפורים, חקרו ואיזונו היטב למצוא את המקורות והסברות למנהגים שאדנ"ע נהג<sup>29</sup>. מלבד זאת ישנם ביאורים רבים למנהגים השונים בחקרי מנהגים, על מנהגים ומקורותיהם<sup>30</sup>.

יש לציין, כי נעזרנו בספרי ליקוט רבים, דוג' 'נטעי גבריאל' לר"ג ציננער. ובעיקר – 'אוצר מנהגי חב"ד' להרה"ח יהושע מונדשיין ע"ה, ראש וראשון לעוסקים בביור מנהגי חב"ד.

מפני קוצר הזמן, ע"מ להוציא קובץ זה לעת הזאת, לא הספקנו לעבור על כו"כ ספרים חשובים שמהווים אף הם אוצר בלום בהנהגותיו הק', והם: רשימות היומן (עברנו על חלקים נרחבים ממנו, אך לא סיפק הזמן בידינו לעבור על כולו ולסיימו), לשמע אוזן, רשימות דברים, שמועות וסיפורים.

נוסף לזה, לא התאפשר בידינו למצוא מקור ומ"מ לכל הנהגותיו, אשר כנ"ל, ודאי מיוסדים הם ע"פ נגלה, וע"פ קבלה. ובעזרה"ת בהוצאה הבאה של כהנ"ל, נדפיסם בתוספת המרובה.

(25) סה"ש ת"ש עמ' מג.

(26) ראה אג"ק, חי"ג, ע' סב. ונראה דיש לציין אפי' לגבי הנהגות שאינם נוגעים למעשה אלא הינם תיאור הנהגתו, כגון: צורת ישיבתו בעת אמירת המאמר, לצפון או לדרום. אג"ק, חי"א, ע' שסא.

(27) סוכה לב ע"ב. וראה התועודויות תשד"מ, ח"ג, ע' 2077. תשמ"ח, ח"א ע' 243. לקו"ש חכ"ב, ע' 31.

(28) ראה – ליקוטי סיפורי התועודות, ע' 305.

ובדעת כ"ק אדמו"ר – ראה תורת מנחם, חל"ג, ע' 389, הערה 75. ואג"ק, חכ"א, ע' קיז. מקדש מלך, ח"ב, ע' 429. [יחסו של כ"ק אדמו"ר להשוואות שהרב יהושע מונדשיין והרב חנניה יוסף אייזנבך ערכו היו חיוביות, ואף עודד לעשות אוזניים לתורה – ראה כרם חב"ד, תשרי תשמ"ז, ע' 16.] וראה 'הוצאת ספרים קה"ת' (תשע"ג), ע' 505 ואילך.

וראה בהקדמה – דברי כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע: מנהגים שכל רבי בדורו נהג בהם. ובמק"א: מנהגים נסתרים שכל רבי בזמנו נהג בהם. והכוונה שאשר נשיא חב"ד לא נהגו כן, אמנם וודאי שלכל דבר שנהג יש מקור בהלכה או בקבלה (וכמצויין שם, ובעוד מקומות רבים).

(29) חלק מהמבארים: אשכבתא דרבי, הרה"ת משה דובער רבין. לקוטי סיפורים, הרה"ת חיים מרדכי פערלוב. רשימות דברים, הר"י חיריק. ליקוטי סיפורי התועודויות, הרמ"ז גרינגלס. ועוד.

רבותינו נשיאנו עצמם ביארו חלק מהמנהגים. כ"ק אדמו"ר ביאר רבים מהמנהגים ברשימות, ובשיחות הקודש שנאמרו בשלחן החג (מופיעים בהמלך במסיבו).

(30) עם התפתחות כתיבת הערות אצל התמימים ואנ"ש רבו ביאורים שונים למנהגי חב"ד. ואף יוחדו לזה ספרים. חקרי מנהגים, הר"י גוראריה. בירורי מנהגים, הרב שבתי יונה פרידמן. סידור רבינו הזקן, עם הערות וציורים, הרלוי"צ רסקין. וכן בקבצי הערות השונים. בס' 'אוצר מנהגי חב"ד' (הר"י מונדשיין ע"ה), יש השוואה בין מנהגי חב"ד למנהגים המקובלים בתפוצות ישראל, ובייחוד מנהגי החסידים.

ייתכנו טעויות מפאת קוצר הזמן, ואין בר ללא תבן, ולא הספיק הזמן להגיהו כראוי. ע"כ בקשתנו שטוחה, אל הקורא: באם נמצאו טעויות, או ישנם הערות, הארות וכדו', ניתן לשלוח לדוא"ל: [shlomib147@outlook.com](mailto:shlomib147@outlook.com).

הקובץ נערך על ידי אחי החתן. בעריכת המ"מ וההשוואות סייע רבות אח החתן הת' שמואל ברדה. כמו"כ תודה מיוחדת להת' מנחם מענדל עבאדי על הסיוע בעריכה הגרפית.

הרצליה, תשע"ה

# ימי חול



## || השכמת הבוקר

### סדר נטילת ידיים

א. היה נוהג ליטול ידיו ג' פעמים כל יד לסירוגין כדין, בעודו במיטתו<sup>31</sup>.  
אשכנתא דרבי, עמ' 16.

ב. כשמברך ברכת "על נטילת ידיים", (א) ידיו מנוגבות ויבשות. (ב) מגביה ידיו עד הראש, עד מקום הפאות. (ג) הידיים פרושות<sup>32</sup>.

לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות פא. שיחת ליל אחש"פ, בסעודה, תש"ג.

ג. מברך "על נטילת ידיים" בעודו יושב על מיטתו ורגליו מושפלות למטה. אומר ברכה זו בכוונה גדולה ומאריך בכוונת כל מילה הרבה. כשמגיע לתיבות "על נטילת ידיים" הגביה ידיו למעלה עד מקום פאות הראש, באופן שסופי אצבעותיו מכוונים זה כנגד זה, כמעט מחוברים. וראשו השפיל קצת. והיה

31) ג' פעמים כל יד לסירוגין – שו"ע רבנו, סי' ד ס"ד (מהדור"ק), סי' ד ס"ב (מהדור"ת).

32) ידי מנוגבות ויבשות – וכן הוא מנהג כמה מעדות החסידים (ע"פ מנהג האריז"ל), כפס"ד רבנו שאפי' לא ניגב ידיו, יברך סימן ד ס"ז (מהדור"ק). ובכ"ז נהג לברך רק לאחר ניגוב ידיו, וראה לקו"ד ח"ג תמח, ב שכן הוא מנהגו. ובזכרונות אליהו (מני) מעמ' נ' אות א שכן הוא מנהג רוב העולם. וראה הנסמן בשו"ע הקצר עמ' 4.

ממשיך באמירת התיבות "על נטילת ידיים"<sup>33</sup>.

אשכנתא דרבי, עמ' 16. ושם: שעצם עיניו, ובמצחו קמטים, כבשעת העמקה. ס' המנהגים עמ' 2. לקו"ד ג, ליקוט כג, עמ' 632.

ד. לאחר ג' היה נוהג ליטול ג' פעמים לכל יד לסירוגין, לאחר קטן פ"א לכל יד<sup>34</sup>.  
אשכנתא דרבי, עמ' 16.

### הנהגות שונות

ה. בימות החול, קם בשעה ארבע לפנות בוקר. בצעירותו, נשאר ער שני לילות בשבוע, אור ליום שישי ומוצאי ש"ק<sup>35</sup>.

33) בעודו יושב על מיטתו – ראה שו"ע רבנו (מהדור"ק) סימן א, ס"ז. ובדרך חיים ושלוש כתב, שלא הציג רגליו על הארץ ולא הקים גופו לפני נטילת ידיים. אומר ברכה זו בכוונה גדולה – ראה שו"ע רבנו סימן ה, ס"א בתחילתו. ובטעם לכוונה היתרה דווקא באמירת "על נטילת ידיים". ראה ב'אשכנתא דרבי' (עמ' 16-17). הגביה ידיו למעלה – ע"פ ס' חסידים, משום שהנוטל צריך להגבי' ידיו, וע"ש וינטלם וינשאם, אשר אסמכוהו להגבה זה על כתוב זה, כדאיתא בטור.

34) היה נוהג ליטול ג' פעמים – ראה במג"א שהביא מהיכל הקודש (או"ח ס"ז סק"א): "וכתוב בספר היכל הקדש היוצא מבית הכסא צריך לערות עליהן ג"פ וכ"ה ב"ב ד' ט". ג' פעמים – בן איש חי חלק ההלכות פ' תולדות סו"ט ט"ו. פ"א לכל יד – ראה שו"ת מנחת הקומץ סוס"ג – יישוב הלכה למנהגו.

35) בימות החול, קם בשעה ארבע לפנות בוקר – ראה שו"ע או"ח ס"א ס"א "תגבר כארי לעמוד בבוקר

קונטרס חנוך לנער, עמ' 10.

ו. לא חגר האבנט בבוקר בעת אמירת ברכות השחר, ובאומרו ברכות השחר הביט בחלון. משא"כ בעת אמירת ק"ש חוגר האבנט.<sup>36</sup>

רשימות, קנו, עמ' 11. לעו"ז ראה אשכבתא דרבי עמ' 49.

ז. כ"ק אדמו"ר (מוהרש"ב) נ"ע אמר: קודם רחיצת הפה שחרית אין לברך – מלבד בימי התעניות – ברכות השחר.<sup>37</sup>

היום יום עמ' פא. אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' צא. ס' המנהגים עמ' 1.

ח. אינו אוכל קודם התפילה, כ"א שותה כוס חלב.<sup>38</sup>

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ה עמ' ערה. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות סו. מביטוי אמו, הרבנית רבקה. רשימות, קנו, עמ' 11.

ט. הבגד עליון שלובש מגיע עד הקרסוליים.<sup>39</sup>

לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר". ער .. אור ליום שישי – כ"ק אדמו"ר ג"כ היה ער בליל שישי.

36) לא חגר האבנט .. ובאומרו ברכות השחר הביט בחלון – ונקודת הביאור בזה (שיחת ש"פ החודש תשי"ב) שבעת הקימה נמצאים במעמד של "נשמה באפו", ואילו העניין ד"חגירת אבנט" מבטא את העניין ד"היכון לקראת אלוהים" ולכן אין לומר זאת באבנט. וראה שם עוד ביאור בזה ובהרחבה. לעו"ז ראה באשכבתא דרבי, עמ' 49. שבימי חוליו האחרונים, הכינו לו אבנט מנד לכן ודק, בכדי שלא יהיה לו למשא, ואמר עם האבנט את ברכות השחר. לגבי מנהג כ"ק אדמו"ר, הנה המקובל הגה"ח לוי"צ הורה לו, לאמרם בחגירת אבנט (לקוטי לוי"צ אגרות עמ' רז).

37) רחיצת הפה – ראה הנסמן בס' המנהגים עמ' 1 בהערה.

38) אינו אוכל קודם התפילה – ראה סי' פט ס"ה. ואף שב"היום יום" יו"ד שבת מובא פתגם הצ"צ (מתורגם מאידית): עדיף לאכול בשביל להתפלל מאשר להתפלל בשביל לאכול. בכ"ז לא נהג כן. ולהעיר מהוראותיו למשפיעים והתמימים בקשר להנהגה זו – ראה רשימות דברים (תשס"ט) עמ' 173. "התמים" (תשס"ד) גיליון כג עמ' 50. ראה ג"כ אג"ק כ"ק אדמו"ר ח"ו עמ' צ. שותה כוס חלב – ראה בכתב עת 'צהר', ט, תשס"א, תקא-כה, שציטט מדברי הרמ"ש קליין, בשם בעל שבט הלוי, שאין בזה דרך גאוה, ועיי"ש בהערה לג.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות כז.

י. היה זמן שהקדים לנעול נעל שמאל לפני ימין.<sup>40</sup>

רשימות, קעט, עמ' 15.

יא. אדנ"ע לא היה סורק זקנו במסרק, כ"א שורוה במים.<sup>41</sup>

סה"ש תרצ"א עמ' 243.

יב. בהיותו ברוסטוב היה נוהג לנסוע לבית הטבילה אחר מחצית השעה השביעית.

אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' פ.

יג. בהיותו ברוסטוב, היה נוסע עמו א' המשרתים למקווה.<sup>42</sup>

אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' פ. וראה בזכרונות ר"י לנדא – תשורה (לנדא, תשע"ה) עמ' 8. היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קד שהלך יחד עימו.

יד. היה טובל במקוה קר. קרה וטבל (כמה פעמים) במקומות שונים, שאינם ראויים לטבילה כ"כ (מים מטונפים, זבובים במקווה וכדו')<sup>43</sup>.

39) מגיע עד הקרסוליים – בטור א"ח סי' צח ובשו"ע סי' צח ס"ד וכן בשו"ע רבנו, מובא שיש לכל אחד להחמיר ע"ע ללבוש מלבושים נאים ומיוחדים לתפילה, ומוסיפים ע"כ: כגון בגדי כהונה. ובס' שמות פ' תצווה (פרק כח) בתיאור בגדי הכהונה מובא עה"פ (לט): "ושבצת הכתנות.. ובהלכות כלי המקדש לרמב"ם (פ"ח, הל' טז-יז) מבאר: אורך הכתנות עד למעלה מן העקב. (בפשוט הכוונה הקרסוליים) ושמא אדמו"ר נ"ע, נהג להחמיר ע"ע וללבוש את לבושו העליון זהה ממש לבגדי כהונה.

40) נעל שמאל לפני ימין – ראה שו"ע רבנו (מהדו"ת) סי' ב ס"ד, שהדין הוא להקדים ימין לשמאל ורק בעניין הקשירה מקדימים שמאל לימין. ברשימות (קעט עמ' 15 כותב) "לאחר זמן הבנתי טעמו, ולא פי' הטעם.

41) לא היה סורק זקנו במסרק – ראה הדרת פנים זקן עמ' תקטו ואילך, תשעה ואילך. אג"ק כ"ק אדמו"ר ח"כ עמ' קפב.

42) נוסע עמו א' המשרתים – להעיר שכ"ק אדמו"ר בד"כ נסע יחד עם א' המזכירים ברכבו.

43) טבל כמה פעמים במקומות שונים – באג"ק שם, מציין את דברי אדנ"ע שהנהגה זו מקורה ב'ראשית חכמה' והוא שם שער האהבה פי"א (בשם ס' חסידים).

שיחת יום שבת פרשת תשובה, תש"ה. אפשר שהיה כך תמיד. אפשר זהו רק בשנים האמורות תרמ"ד-תרמ"ה.

אגרות קודש אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' פא. תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 95, וראה שם ביטוי ממנו עד"ו.

## || תפילה

### סדר לבישת טלית

ה. קיפול הט"ג: א) באמצע אורכה לשנים כשהצד הפנימי בפנים, ב) קיפול הרוחב לשנים כשהבטנה בפנים. בימינו אוחו בציציות ובשמאלו בקצה הטלית, ג) כלפי חוץ, ד) אם הציציות בימינו יקפל לשנים לצד חוץ ואם בשמאל, יקפל כלפני פנים (גופו) לב', ה) לשנים או לשלש, לפי האורך.<sup>48</sup>

כפ"ח, גיליון 555, עמ' 39.

\*\*

ו. בטלית גדול, תפירת בטנה פנימית להיכר, ולא ממושי.<sup>49</sup>

אשכבתא דרבי עמ' אולי 22.

ז. הכנפות של הט"ק תפורים מתחת במשי. כן הוא מנהג בית הרב.<sup>50</sup>

לקו"ש, ח"ג, עמ' 199. ומשם לאג"ק, ח"ב, עמ' לג.

ח. היה תופר בין המשי וארג הטלית חתיכת משי מהנשאר מבגדי אדה"ז הצ"צ וכו'. ע"פ רוב היה בקרן הימיני שמלפנים ואצל הנקבים.<sup>51</sup>

לקו"ש, ח"ג, עמ' 199. ומשם לאג"ק, ח"ב, עמ' לג.

ט. כאשר [הגר"י לנדא, שהכין את ציציותיו של הרבי נ"ע] העביר בטלית גדול, חוט הכורך בנקב הקטן קודם שעשה הקשר

א. מניח הטלית בעודה מקופלת על כתפו הימנית, וד' הציציות מושפלים לפניו, ובודק ומפריד הציציות כדין.<sup>44</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 21.

ב. קודם העטיפה נישק הטלית בג' מקומות בצד הטלית שמונח בראש.<sup>45</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 21.

ג. מסדר ב' ציציות מלפניו וב' מאחוריו. ומדקדק להשוות קודם העטיפה את ב' כנפות הטלית הימנית זה לזה, וב' כנפות הטלית השמאלית זה לזה. ומקפיד שיהיו כן גם בזמן העטיפה.<sup>46</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 21.

ד. בימי החול לבישת הטלית באופן שאינה מכסה פניו (תפילין של ראש גלויות). ובשבת הטלית מכסה את פניו.<sup>47</sup>

(44) מניח הטלית בעודה מקופלת על כתפו הימנית – עיין שו"ת שארית יהודה אור"ח סימן א', דברי נחמיה אור"ח סימן ט. ראה 'היום יום' ה' אלול. ובודק ומפריד הציציות כדין – סידור רבנו הלכות ציצית. שו"ע רבנו סי"ח ס"ב-יג.

(45) נישק הטלית – כ"ק אדמו"ר נהג לנשק את הציציות ושפת הטלית. וראה בהיום יום (ה' אלול) 'מנשקים שפת הטלית'. הרמ"ד ריבוקין בספרו 'אשכבתא דרבי' (עמ' 21) כותב, שבתחילה חשב שזהו מנהג רק של אנשים פשוטים.

(46) ומדקדק להשוות .. זה לזה – ראה ב'אשכבתא דרבי', שלא מצא המקור והטעם לזה.

(47) באופן שאינו מכסה את פניו – ראה שו"ע רבינו סכ"ז ס"ג. עכ"פ ראה מחצית השקל ח' סק"ג. שו"ת לבושי מרדכי מהדו"ג סי' ג – לכסות התש"ד רק על הצדדים. וראה עוד בשו"ת נחלת יוסף סי' לח. וראה רוא דעובדא עמ' י, יו: שלא היה מכסה רק התיתורא ומקצת דופני הקציצה (כדי לצאת לכל הדעות ורק בצור ישראל ושמו"ע כסה התש"ד לגמרי). להעיר מדברי ה'דבר שמואל' סק"ג, שמביא מנהג האר"ז ל לכסות ראשו בעת התפילה. ובשבת הטלית מכסה את פניו – נראה שמפני ואין את הטעמים האמורים בחול,

לכן, כסה את פניו. וראה שמו"ס (ח"א עמ' 118) שהורה כן.

(48) קיפול הט"ג – ראה בס' ציצית הלכה למעשה (גוראריה) עמ' קסח.

(49) בטנה לא ממושי – ראה אשכבתא דרבי שם. חקרי מנהגים (החדש) ח"א, עמ' לא ואילך וביאר שם.

(50) הכנפות של הט"ק תפורים מתחת במשי – שו"ע אור"ח סט"ו ס"ו. עיי"ש הטעם. ראה ג"כ סידור יעב"ץ הלכות ציצית דין טלית וציצית מכל מין עמ' קד ס"ב.

(51) חתיכת משי מהנשאר מבגדי אדה"ז הצ"צ – ראה בס' ציצית הלכה למעשה (לרא"י גוראריה) עמ' צה הערה 17. ובעמ' רל הערה 5 כותב שיש נוהגים לתפור משי מצד " זה קלי ואנוהו".

אשכבתא דרבי, עמ' 23.

ד. לאחר מכן כורך ג' כריכות על הזרוע (ב') כריכות שלימות וחצי הראשונה, ועשה כמין הפסק קצת, וכרך עוד ה' כריכות (היינו ד' שלימות ועוד חצי כריכה הנמשכת על כף היד (היינו, ו' כריכות שלמות וב' חצאי כריכות הנחשבות לאחת))<sup>56</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 30.

ה. את מותר הרצועות כרך על כף היד, וקשר והדק היטב על כף היד<sup>57</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 31. שם, עמ' 39.

ו. מפשיל שרוולו לכסות התפילה של יד. לא נוהג לשום תיק הבית על הש"י, לאחר הנחת ש"י במשך זמן התפילה<sup>58</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 32; 34. ראה - אג"ק, ח"ב, עמ' תלג.

ז. קודם הנחת ש"ר, מניח הקשר (דלי"ת) על המעברתא והתיתורא, ולאחמ"כ מניח על

הראשון כראוי, הורה לו כ"ק אדמו"ר להוציא הציציות ולעשותם עוה"פ<sup>52</sup>.

כפ"ח גיליון 277, עמ' 11.

## סדר הנחת תפילין

ראה בכל הנ"ל הגהות כ"ק אדמו"ר נ"ע על הסידור, (נמצא בהוספות לסידור תורה אור).

א. מכסה בטלית את התש"י, ומברך "להניח תפילין", הברכה וההנחה מיושב<sup>53</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' סד.

ב. מהדק הקשר של התפלה של יד, ואף בשעת חוליו מטריח לעשות זאת בעצמו<sup>54</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 23.

ג. כשעושה השי"ן של תש"י מהכריכות (היינו ג' כריכות שמהדקים הש"י לקיבורת. א' הרצועה העוברת במעברתא. ועוד ב' כריכות שכורכים על התיתורא), מדקדק ששתי הכריכות האחרונות של השי"ן שכורכים על התיתורא, יהיו לא על התיתורא ממש, רק על המעברתא<sup>55</sup>.

(56) ועשה כמין הפסק קצת - באשכבתא דרבי' שם כותב "לא ידעתי ולא שמעתי טעם על מנהג רבו ה"ק נ"ע הזה בכלל לעשות הפסק בכריכות שעל הזרוע", וניי"ש טעמו בד"א. ראה בהגהות אדמו"ר על הסידור.

(57) מותר הרצועות כרך על כף וגב היד - ראה בהגהותיו על הסידור שרשם הנהגת אביו: "ומותר הרצועה לכרוך על פס היד". וקשר - ראה שו"ת פאר הדור (סי' עג) ובמשנה תורה (פ"ג, ה"ב). ובביאור הגר"א (או"ח סי' כו ס"ק כ) ביאר את דברי הרמב"ם דבלא"ה דהקשירה הכריכות יתפרקו, ע"כ אין נוהגין לקשור "כי אינן לעיכובא רק נקט שתתקיים". וסימוכין לדבריו יש למצוא בנוסחא שו"ת הרמב"ם מהדו' מקיצי נרדמים: "ואין הקשר על האצבע מוכרח" (ול' הרמב"ם שם "קשירה תמה" היינו קיום הכריכות, שלא יתפרקו, וראה מרדכי, מנחות, הל' תפילין, יא). אמנם רבנו כתב בסידורו "ובסוף הכריכות יקשור" וראה בקצוה"ש סי' ח' אות יא. ובבדי השולחן ס"ק יב. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 241. וראה באשכבתא דרבי שם שמדקדק בלשונו "ויקשור" לאחר הכריכות.

(58) מפשיל שרוולו לכסות - כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך לכסות בשרוולו את התש"י. לא נוהג לשום תיק הבית על הש"י - אף כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נהג שלא לכסות התש"י. וראה חקרי מנהגים (להרא"י גוראריה) ח"א עמ' נא. וכן ממשמעות ל' רבינו הזקן בשו"ע סכ"ז סכ"ג משמע קצת שדווקא תש"ר טוב להיותם גלויים משא"כ התש"י. משך זמן התפילה - ראה אשכבתא דרבי עמ' 38.

(52) הקשר הראשון כראוי - סידור רבינו הלכות ציצית. שיפורי תורה (להגרא"ח נאה) עמ' רשג. סידור רבינו הזקן עם ציונים והערות (ראסקין) עמ' לט הערה 44.

(53) מכסה בטלית את התש"י - ראה בן איש חי, חלק ההלכות פ' וירא, ס"ט וראה מערכי לב ס"א. מברך "להניח תפילין" - שו"ע או"ח סכ"ה ס"ה, ולא כרמ"א שם, ושיטתו כרש"י ד"ה "לא סח", מנחות לו, א. הברכה וההנחה מיושב - אדה"ז בסידורו "יש נוהגין להניח תפלה של יד מיושב מטעם שנתבאר בוזהר ומברכין ג"כ מיושב". וראה ג"כ שו"ע שלו או"ח סכ"ה סכ"ז. ברשימות חוברת קנו עמ' 10: (הוראה) לרבים - הכל בעמידה. ושי"ש. בקובץ מנהגי מלך (עמ' 14) מציין כי כ"ק אדמו"ר הניח התש"י מיושב ונעמד לברכה, "מפי השמועה". לעומת ריל"ג ("התמים" (תשס"ד) גיליון כו עמ' 53) סיפר שאף ההנחה על הקיבורת מעומד.

(54) אף בשעת חוליו - בשו"ת המהרי"ט ח"ב ס"ז. שו"ת מחנה יהודה ח"ג או"ח ס"ו. שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח ס"טו. שו"ת שאלת יצחק ח"א או"ח ס"ז.

(55) שתי הכריכות האחרונות של השי"ן .. רק על המעברתא - ראה רמ"א שו"ע או"ח סכ"ז ס"ח "ואין לכרוך הרצועה על התיתורא כדי לחזקה על היד" ובסוגריים מצויין למהרי"ל. ובמג"א שם סקי"ד "יניח הרצועה עליה .. ואח"כ יסירנה". עיי"ש בנו"כ השו"ע.

יא. קודם שחולץ תש"ר, מסיר הכריכות מעל האצבע, וכן כמה מהכריכות על הזרוע (כמעט עד ההפסק שבין הכריכות). ומשאר את הרצועה תלויה ורופפת.<sup>63</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 41.

יב. כשחולץ התפילין, קופל הרצועות על ב' צידי התיתורא.<sup>64</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 29.

יג. מניח ד' זוגות תפילין. היה מניח דרש"י ומתפלל כל התפילה עד אחרי עלינו. פושט ש"ר דרש"י, ומניח ש"ר דשימושא רבה, אומר ק"ש, ולומד פרק א' משניות. פושט, לובש תפילין דר"ת, אומר בתחילה ק"ש, אח"כ וידבר, ואח"כ תהלים (יום בחודש), וגמרא למיגרס דף א' על הסדר. אח"כ פושט ש"ר דר"ת ומניח ש"ר דראב"ד, אומר ק"ש, ולומד ירושלמי, ולא היה שיעור קבוע ללימוד הירושלמי.<sup>65</sup>

ראשו, ומפשיל את הקשר על מקומו המדויק בעורף.<sup>59</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 38.

ח. היה מדקדק מאד לבדוק אם הקשר מונח במקומו.<sup>60</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 39.

ט. אח"כ עושה הכריכות על האצבע וכף וגב היד. היינו, מתחילה כריכה אחת על היד, ואח"כ כריכה אחת על הפרק הראשון של האצבע, כריכה שניה על הפרק השני האמצעי, וכריכה שלישית שוב על הפרק הראשון. ומדייק לעשות כן.<sup>61</sup>

אשכבתא דרבי, עמ' 39. ס' המנהגים עמ' 4.

י. במשך התפילה מעיין ומתקן שהכריכה השלישית (שבפרק התחתון), שלא תהיה מונחת על הכריכה הראשונה, רק שיהיה אצלה באותו הפרק אשר לצד פרק האמצעי, נאחו ברצועה של הכרך הראשון.<sup>62</sup>

ס' המנהגים עמ' 4.

63 קודם שחולץ תש"ר, מסיר הכריכות מעל האצבע – מג"א סי' כח, סק"ב. וכן כמה מהכריכות על הזרוע – ראה בקיצור שו"ע סי' ס"כ, עיין שם במסגרת השולחן, אות טו שלא הסכים למנהג זה. אך מנהג זה הוא ע"פ דברי ר"ח וויטאל בכתבי האריז"ל, שעד הכוונות, דרושי תפילין.

64 כשחולץ התפילין, קופל הרצועות על ב' צידי התיתורא – שו"ע רבינו סכ"ח ס"ז. ומקורו במג"א שם סק"ד. ובבאר היטב סק"ד. וראה במטה משה אות כו בשם ס' המוסר. ראה סידור רבינו הזקן (להרה"ח לוי"צ ראסקין) שליטת סוגיא זו לפרטיה במנהג החב"די. ב'שבח יקר' עמ' 53, מספר ששמע מריל"ג ששמע מאחד המזכירים של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ, שכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ לימדו לכוון על ב' הצדדים כנפיי יונה. למנהג כ"ק אדמו"ר שמועות חלוקות בזה – ריל"ג טוען ("תפילין הלכה למעשה" עמ' 22) שכרך רצועות התפילין על ב' הצדדים, וריב"ק טוען (מקדש מלך ח"ד עמ' תצח) שכרך על צד א', ולא על הצד של הקשר. ברשימות א' מאחי החתן מצוין מפי הרב ישראל הלפרין ששמע מהרה"ח ישראל גורדון והרה"ח פיבל רימלער שראו את כ"ק אדמו"ר בקפלו את התפילין טרם הנשיאות, שכרך על ב' צדדים. וראה בית חיינו גיליון 89 עמ' 9 ואילך. היכל מנחם ח"א עמ' רט – הוראת כ"ק אדמו"ר ביחידות לר"ש זלמנוב.

65 מניח ד' זוגות תפילין – ראה לקו"ש ח"ב עמ' 507 (מתורגם מאידיש): "להנחת ארבעה זוגות תפילין, צריך שיהיה גוף נקי ביותר, כי מה שהתורה חייבה, כמו תפילין דרש"י ור"ת, כיוון שלא ניתנה למלאכי

59 מניח הקשר על המעברתא והתיתורא – ראה כף החיים סי' מ"מ סק"א בשם 'חסד לאברהם'. מניח על ראשו, ומפשיל את הקשר – ראה כף החיים דלעיל. מקומו המדויק – הדעות בזה ראה – שו"ע סכ"ז ס"י. עטרת זקנים ריש ס"א, שכתב כן בשם הטור.

60 היה מדקדק מאד לבדוק אם הקשר מונח במקומו – יש שהעלו לדינא שתש"ר שאינם במקומם אין י"ה, שו"ת אבן השתיה סי' יב. ובשו"ת מחזה אברהם כותב שרק לכתחילה צריך להזהר בכך. אולם ראה בשו"ת דברי חיים ח"ב סי' ו, שחולק ע"ז ואומר שאפי' אינם מכוונים ממש יצא. וראה בלקו"ש ח"ג עמ' 854 שאדמוה"ז נהג להביט במראה ע"מ לכוון התפילין (ולא כדברי חיים שם).

61 אח"כ עושה הכריכות .. הראשון – ראה שו"ע סכ"ז ס"א. סידור היעב"ץ בהלכות תפילין לאחר ברכת תפילין עמ' קיח בתחילתו. כן כתב בהגהותיו לסידור משם אביו. וכן מנהגו. ולהעיר שאדה"ז בסידורו כתב שקודם יכרוך א' על פרק האמצעי ולאחר מכן עוד ב' על פרק התחתון. ומקורו באר היטב סכ"ז סק"ג, והוא ע"פ מנהג המקובלים – ראה שו"ע רבינו (תשס"ב) סכ"ז ס"ב בנסמן בהערה עה.

62 מעיין ומתקן שהכריכה השלישית (שבפרק התחתון), שלא תהיה מונחת על הכריכה הראשונה – ולהעיר ממנהג כ"ק אדמו"ר שלא היה מדייק כל כך שלא תהיה מונחת על השנייה, יש הטוענים שהניח בדוקא אחת על השנייה.

סה"ש תרצ"א עמ' 225. וראה במאמר הרשד"ב לזין כפ"ח ז' אדר תשנ"ה עמ' 28-29.

### טו. אודות התפילין.

רשימת היומן, חוברת ה. מבית הגנוזים, עמ' ערב. בהלקח והליבו, ח"ב, עמ' ריא מובא: הסופר ר' בן-ציון קירזון מדובראוונא סיפר לי שכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נבג"מ הזמין אצלו ב' זוגות תפילין (רש"י ור"ת) ושאל הסופר את כ"ק אם רוצה שיהיה הבתים מעור הגס וגם הראה לכ"ק בית של עור הגס עם חלל קטן, ואמר לו כ"ק שהבתים הם בשביל הפרשיות, ולא הפרשיות בשביל הבתים, שהחלל צריך להיות גדול.

### תפילת שחרית

#### א. דרכו היה להתפלל מאוחר.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קי.

ב. ביום חול התפלל במנין בביתו. לא התפלל בחטיפה, אך גם לא במתינות מיוחדת. משא"כ בש"ק, שהתפלל ביחידות, ובאריכות.

מר"י לנדא, היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קג.

ג. נהג לסיים בקול "ומצאת את לבבו נאמן לפניך", אך אומרה באותה נעימה וללא הפסק, וממשיך "וכרות"<sup>67</sup>.

עדות ר"י מונדשיין, שסיפר בשם ר"ח ליברמן ששמע בעצמו מכ"ק אדמו"ר נ"ע, בהיותו באבילות על אמו הרבנית רבקה.

ד. בברכת אהבת עולם לוקח ב' הציציות מלפניו וב' ציציות מאחוריו<sup>68</sup>.

שהרי הענין להניחם יחד הוא בכדי שהברכה תהיה על שניהם וכדברי הטור שם.

67 ללא הפסק - הסיבה לכך מפני שזהו פס' א'. וראה ב'הסידור' עמ' קלג הביאור בזה.

68 בברכת אהבת עולם - ב"היום יום" (כ"ב סיוון) כותב כ"ק אדמו"ר "לאמירת והביאנו לשלום כו". אמנם ייתכן לומר שלוקח (ב'גוף) ברכת אהבת עולם. כ"ק אדמו"ר נהג להתחיל לאסוף הציציות בתחילת הברכה דאהבת עולם, הגם שפעמים המשיך לאסוף לאחר התיבות "מארבע נפנות הארץ". לוקח ב' הציציות מלפניו וכו' - ראה ס' המנהגים עמ' 10. ב' ציציות מאחוריו - ובמעשה רב אות לט וכתר ראש אות ו שלא כשיטת הגר"א (ותלמידו ועוד) לאסוף רק הציציות שמלפניו. לוקח ב' הציציות מלפניו וב'

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קסט. ובהיום יום י"ט מנ"א (אג"ק ח"ד עמ' תמ): ומניחים - בלא ברכה .. ואומרים מזמורי תהלים כפי שנחלק לימי החודש. והמהדרים היו לומדים אותם עם פירש"י ומצודות. מניחים תפילין דר"ת - בלא ברכה .. ולומדים פרק משניות כל אחר לפי הבנתו. ולומדים פ' חומש עם פירש"י - מפרשת השבוע: יום א' עד שני, וכו'. סה"ש תרצ"א, עמ' 225. וראה גם לקו"ש ח"ב עמ' 507. תורת מנחם - התוועדויות השי"ת עמ' 7 ואילך, ובהערות שם.

יד. הניח איזה זמן תפילין קטנות דאביו (רש"י ור"ת) בבת אחת. היה פושטם, וגם הטלית, ואח"כ מניח שוב תפילין שלו דרש"י שוב בברכה<sup>66</sup>.

שרת, ממילא לוקחת את זה על עצמה, משא"כ מה שרק מקצת אנשים עושים ולא מה שהתורה חייבה את כולם הרי האחריות העצמית גדולה יותר. ונוסף לזה מצד העניינים של שמושא רבא וראב"ד - צריכים שיהיה גוף נקי ביותר. אף שאר רבותינו נשיאנו הניחו ד' זוגות תפילין. מניח ד' זוגות תפילין - ראה שו"ת מן השמים (להר"ד יעקב ממרויש) סי' ג (מהדור' מרגליות, עמ' מח). היה מניח דרש"י ומתפלל כל התפילה עד אחרי עלינו - והוא כאופן הב' בשו"ע (סי' לד, ב ע"פ שו"ת מהרי"ל סי' קלו) ולא כאופן הא' ("יסלקם מיד"). ורבנו בשולחנו (סעמ"ה) הביא אופן הב' בלבד, וכדבריו (סעמ"ד-ה) שתפילין של רש"י "שהן העיקר" ומשום כך התפילה צריכה להיות ברש"י דווקא. שמושא רבא - ראה כף החיים (סי' לד ס"ק ד. בשם ס' הכוונות, דרושי תפילין, דרוש ו). ובס' פטורא דאבא - מנהגי הארז"ל (ט ע"א) הביא מנהג הארז"ל בזה. לובש תפילין דר"ת .. אח"כ וידבר - ראה ס' המנהגים עמ' 18. רבנו בסידורו. שער הכולל ע"א. וזהו מנהג שהביאו מהב"ח (סי' לח, ו). ובצלותא דאברהם (ח"א, עמ' כט) ביאר שזו דווקא בתפילין דר"ת, כיון דברש"י יראה כחיוב, ואינו אלא מנהג (ההנחה ואמירת קדש) וראה ספרי ואתחנן ט. ראה חקרי מנהגים (החדש), ח"א, עמ' רמא. ואח"כ תהלים (יום בחודש) - כ"ק אדמו"ר אמר תהלים עם תפילין דרש"י, יחד עם הקהל. ראה חקרי מנהגים (החדש), ח"א, עמ' רמו.

66 הניח איזה זמן תפילין קטנות בבת אחת - ראה טרוא"ח (סי' לד) שכתב שירא שמים יצא י"ח שניהם בהנחתם יחד. וכן נהג אביו הרא"ש. והוא ע"פ דברי הגמ' עירובין (צה, ב). ובב"י (שם) ובשו"ע (שם, סעמ"ב) שאם אינו יודע להניחם בב"א, מחמת שאינו יודע לכוונם, שיניח רש"י ועליו יברך ואחר יניח ר"ת. וכה"ה בשו"ע רבנו (שם סעמ"ד-ה). אמנם נראה שנהג בהיפוך שהנחת שניהם הייתה ללא ברכה כלל וצ"ע



אשכבתא דרבי, עמ' 50.

שמסודרים כנ"ל. בתוך היד ומוציאים אותם לחוץ בין זרת וקמיצה, אח"כ מדלגים ב' האצבעות קמיצה ואצבע ומכניסים את הציצית לפני תוך כף היד בין האצבע לאמה, ומשם מוציאים אותם לחוץ בין האמה לאגודל וככה אווזים אותם כמו שמסודרים כנ"ל כל משך אמירת קריאת שמע גם בעת נשיקת הציצית רק באמירת וראיתם אותו אווזין בידו הימנית הב' ציצית שלפני המונחים באמצע אבל כמו שמסודרים כנ"ל<sup>70</sup>.

ס' המנהגים עמ' 10. מרשימות הר"א סימפסון.

ז. מפסיק בברכה "ולמלשינים" בין תיבת "ותמגר" לתיבת "ותכניע"<sup>71</sup>.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"י עמ' שפח.

ח. בברכת רפאנו אמר "והעלה ארוכה בכ"ף דגושה"<sup>72</sup>.

אשכבתא דרבי עמ' 54

ט. בברכת 'שים שלום' היה מאריך קצת בתיבת "בשלומך", וביותר היה מאריך בתיבות "המברך את עמו ישראל", עם הפסק בין תיבה לתיבה, ואומן בדביקות, עד כי סיים תיבת "בשלום" באריכות ובכוונה עצומה (כך, ב-ש-לום)<sup>73</sup>.

70) סדר לקיחת ואחיזת הציצית לק"ש – ראה בספר ציצית הלכה למעשה (גוראריה) עמ' קסב-ה. למנהג חב"ד ולמנהגים נוספים.

71) מפסיק.. בין תיבת "ותמגר" לתיבת "ותכניע" – בהיום יום כ"ו טבת מביא, שמנהג זה מיוסד ע"פ הכוונה בדברים: "תעקר ותשבר ותמגר" הם כנגד ג' קליפות [הטמאות] שצריכים העברה [=הכחדה] לגמרי, "ותכניע" – נגד קלפת 'נוגה' שצריכה הכנעה [בלבד] ויש בה בירור. וראה באג"ק שם, הביאור בזה. ראה 'הסידור' עמ' קז. ועמ' קטז.

72) ארוכה – אשכבתא דרבי שם "לא ידעתי ולא שמעתי טעם ע"ז, ולא נתברר לי אם גם אבותי הק' נ"ע נהגו כן וכו'. ראה שם. ובסידור רבינו הזקן "ארוכה" לא דגושה. ובסידור רבינו הזקן עם הערות ציונים עמ' קלט, הע' 222 מביא דברי הרמ"ד ריבקיין בספרו 'אשכבתא דרבי' ואינם מופיעים במהדו שתחת ידי (מהדו' תשי"ג) ושם משמע שארוכה צריך להיות רפוי דווקא. וכ"ה בסידור הר"ש סופר ח"ב עמ' 377 (כן ראיתי בסידור רבינו הזקן עם הערות וציונים (ראסקין) שם).

73) תיבת "בשלום" – ראה 'אשכבתא דרבי' (מהדו' תשי"ג שתח"י) עמ' 55, ובהסמך בהערה לו.

ה. ק"ש אומר בכוונה עצומה. וע"פ רוב בעיניים עצומות. בפ' ציצית פוקח עיניו, ומחזיק לציציות בב' ידיו, ומנשק הציצית במילים שהעולם מנשק. אינו נוהג להניח הציצית על עיניו קודם הנשיקה<sup>69</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 50. עמ' 54.

ו. סדר לקיחת ואחיזת הציצית לק"ש אף שכבר נדפס אבל לא ברור כל הפרטים שבזה, אשר ע"כ ארשום מה שראיתי הנהגת כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) בזה: לוקחים ב' הציצית שלפניו בידו השמאלית בין האצבעות של אגודל ואמה (כי שם הוא המקום שמסודרים כל הד' ציציות כדלקמן) ישר זה אצל זה. אח"כ לוקחים ציצית אחת מאחוריו, של שמאל ונותנים אותה אצל הב' ציצית הנ"ל מהשמאל, אח"כ לוקחים ציצית הד' מלאחוריו התלויה מצד הימין ומצרפים אותה להג' ציצית הנ"ל לצד הימין שלהם (ז"א אשר הד' ציצית המונחים אצלו בין ב' האצבעות הנ"ל המה ממש באותו הסדר כמו שהמה תלויים בהטלית כמו שמלוּבש בהם, ב' ציצית לפניו. ולאחוריו ב' ציצית א' מימין וא' משמאל. כאלו שהמה מקיפים את הב' ציצית שלפניו) אח"כ לוקחים הד' ציצית כמו

ציציות מאחוריו – ראה אוצה"ג לברכות (חלק התשובות סי עמ' עמ' 35-36) שאין לעשות כן והוא דרך יורא. אמנם במדרש תהילים (לה, ז. מהדו' בובער עמ' 248) "ובה אני אווז ציציותי בזמן ק"ש". ובמרדכי סוכה ספ"ג בשם הירושלמי. ובמנהגי ישראל ח"ב, עמ' פז ואילך על החילוק במנהג בין גאוני בבל למנהג א"י.

69) ק"ש אומר בכוונה עצומה – ראה בסידור רבנו הלכות ק"ש ה"ב. מנשק הציצית במילים שהעולם מנשק – נושקים שש פעמים, באמירת התיבות: "ציצית", "ציצית", "לציצית", "אמת", "קימת" ו"לעד". נשיקה – ראה רמ"א סי' כד סע' ד שיש נוהגים לנשקו. אינו נוהג להניח הציצית על עיניו קודם הנשיקה – ואף שבטור סי' כד מביא מנהג זה מבעל העיטור. והב"י סתם כן בשו"ע. וכן לא כבס' המנהגים עמ' 11: נוהגים להעביר הציציות על העיניים קודם כל נשיקה. ובספר 'אשכבתא דרבי' עמ' 51 הערה לב מביא, שלא עלה בידו לברר הטעם שכך נהגו רנ"ע ובנו אדמו"ר ע' ומוסיף שכמדומה לו שרוב אנ"ש נוהגים כן. וכן הוא מנהג כ"ק אדמו"ר.

אשכבתא דרבי עמ' 54.

י. אחר 'יהיו לרצונ' הראשון עוקר רגליו, אך מכוונן תיכף ומיד<sup>74</sup>.

ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 324. סה"ש תש"ד, עמ' 161. רשימות דברים, ח"א, עמ' קצו. וראה - אשכבתא דרבי, עמ' 55. וראה רשימות קפג, עמ' 12. שאדמו"ר הרי"צ מפריד רגליו מתיבת 'בשלום'.

יא. בשעת 'קדושה', ראשו ועיניו הק' מוגבהים למעלה, וכמדומה שלא סגר את עיניו<sup>75</sup>.

ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 324. אהלי ליבאוויטש, ב, עמ' 61.

יב. בעת שהש"ץ אומר ברכת כהנים, נוטה פניו כלפי הש"ץ<sup>76</sup>.

ס' המנהגים עמ' 13. מרשימות הר"א סימפסון. רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כג. ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 324.

יג. ב"הוא רחום" של תחנון דב' וה' הושמט "א-ל הביטה דל כבודינו".

'הסידור' עמ' קטז-יז.

יד. נוהג לרוק בעת אמירת "להבל ולריק", ולאחמ"כ כורע ומשתחויה, וממחה הרוק ברגלו השמאלית<sup>77</sup>.

74) עוקר רגליו - ראה באשכבתא דרבי עמ' 55, ובהערה לו. מביא שם ג"כ, שכן נהג בנו כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ.

75) ראשו ועיניו הק' מוגבהים למעלה - ראה רמ"א סי' קכה ס"ב. שלא סגר את עיניו - נחלקו הפוסקים בעניין זה ומסקנת המשנ"ב (סק"ו) בשם הרבה מהאחרונים שיהיו פתוחות. מדבר"ח הב"ח משמע שהוא בכלל מה דאיתא (בסי' צ"ה), להביט דרך החלונות לעבר השמים בשעת התפילה לעורר הכוונה. ולהעיר שלפי קבלת האריז"ל, עיניו צריכות להיות עצומות, דהיינו נושא ראשו ועיניו כלפי מעלה כשעיניו עצומות.

76) נוטה פניו כלפי הש"ץ - בכף החיים סי' קמו אות טז כתב (בשם ס' יפה ללב): שהוא ע"מ לקבל את האור העליון הנמשך בברכה זו ועוד מוסיף שם שכן ראה שנוהגים אנשי מעשה עיי"ש. תורת מנחם חמ"ח עמ' 389. ובס' המנהגים עמ' 13 מובא, שזהו מנהג האדמו"רים. ראה עוד בזה בשולחן מנחם עמ' רמו ובהערה שם. ובחקרי מנהגים (החדש), ח"א, עמ' קיז - האריך במקורות להנהגה זו.

לקט הליכות ומנהגי שבת קודש, עמ' 15. רשימות הרה"ח ר' אלי' סימפסון (כפ"ח, גיליון 555, עמ' 39).

טו. אינו מפסיק בעת פסוד"ז ל"בריך שמייה" ול"וזאת התורה"<sup>78</sup>.

אג"ק, ח"ג, עמ' קנ. ושם שא' התמימים שמע מאדנ"ע שמפסיקים. אבל כששאל את כ"ק אדמו"ר הרי"צ, ענה: "שאינו ושאין להפסיק".

טז. בעת אמירת "קוה אל ה' וכו', ראשו מגולה, וטליתו על כתפיו<sup>79</sup>.

ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 323. וראה - המלך במסיבו, ח"א, עמ' רסה.

77) לרוק בעת אמירת "להבל ולריק" - ראה של"ה בספרו עמק ברכה (דיני תפילה אות מ) שפקפק במנהג זה וקרא תיגר לנוהגים כן גם המקור חיים (ח"ב סי' צ"ז ס"ב) לא ראה בעין יפה את מנהג הרקיקה. אך הט"ז (יו"ד סי' קע"ט סק"ה) מצדיק המנהג ומביא טעמו שזה לביוזין הגילוליים של עובדי כוכבים. וכן הוא במנהגי ספינקא (עמ' 17), מובא טעם שונה משל הט"ז, משום שמדיבור מתהווה רוק ולא רוצים להנות מרוק זה. להרחבה בנידון ראה בחקרי מנהגים (הרא"י גוראריה, תשנ"ט, עמ' צג-ד) ו'על מנהגים ומקורותיהם' (הר"ט בלוי, תשע"ג, עמ' קנד-ה). ולאחמ"כ כורע ומשתחויה - ראה ט"ז סק"ג סק"ד. מג"א סק"ג שאין בזה משום הוספה על הכריעות. ראה בבאר היטב סק"ד בשם האריז"ל שצריך שישתחוה השתחויה גדולה. לעומ"ז ראה בשו"ת תורה לשמה סמ"ח שצריך כריעה קטנה וצריך להשאיר את הגוף והראש בהרכנה כשיעור השתחויה, כמבואר ברמב"ם (פ"ג מהלכות ביאת המקדש הכ"ג) שזה שיעור לומר את הפסוק ויכרעו כו'.

78) אינו מפסיק בעת פסוד"ז ל"בריך שמייה" - תשו"ב בשו"ע עמ' 71. אך יש המתירין שו"ת פרי השדה ח"ג סי' קיב ובשערי רחמים שע"י סק"ב מתיר בזה רק בשבת. להרחבה בנידון ראה בתשו"ב שם.

79) ראשו מגולה, וטליתו על כתפיו - מ"ב סק"ד כתב שצריך שטליתו תהיה על כתפיו מתחילתה ועד סופה. ומשמעות הדברים לא רק בעת תפילת שמונה עשרה אלא מאדון עולם עד סוף התפילה (ע"פ ס' דברי יצחק אות לה בשם שר שלום מבעלזא זי"ע וכן מובא בס' מנורת זהב פ' בא מהר"ר זושא זי"ע). י"ל, שמצד הדין מחוייב רק בתפילת העמידה ולא בכל חלקי התפילה. ובמגן גיבורים סק"ג מתרעם על אלו המסירים טליתם אף בעת פסוקי דזמרה וברכות ק"ש.

## סדר קריאת התורה

(רוב ההנהגות דקריאת התורה הם ממה שראו אותו נוהג בשבת)

א. בעת שבעל פתיחת הארון מוציא את ספר התורה מן ההיכל בכדי למסרו לחזן, כשנראה באוויר ביהכ"נ קודם הבאתו לחזן, מרכין קלות את ראשו כמין השתחויה. בעת שהיו מוציאים כמה ספרי תורה (כמו בחג, בשבת, בר"ח וכדו', או ביום הכיפורים לכל נדר, הושענא רבה, שמיני עצרת ושמחת תורה), מרכין ראשו בפני כל ספר תורה בנפרד. בעת שהחזן אומר "שמע ישראל", היה מכוון פניו הק' כלפי מזרח. בעת שהחזן אומר "גדלו" היה מכוון את פניו הק' כלפי ארון הקודש, מרכין ראשו ומסיים המילים: "ונרוממה שמו יחדיו" בהרכנת הראש כלפי ספר התורה. בעת שהחזן מסיים המילים "ונרוממה שמו יחדיו", ניגש בצעדים מהירים לעבר החזן, מחבק את הס"ת בשתי ידיו ומנשק בחוזקה את מעיל ספר התורה. לאחמ"כ נשאר עומד במקומו ומלווה בעיניו את ספר התורה עד להנחתו על שולחן הקריאה. ונשאר עומד עד שבעל הקריאה ניגש אל ספר התורה. רק אז היה חוזר למקומו הקבוע.<sup>80</sup>

לקוטי דיבורים (לה"ק), ח"ב, ליקוט יג, אות ד. ולהעיר שברשימות ענינים וסיפורים (תשס"א), עמ' כג שליווה את הס"ת בחזרתו עד שנסגר ארון הקודש.

ב. היה עומד בשעת קריאת, ופניו לא לכיוון ספר התורה (כלפי הקיר).<sup>81</sup>

רשימות, חוברת ה', עמ' 25. ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. רשימות ענינים וסיפורים עמ' כג. וראה – הגהות הרשב"ב לסידור. לעו"ו ראה ברשימות דברים, ח"ב, עמ' 176. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 323. (דברי הר"ו גרינגלאס הובאו גם אהלי שם, ניסן-אייר תשנ"ה, עמ' 61) שהיה יושב בעת קריאת.

ג. קריאת היה שומע מתוך הספר, החומש או הסידור, גם בחוה"מ, ר"ח, שני וחמישי, לבד מזמנים שונים בחוה"מ ובמנחת שבת שהיה שומע בעל-פה.<sup>82</sup>

לקוטי דיבורים (לה"ק), ח"ב, ליקוט יג, אות ד. וזכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קטו, משא"כ כשהבעל קורא הוא הר"י לנדא, שאז סומך עליו. וראה היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קו.

ד. [בכל ימות השנה] בשעת קריאת, ראשו גלוי, והטלית מונחת על כתפיו. מלבד ר"ה ויוהכ"פ.<sup>83</sup>

ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 323. רשימות דברים, ח"ב, עמ' קב.

ה. מזהיר מלדבר בעת קריאת התורה.<sup>84</sup>

מודעה רבה, על אודות שמיעת קריאת התורה כדנה. נדפס לאחמ"כ באג"ק מוהרש"ב, א, עמ' קעז. כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע כתב ביאור למודעה רבה זו בשם 'אייר נתיב' וז"ל: מאמר הזה כתבו הוד כ"ק אאמ"ר הרה"ק יום ה' ב' לחודש סיון תרנ"ו, ביום א' ערב חה"ש העתיקו

שו"ת רמ"ע מפאנו סי' צא. ראה שולחן מנחם עמ' רסא-ב בהערות בפנים.

(82) היה שומע מתוך הספר – של"ה דף תקלב ע"א. וראה אג"ק מוהרש"ב ח"א, עמ' קעז "ממודעה רבה". ושם: "וטוב שישמע מתוך החומש". ספר המנהגים עמ' 14.

(83) בשעת קריאת ראשו גלוי – אדה"ז היה הבעל קורא ועומד לימנים של הקרואים, וטליתו משוכה על ראשו עד העינים. ולהעיר דבמ"ב סק"ד, ואף בשעת קריאת צריך לכסות ראשו בטלית (וכ"ש הבעל קורא והעולה שמחוייבים לכסות ראשם) וראה פסקי תשובות ח"א עמ' פ ובהנסמן שם. י"ל, שמצד הדין מחוייב רק בתפילת העמידה ולא בכל חלקי התפילה. ובמגן גיבורים סק"ג מתרעם על אלו המסירים טליתם אף בעת פסוקי דזמרה וברכות ק"ש.

(84) מזהיר מלדבר בעת קריאת התורה – שו"ע סי' קמו סעמ' ב. ועיי"ש (באג"ק) באריכות הטעמים שמביא כ"ק אדמו"ר.

(80) פתיחת הארון – מעמדו של פתיחת הארון אצל רבו"ג, מופיע בשיחותיו הק' של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ (לקו"ד, לה"ק, ח"א, עמ' 308) שבני האדמו"רים היו פותחים את ארון הקודש. וראה בהרחבה חקרי מנהגים (החדש), ח"א, עמ' קנח. ניגש .. הס"ת – בפע"ח שער קריאת ס"ת, פ"א מביא מנהג הארז"ל שהיה מגיע עד הס"ת מנשקו ולאחמ"כ מלווהו עד בימת הקריאה, עד שראה האותיות ואז חזר. עד להנחתו על שולחן הקריאה – ראה סידור השל"ה וסידור היעב"ץ.

(81) היה עומד בשעת קריאת – שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, סי' תקד. מרדכי שבת, פט"ו, סי' תכב.

על המילה, ולפעמים גם על חצי או פסוק שלם, אם לא הייתה בו שום הזכרה של שם קדוש. מקפיד שיהיה בעל קורא טוב (ובעל קול נעים). עיקר הדיוק: א. בדקדוק התיבות בהברה ברורה. ב. בטעמי הנגינה.<sup>89</sup>

לקוטי דיבורים (לה"ק), ח"ב, ליקוט יג, אות ה. ראה דבריו בשם אביו כ"ק אדמו"ר מהר"ש בס' השיחות, תורת שלום, עמ' 2, שהדקדוק אינו שייך בתפילה כ"א בקריה"ת בלבד (וכעין זה מופיע בס' התולדות כ"ק אדמו"ר מהר"ש (שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר) עמ' 8). ראה זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קו, שתיקנו לאחמ"כ, תיקונים המשנים במשמעות, אך לא באותה שעה.

יא. בשירת הים ובקריאת עשה"ד מפנה פניו לעבר ספר התורה. ובשירת מרים הפנה פניו כלפי ארון הקודש.<sup>90</sup>

רשימות, חוברת ה', עמ' 25. ראה היום יום, יז וכד שבט.

יב. בעת אמירת "וזאת התורה" (בעת הגבהת הס"ת), מביט על הספר. המילים "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" בקול רם ובניגון מיוחד.<sup>91</sup>

לשמע אוזן, מדור כ"ק אדנ"ע, סי' ב. ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. הניגון היה קבוע.

89) מקפיד שישמרו .. פסוק שלם - בלקט הליכות ומנהגי ש"ק (הרמ"א זעליגסון), מביא שמועה שכ"ק אדנ"ע תיקן את א' מבעלי הקורא כשטעה בשווא. ובירר שמועה זו עם בעל המעשה הרה"ת הרה"ג הרב יעקב לנדא. ושאל אותו על-כך, וענה לו: זה הי' בפרשת ויחי, הלא סעדתי בשבת אצל הרבי נ"ע, (וזה הי' לשוננו) איז ביים טיש (כלומר בעת הסעודה) זאגט צו מיר דער רבי - אז דו האסט היינט ביים קריה"ת גימאכט צוויי פעלערן (טעויות): א) "מטרף בני עלית" - איז דאך "מטרף" א טפחא און דו האסט גימאכט א מרכא. בדקדוק התיבות בהברה ברורה - ולהעיר מס' התולדות אדה"ז, ח"ב, עמ' 394, שהיה ניכר במבטאו של רבינו הזקן הבדל בין ע' לא' בין ח' לכ' (ועפ"י יש להשיב הרבה על הוכחת שפת אמת (הכהן) ח"ב, עמ' קסג ואילך).

90) מפנה פניו לעבר ספר התורה - ראה ספר המנהגים עמ' 31 "ופניהם אל הס"ת." וכ"ה שם, עמ' 44.

91) בעת אמירת "וזאת התורה" .. מביט על הספר - סידור רבינו הזקן. וראה עוד בפסקי תשובות ח"ב סי' קלד. וכ"ה בס' המנהגים עמ' 15.

רש"ך והדביקו מודעה רבה הלזו בכותלי ביהמ"ד".

1. מקפיד שבכל קריאה, גם בשני וחמישי ובמנחת שבת, ישמרו על הסדר של כהן, לוי וישראל.<sup>85</sup>

לקוטי דיבורים (לה"ק), ח"ב, ליקוט יג, אות ה. וראה לשמע אוזן, מדור אדמו"ר מהרש"ב, אות ב. וכן בזכרונותיו של ר' יצחק וידרין בכפ"ח, גיליון 612. שלעיתים היו שולחים לחפש בחצר כהן או לוי.

2. עד שנת פטירת אמו עולה מפטיר פעם בשלושה שבועות. אח"כ - כל שבת עולה מפטיר.<sup>86</sup>

משיחת ה' אלול, תש"ד. ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. בליובאוויטש הוצאת הספר תורה נחשבת לעניין, ובני האדמו"ר היו פותחים. וכן היה גם בזמן אדנ"ע, שבנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ היה פותח את ארון הקודש. לקו"ד (לה"ק) א עמ' 308. ליובאוויטש וחייליה, שם.

ח. ה' עולה לתורה לבד, מבלי שיקראו לו. כך ה' גם בשבת, כשהי' עולה למפטיר.<sup>87</sup>

ר' יצחק וידרין - כפר חב"ד גיליון 612 עמ' 30.

ט. לא היה קורא בתורה בליובאוויטש.<sup>88</sup>

משיחת ה' אלול, תש"ד. מאוחר יותר התבטא: "חורה לי שלא קראתי בתורה בליובאוויטש". וראה אג"ק, ח"ג, עמ' ח.

י. מקפיד שישמרו היטב על טעמי הנגינה בקריאת התורה. ולעיתים קרובות כשבעל הקריאה טעה באחד מטעמי הקריאה, טעות המשנה את פירוש התורה, היה עליו לחזור

85) ישמרו על הסדר של כהן, לוי וישראל - שו"ע סי' קלה ס"ג. ספר המנהגים עמ' 14.

86) כל שבת עולה מפטיר - ראה פסקי תשובות, ח"ב, קונטרס מאמרו קדישין.

87) ה' עולה לתורה לבד - ראה פסקי תשובות, ח"ב, עמ' קנה ס"ב, דאף הבעל קורא מחוייב שיזמינוהו, ולא יעלה לבד. אמנם בפ' כי תבוא מנהגנו (ספר המנהגים עמ' 31) שהבעל קורא לעלות מבלי שיקראוהו. ממילא מובן שאין (כ"כ) הכרח בהזמנת הגבאי. וראה פסק"ת שם, כיצד יש לנהוג בהזמנת רבם המובהק.

88) לא היה קורא בתורה - ולהעיר שכ"ק אדמו"ר ג"כ אינו נהג לקרות, ואף לא בשנת האבלות (לאחר קבלת הנשיאות).

לקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון). בשם הרה"ת יעקב לנדא.

### הנהגות שונות בתפילה

א. כמה פעמים קודם התפילה היה מחזר אחרי עני ליתן לו לאכול<sup>94</sup>.  
היום יום, ב כסלו.

ב. בליובאוויטש סיפרו, שכ"ק אדנ"ע הוצרך הקדמה לתפלה, ביום חול – שלש שעות, ובשבת – חמש שעות<sup>95</sup>.

לשמע אוזן – מדור כ"ק אדהרש"ב סכ"ט. וראה ספר השיחות תרצ"ו-ה"ש"ת עמ' 218.

ג. כשאומר ברכה, שומעים בבחירות את ה"עברי" של הברכה עם הנקודות ושומעים פירוש המילות<sup>96</sup>.

לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות פא. שיחת ליל אחש"פ, בסעודה, תש"ג.

ד. זהיר בתפילה בזמנה, ובפרט בתפילת מנחה<sup>97</sup>.

(94) קודם התפילה היה מחזר אחרי עני – ב"ב י, ב. ונתבאר ע"פ חסידות באגה"ק בתניא ס"ח. וראה אגרות קודש חכ"ב עמ' שכא. וראה עוד בלקו"ת (מז, ב): מפני שיש קטיוגים על האדם ודנין אותו אם ראוי ליכנס להיכל מ"ה הקב"ה בתפילה וצדקה תתיל כו' וצדקה תרומם גוי.

(95) הקדמה לתפלה – ע"ד חסידים הראשונים היו שוהים וכו'. ובקו" עה"ח קצב ב' שעות לימוד חסידות קודם התפילה מחמת זמן המסוגל לזה. ובשבת – ועאכו"כ בש"ק שהוא זמן מסוגל יתר על ימי החול וכו"ה בצוואת המהר"ש ששבת כולו דא"ח. וראה קו' עה"ח.

(96) עברי – רבותינו נשיאנו היו מדקדקים בזה ביותר. פירוש המילות – ראה סה"ש תורת שלום (תורגם ללה"ק), עמ' 7, ושם גבי תפילה.

(97) בתפילה בזמנה – שו"ע רבנו סי' פט ס"א. דרך החיים ונתיב החיים פכ"ד. ובפרט בתפילת מנחה – טוש"ע סי' רלג. דרך החיים ונתיב החיים פמ"ד. ובזוהר (בא, לו, ע"ב) "יזהר להתפלל מנחה בעוד היום גדול". להעיר מסיפורו של בובר (שהעתיק מ'שמע שלמה') סיפר רבי שניאור זלמן לחסידיו: פעם אחת הייתי מהלך לפנות ערב בחוץ וראיתי דבר שאינו הגון, עגמה לי נפשי שלא שמרתי את עיני עמדתי והפניתי את פני אל הכותל ובכיתי מרה, כשהסבותי את פני מן הכותל ראיתי שכבר החשיך ועבר זמן המנחה, מיד מצאתי עצה, – "משכתי את עצמי למעלה מן הזמן" והתפללתי מנחה".

יג. נוהג לעבור על ההפטר וההכנה לפני קריאתה בציבור. כשארע שקראוהו למפטיר בלי שהתכונן, הלך לחדר צדדי עבר על ההפטר, ואחר-כך עלה למפטיר<sup>92</sup>.

לקט הליכות מנהגי ש"ק (זעליגסון), עמ' 40. ושם מצויין לשיחות: שמח"ת תשט"ז ס"ז. ש"פ וילך תשכ"ה ס"ז. בראשית-ב תשל"א ס"ה.

יד. ב"יהללו" מלווה את הס"ת עד שסגרו הארון קודש.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כג.

טו. בפ' דברים, מתחילים קריאה השניה ב"איכה אשא לבדי" ולא משנים.

לקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון). בשם הרה"ת יעקב לנדא.

טז. פ' שקלים [בתרע"ו, חל פ' שקלים בער"ח], אחר הפטרה של שקלים קרא, פס' ראשון ואחרון של הפטרת "מחר חודש".

תשורה (לנדא, תשע"ב), עמ' 45.

יז. כשאין כהן, מורה להעלות לוי, במקום הכהן.

תשורה (לנדא, תשע"ב), עמ' 46.

יח. באמירת הקדיש שאחר קריה"ת מדייק שהמגן דוד יהיה לכיוון החוץ.

תשורה (לנדא, תשע"ב), עמ' 46.

יט. בהפטר דפ' ויצא אמר "ועמי תלואים למשובתי" עד "תלמי שדי", ואח"כ "ויברח יעקב" עד "ובנביא שקר"<sup>93</sup>.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' טז. וראה בהגהותיו על הסידור.

כ. בקריאה דימים נוראים (הקריאה בספר הב' "בחודש הראשון" ומפטיר דיוהכ"פ) – המנגינה כבכל השנה.

(92) ולהכנה – ראה שו"ע או"ח סי' קלט, ס"א. ובב"י על הטור שם. וראה תורת מנחם, חט"ו, עמ' 134. ה"מעשה דר"ע" (תחומא יתרו טו) הובא גם בב"י הנ"ל. וראה חקרי מנהגים ח"ב עמ' קמו.

(93) "ועמי תלואים למשובתי" עד "תלמי שדי", ואח"כ "ויברח יעקב" עד "ובנביא שקר" – ראה בהנדפס בסידור עם דא"ח, ובהגהות כ"ק אדמו"ר נ"ע בהגהותיו לסידור ד"ה הפטרה. וראה בס' המנהגים עמ' 32.

י. מחזיק סידור עם שערי תפילה, ועליהם הגהות.

אשכבתא דרבי, עמ' 131. מתוך צוואתו, והעניקה לבנו. לנו ידועים הגהות על הסידור תורה אור, שנדפסו בסוף ס' תורה אור. כמו"כ ישנה רשימת הגהות נוספת (אג"ק אדנ"ע, ח"א, ס' יד, עמ' יז ואילך). נדפסה בכפ"ח, גיליון 927 עם הערות הר"י מונדשיין. הרשימה נשלחה אל הרא"ד לאוואט במסגרת ההו"ל של ס' תורה אור.

יא. מקומו בצד דרום מזרח, כשפניו לצד מזרח.<sup>99</sup>

לקוטי דיבורים, ליקוט ל, מיומנו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ ("מכוסה בטליתו עד זוהו, ידו השמאלית על שוקו ובידו הימנית מכה מזמן לזמן באצבע צרידה לפי תנועת ניגונו"). סדר הישיבה בשנים הראשונות ראה לקוטי דיבורים, ליקוט לז, רשימה. ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. וראה ליקוטי סיפורי התועודות, עמ' 317. עדות הרה"ת יצחק וירדין (כפ"ח, גיליון 612, עמ' 30). סה"ש תרצ"ח, עמ' 270. ושם: "עד שנת תרנ"ד היה מקום של אדנ"ע אחר מקום אחד מארון

(99) מקומו - זהו מקום אביו, אך לפני תרנ"ד לא התיישב על מקום אביו (כאמור למעלה), הנהגה זו (שלפני תרנ"ד) נבעה מצד כבוד גדול שהעניק לאביו אדמו"ר מהר"ש גם לאחר הסתלקותו. אף אצל כ"ק אדמו"ר ראינו הנהגה דומה, שאף לאחר הסתלקות חמיו, כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ המשיך לנהוג כבוד במקום בו ישב. כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ (באג"ק שלו ח"ג עמ' שצא-ב) כותב תיאור מרטיט מחתונת דודו - גיס כ"ק אדנ"ע, הו"מ הכהן הארענשטיין. ובה מתאר יחס כ"ק אדנ"ע למקום אביו, וז"ל "ובראשו השולחן עמד כסא - קרעסלע - פנוי אשר איש לא נגע בה. הכסא היתה מקום מוכן להוד כ"ק אאמו"ר אדמו"ר מוהר"ש זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע. מימין השולחן ישב הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק ופניו למזרח, וממולו משמאל השולחן והכסא ישב כבוד דודנו הרז"א ופניו למערב, ואני ישבתי אצל הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק .. אחרי קריאת התנאים הניחו שטר התנאים בראש השולחן במקום שעמד הכסא, ומזמן לזמן היו מביטים הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק .. על הכסא היא בעינים מלאות דמע .. קודם שהתחיל לדבר עמד, מלא קומתו, ובשתי ידיו אחז בקצה השולחן, והביט זמן ארוך על הכסא שעמד בראש השולחן. פניו היו לבנים כסיד ורק שני כתמים אדומים היו במקצעות לחיו, ודמעות נושרים מעיניו על השולחן והתחיל לדבר (עיי"ש דיבורי קודשו)". דרום מזרח - ראה שו"ת צ"צ אר"ח סכ"ב. וראה הביאור בזה התועודות תשמ"ב עמ' 393. לקו"ד א-ב 309.

לקוטי דיבורים, לקוט ב, אות י.

ה. באמירת קדיש ה' הופך פניו (לכיוון החזון) לבד מה"קדיש" שקודם תפלת מוסף ה' פניו אל הקיר.

רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כג. לקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון).

ו. באמרו קדיש, היה אומר "יתגדל ויתקדש" ולא "יתגדל ויתקדש"<sup>98</sup>.

מעדות ר"י לנדא, כפי שסיפרה לר"י מונדשיין - 'הסידור' עמ' רכג.

ז. בשנים הראשונות (תרמ"ב-תרנ"ג), היה מתפלל בביהכ"נ, ב"מנין", בימי החול ובשבת. בשנים מסוימות [בסביבות השנים תרמ"ד-תרמ"ה] כל ג' התפילות בביהמ"ד, וממשיך בתפילתו אחר המנין.

שיחת ליל אחש"פ, בסעודה, תש"ג. לקוטי דיבורים, ליקוט לז, רשימה. שיחת יום שבת פרשת תשובה, תש"ה. ועוד. משמע, משיחות אלו שהיה מאריך בתפילתו ביותר, ולכן אינו יכול להתפלל במנין, ואולי היה מתפלל במקביל למנין, ולכן אומר כ"ק שמתפלל במנין. אפשר שהיו שנים שנהג כך ושנים שנהג כך.

ח. בשנים מאוחרות, לא היה בא לביהכ"נ להתפלל במהלך ימי החול (למעט תפילות מנחה בימי החנוכה).

ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. בלקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון) נותן טעם ע"ז: חסידים היו עומדים מאחורי הכותל להקשיב לתפלתו וכשהבחין בכך פעם, אמר: "זו 'עבודה קלה' - לשמוע איך השני מתפלל..". מאז התחיל הרבי להתפלל בביתו. כשהלך מביהכ"נ לביתו ה' מחזיק עדיין לפני "ברוך שאמר" ובביתו ה' מאריך בתפלתו. ונראה שדבריו אמורים כלפי תפילת יום השבת.

ט. את התפילה מתפלל מתוך הסידור תורה אור שלו.

אשכבתא דרבי, עמ' 50. צבעו אדום. בצוואתו העניק סידור זה לזוגתו הרבנית.

(98) היה אומר "יתגדל ויתקדש" - כן אומרים הליטאים. והוא כנוסחת ר' זלמן הענא (שערי תפילה, סידור בית תפילה). ראה הביאור בשיטות אלו ב'הסידור' עמ' ריש ואילך. אף כ"ק אדמו"ר הרי"צ היה אומר כן, כמופיע שם ב'הסידור' (עמ' רכג).

יז. מורגל בברכות, נוהג כל שעה (או שעתים) לומר ברכה. אומר לעיתים קרובות את הפסוק: "ברוך אתה הוי' למדני חוקיך"<sup>102</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט לג, אות ד. משיחת ל"ג בעומר, תש"ד.

יח. כ"ק אדנ"ע נהג לעיין כמה שורות או עניין, קודם קריאת שמע שעהמ"ט, בשלושה ספרים: כתר שם טוב, אור תורה ותניא. ולא רצה שידעו מזה, ולכן, היו מונחים אצלו במגירה של השולחן, שם היו מונחים גם קופת צדקה.

סה"ש תש"ט עמ' 7-336.

יט. נוהג לומר, כל לילה, קריאת שמע בחצות הלילה, גם אם ער לאחמ"כ. בלילות שלא אמר ק"ש, מדבר בעניין ק"ש או בפירוש המילות של ק"ש.

משיחת ליל שביעי של פסח, בסעודה, תש"ב.

## || לימוד תורה

א. היו לו שיעורים רבים<sup>103</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 219.

ב. כ"ק אדמו"ר מהורש"ב הי' לו קביעות בלימוד הנגלה בכל יום (כולל שבת) כולל גם יוהכ"פ<sup>104</sup>.

102) ברוך אתה הוי' למדני חוקיך – ראה בית משיח גיליון 960, עמ' 12; במענה לא' ששאל את כ"ק אדמו"ר שזוהו בקשה ולא ברכה (ע"פ רש"י בברכות יא, ע"ב), התקבל המענה: סימן את המילים "בא"י", וכתב "נוסח כל ברכות שמו"ע כן הוא. וראה ביה"ז ר"פ עקב". ע"כ. להעיר מריטב"א ריש תענית ואליה רבה (או"ח סי קלה ס"ו) ומשנ"ב (סי' קפח ס"ק כב וסי' תכב ס"ק ה), היינו דאמירתו הוי שלא יזכר ה' לבטלה אבל צריך לחזור. עיין בשו"ע רבינו סי קפח.

103) שיעורים רבים – הלכות ת"ת לרבנו פ"ג ס"ה ובשו"ע רבינו סי' קנו ס"א.

104) בלימוד הנגלה בכל יום (כולל שבת) – וראה שכ"ה בצוואת כ"ק אדמו"ר מהר"ש לבניו (אג"ק כ"ק אדמו"ר מהר"ש עמ' יג). אמנם כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע הורה לתלמידי התמימים בקונטרס 'עץ החיים' (פכ"ה) 'ויום הש"ק קדוש יהיה כולו על עסק דא"ח דא"ח". וראה בכ"ו שיחות כ"ק אדמו"ר – תורת מנחם ח"ו עמ' 286. תורת מנחם ח"ב עמ' 204.

הקודש וגם אחר מקום כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע, ובשנת תרנ"ד בר"ה תיכף בבואו ניגש למקום הקרן דרומית מזרחית". – ושם שהחילוק דלפני שנת תרנ"ד ולאחמ"כ, ע"ד לפני פ"ב ואחרי פ"ב. כ"ה אף בהיכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קא, בזכרונות ר"י לנדא.

יב. לא היה יושב במקומו, ובשעה שהיה מוכרח לשבת הוכן מקודם כיסא. יושב כשפניו למזרח ואחוריו למערב.

ליקוטי סיפורי התועודות, עמ' 322.

יג. מתפלל בימי החול באריכות.

לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה. שיחת ליל אחש"פ, בסעודה, תש"ג. לגבי אופן תפילת הבחורים ראה סה"ש תורת שלום, עמ' 143. סה"ש תרצ"א, עמ' 227 ש'מסיים היה בין שתיים וחצי לשלוש. אבל היו פעמים שמסיים עם המניין – עשרים מינוט אח"ז, ופעמים שהיה מסיים חמש וחצי אחה"צ. רשימות עניינים וסיפורים עמ' סד – בד"כ נמשך מהשעה 10:30 ל-12:30.

יד. כ"ק אדנ"ע הי' מתפלל מנחה בחדר היחידות שלו.

לשמע אוזן, מדור אדנ"ע, סי' ב.

טו. בש"ק היה מתפלל באריכות גדולה. מנגן תוך כדי תפילה. בשנים הראשונות היה מגיע בשעה חצי העשירית, וכאשר המנין סיים את התפילה (בשעה חצי השתים עשרה), היה מתחיל "ברוך שאמר", והיה מסיים בשעה השלישית ופעמים בשעה הרביעית<sup>100</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ל, מיומנו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ. ושם מתאר, שאחו בברכות יוצר, בשנים אחר חצות. לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה.

טז. תוך כדי התפילה מנגן הרבה (כנראה ש)בשנים מסוימות, בהיותו מתפלל ביחידות, תוך כדי התפילה, נע הלון ושוב, מכה באצבע צרידה ועושה תנועות ידים בהתרחבות<sup>101</sup>.

שיחת יום שבת פרשת תשובה, תש"ה.

100) מנגן תוך כדי התפילה – ויכוחא רבה ח"ב דף לב. 101) מנגן – כ"ק אדמו"ר הרי"צ התבטא: שבהיותו ילד הונח אצלו שתפלה פירושה נגינה.

סה"ש תרצ"א, עמ' 225.

ו. במשך השנה מסיים כל המדרש רבה. לווה בסדרות הארוכות ופורע בקצרות.

היום יום, ג' ניסן.

ז. ספרי החסידות בהם היה נוהג לעיין בקביעות: לקו"א (תניא), תו"א עם הוספות, לקו"ת, עטרת ראש, אמרי בינה, שער האמונה, שער היחוד, באורי זוהר, תניא (דפוס זיטאמיר), תורת חיים, שער האמונה ושער היחוד (כפול), פירוש המילות, קונטרס ההתפעלות, ב' דרך החיים שער התשובה והתפילה ח"א, שער התשובה ח"ב, שערי אורה, תו"א (דפוס קאפוסט), המאמר שמע ישראל (לכ"ק אדמו"ר מהר"ש).

אשכנזא דרבי, עמ' 131.

ח. היה אומר זוהר<sup>108</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 220.

ט. מייחד שעה קבועה ביום לדפדוף בספרים (קרא על-זה: "לדפדף, לראות במאי משתעי").

משיחת א דחה"ש, בסעודת הלילה, ה'ש"ת.

י. בשנת תרנ"א למד ברבים, עם כמה חסידים וכמה בעלי בתים, בחורף - תו"א, ובקיץ - לקו"ת<sup>109</sup>.

משיחת ש"פ חוקת, ה'ש"ת. מיומנו. משיחת ש"פ בלק ה'ש"ת.

יא. בשנת תרנ"א היה לומד בקביעות מדי ליל שבת לפני אור היום משעה ראשונה עם אחיו ר' מ"מ (ועוד אחד)<sup>110</sup>.

108) היה אומר זוהר - כה"ח סקי"ב בשם כתבי רח"ו, והוא שם, שער הגלגולים סוף הקדמה טז. שיחת ש"פ תו"מ תנש"א, ואירי התם בלימוד ענייני גאולה ומשיח, "החל מספר זוהר". וראה בהקדמת זוהר, עם פי' מתוק מדבש'. וכן מופיע בכתבי הרה"צ מפשעווארסק.

109) בחורף - תו"א, ובקיץ - לקו"ת - ראה בלקו"ש ח"כ עמ' 598. שיחות קודש תשכ"ה ח"א עמ' 415 ואילך. שיחות קודש תשל"ב ח"א עמ' 76. ספר השיחות תשמ"ט ח"א עמ' 41 הערה 29. וראה דברי כ"ק אדמו"ר (שיחת ש"פ חיי שרה תשנ"ב, סט"ו) שלימוד כל הלקו"ת ותו"א (על כל חלקיהם), עם שייכות לזירוז ביאת משיח צדקנו.

רשימות, ה, עמ' 27. היום יום, ג' ניסן. רשימות, ה, עמ' 28. וראה - "תורת מנחם - התועדויות", תשמ"ח, ח"ב, עמ' 525. והמצויין שם.

ג. שיעורי התורה הקבועים שלו: בכל יום פרשה חומש עם רש"י. כן היה לומד חומש עם איזה פירוש (בכל שנה פי' אחר). אמירת תנ"ך בעל-פה: קאפיטל אחד מתורה וכן מנביאים וכן מכתובים. פרק אחד משניות<sup>105</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 219. סה"ש תרצ"א עמ' 225. סה"ש תרצ"א עמ' 20-219. היום יום ג' ניסן. ובסה"ש שם מוסיף ששאלו פעם ע"ד מארוז"ל "דברים שאי אתה רשאי לאמרן בע"פ. והשיבו ש"לא היו נוהרין בזה".

ד. שני שיעורים קבועים בגמרא בכל יום: א) שיעור גמרא לעיוני - ובו מספיק ב' דפים (בשבע, ב) שיעור למיגרס - ובו לומד ג' דפים ליום. שיעור בירושלמי. גם שיעור - לא בכל יום - בפוסקים<sup>106</sup>.

היום יום, ג' ניסן. הלשון בסה"ש תרצ"א עמ' 219 בקשר לג' דפים בשבוע "הרבה יותר".

ה. השיעור למיגרס, היה לאחר שחרית<sup>107</sup>.

105) פרשה חומש עם רש"י - מיוסד על הפתגם 'לחיות עם הזמן', שמשמעות עם פ' השבוע. וראה באג"ק ח"י עמ' קעח ובמכתב כ"ק אדמו"ר כ"ב שבט תשי"ח (הובא בשולחן מנחם ח"א עמ' רפד-ה), שזוהי תקנתו של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ. אמירת תנ"ך בע"פ - ראה הנסמן שו"ע הקצר עמ' 248. וראה בהיום יום י"א טבת, ז' שבט על חשיבות אמירת פסוקים בע"פ. כ"ק אדמו"ר היה נמנע מלומר פסוקים שלמים בע"פ, כ"א היה משנה מסדר התיבות (אם כי יש לציין שפסוקים ידועים ("שמע ישראל וגו'" וכיו"ב) היה אומרם כסדרם). פרק אחד משניות - גבי אמירתן בע"פ, ראה היום יום כא כסלו.

106) בגמרא - במ"ב סק"ג מבואר שחייב אדם ללמוד בכ"י גמרא. ובברכ"י יו"ד סי' רמו סק"ד בשם צוואת הגאון רבי שעפטל (אבי השל"ה הק) לימוד גמ' רש"י ותוס' הינו חיוב כהנחת תפילין. בירושלמי - הרה"ק אדמו"ר ה'לב שמחה' מגור יצא בתקנת לימוד דף יומי בירושלמי. התייחסות כ"ק אדמו"ר לזה ראה התקשרות, גליון תמ, עמ' 10. מכתב כ"ק אדמו"ר למשתתפי הסיום ראה לקו"ש חכ"ג עמ' 321 ואילך. בפוסקים - צוואת הריב"ש פי"א סי"ג, בשם הבעש"ט. ועיקר - שו"ע רבינו הל' ת"ת פ"ג ס"ד.

107) לאחר שחרית - ראה שו"ע רבינו סי' קנה סי' א-ב.



יז. התנ"ך שאומר בע"פ (ראה ס"א) אומרו עם ספר תנ"ך פתוח, אך היה אומרו בע"פ<sup>115</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 225.

יח. נוהג לפעמים ללמוד מאמרים [של אביו] שישים פעמים. מדקדק ביותר בתורת אביו אדמו"ר מהר"ש.

"תורת מנחם – התועדויות", תש"י, עמ' 29.  
אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' שלה.

יט. מוסר שיעור קבוע ב'תורה אור' בימים ראשון, שלישי וחמישי בואל הקטן. דרך לימודו: בתחילת השיעור מוסר בע"פ את כל הנושא הנלמד, אח"כ קורא בתוספת חזרה מקוצרת על נושא הלימוד, לאחר הלימוד מסכם את השיעור. אחר כל הלימוד מדגיש איזה עניין בעבודה מהמאמר שלמדו, ולרוב מסיים באיזה סיפור או שיחה קצרה ומעניינת.

אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' עא. שם מוסיף כ"ק אדמו"ר הרי"צ שעשרה משומעי השיעור היו בעלי ידיעה בדא"ח ושאר השומעים היו אנשים פשוטים שהבינו מעט מזעיר. הלימוד השפיע על השומעים לעסוק בעבודת התפילה ובדרכי החסידים. אודותם ראה גם בהנהגות מוצש"ק. ולהעיר שבאג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד (עמ' תג) כתב שמוסר בערב בכל יום חול.

## חינוך הבן

ליקוט זה, הוא הנהגות שנהג ללמוד עם בנו, כחלק ממצוות ת"ת, ולא עוסק בחינוך הבן.

א. בא' הזמנים שלמד עם בנו דא"ח, אחר הלימוד סיפר סיפור שהיה כעין הוראה והנהגה בעבודה.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"י עמ' קי.

ב. בשנת תרע"ז יש לו קביעות עם בנו שיעור קבוע, לפעמים בלילה ולפעמים בהשכמה<sup>116</sup>.

115) אומרו עם ספר תנ"ך פתוח, אך היה אומרו בע"פ – ראה מה שכותב כ"ק אדמו"ר באג"ק ח"י עמ' קאא, גבי השארת סידור פתוח גם כאשר מתפלל בעיניים עצומות, שעצם זה שהסידור פתוח בפניו כבר מעורר המחשבה.

שיחת ש"פ לך לך, בסעודת ליל שבת, תש"ג – ניצוצי אור עמ' 24.

יב. נוהג לחזור משניות בע"פ (וראה בדבר הנהגת שנת ההסתלקות של אמו)<sup>111</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 219.

יג. בבחרותו, למד עם הרז"א, שו"ע רבנו הזקן עם הקו"א, באופן של "חסיר ויתיר" (כמו שלומדים תניא)<sup>112</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות מט.

יד. היה לומד משניות לעצמו. ובלמדו, היה נשמע קול הברה<sup>113</sup>.

משיחת ש"ק פרשת שמות, כ"א טבת, תש"ב.

טו. נשיאי חב"ד לומדים בנוסף לפירוש רש"י פירוש המשתנה משנה לשנה (רמב"ן, ראב"ע ועוד).

סה"ש תרצ"א עמ' 219.

טז. אומר כל יום אחר תפלת שחרית, שלשה פרקי תנ"ך על הסדר, כולל המישה חומשי תורה. נוסף על חומש עם רש"י שבכל יום. לומד אחר התפילה פרק משניות<sup>114</sup>.

שיחת שבת חוה"מ סוכות, בסעודה, תש"ד.

110) לומד בקביעות מדי ליל שבת – כ"ק אדמו"ר היה אומר בליל ש"ק לאחר הסעודה ה'שנים מקרא', ולאחריה היה לומד הלקו"ת ותו"א, תחילה הי לומד בביתו, לאח"ז בבניין הספריה, עד הסתלקות הרבנית, לאח"ז היה לומד בחדרו הק'. (ימי מלך, ח"א, עמ' 190) כן בצעירותו למד עם אביו הרלו"צ כל הלילה, ענייני סוד.

111) משניות בע"פ – ראה בהיום יום כ"א כסלו שעל כל אחד מוטל חיוב שינון משניות כל חד לפום שיעורי דילי. ראה בהיום יום ז' וי"א טבת שע"ל לימוד המשניות מטהר האוויר ומונע כף הקלע.

112) שו"ע רבינו הזקן – ראה הנסמן לעיל, בערכו.

113) לומד המשניות לעצמו, אך נשמע קול הברה – שו"ע ס"מ סעיף יב: "וכ"א צריך להיזהר להוציא בשפתיו ולהשמיע לאוזנו כל מה שלומד בין מקרא משנה ותלמוד". עיי"ש.

114) אומר כל יום אחר תפלת שחרית, שלשה פרקי תנ"ך – היום יום י"ד אדר א' שחסידי אף הבינונים היו בקיאים בתנ"ך, ומנהגם היה שבעת קיפול הטו"ת היו אומרים שיעור תנ"ך באופן שמסיימים במהלך ג' ירחים.

זיין בהצלחה מופלגה". וסיים, "אמן כן יהי רצון".

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' דש. ומוסיף שם "וכל המסובים ענו "אמן ואמן".

ח. קבע סדר מיוחד לבנו, ללמוד משניות בע"פ. ובוחר אותו בזמנים קבועים ונותן לו מתנה תשלום מעות.

לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה. אג"ק ח"ג עמ' פב.

ט. בשנים הראשונות, יש לו סדר לימוד מיוחד עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, לימוד גמרא יסודי עם ראשונים. גם דברי האגדה לומדים בעמקות וביסודיות.

לקוטי דיבורים, ליקוט כ, אות לח.

י. בחורף תרס"ו בכל יום מימות החול היה קביעות עם בנו ללימוד כשלוש שעות משעה הרביעית בערב.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ג עמ' צח.

יא. קובע סדר יום, וסדר לימוד לבנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ.

לקוטי דיבורים, ליקוט כה, אותיות ד-ה.

יב. למד (פעמיים) עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, את פירוש המילות של תפילות החול, שבת ויו"ט. הגדה של פסח וליקוטי תפילות של ר"ה ויוה"כ.

פעם הראשונה בשנות הילדות. פעם השניה - אחר בר המצווה (י"ב תמוז תרנ"ג). בשנת תרמ"ז, כשיצא לאור הסיפור "תורה אור", החל ללמוד עמו את הסיפור (שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד). לקוטי דיבורים, ליקוט כז, אות יב. ראה ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 315.

יג. למד עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, ג' פעמים תניא. א) אחר בר המצווה של כ"ק אדמו"ר הריי"צ. ב) שנת תרנ"ו. ג) שנת תרנ"ח.

משיחת י"ג שבט, תש"ג. וראה שיחת ליל ב' דחה"ש, תש"ג. [ושם, כשלמדו פרק נ"ג, לקח ג' שבועות, ובמקביל הורה לו ללמוד על עבודות הציבור שהיו בבית המקדש.] ובשיחת יום שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. שיחת ליל שמע"צ, בסוכה, תש"ה.

אגרות קודש אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' עט.

ג. בחורף תרנ"ב לומד בקביעות עם בנו תניא<sup>117</sup>.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' תד.

ד. בעת שהוביל את בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, לחדר, זרק עליו סוכריות. ואמר: שמלאך מיכאל זרק אותם<sup>118</sup>.

משיחת ליל שמח"ת, לפני הקפות, תש"א.

ה. לימד את בנו אותיות א-ב מתוך שער (או עמוד ראשון) של ספר התניא<sup>119</sup>.

נטעי גבריאל, הלכות תגלחת הילדים והולכתם לחדר, עמ' קלו. ומוסיף שם ש"כן מנהג חסידי חב"ד כדי להכמו גם בלימוד תורת החסידות כבר מילדותו".

ו. בשבוע הבר מצווה של בנו אומר מאמרי דא"ח ברבים באריכות ובעליצות. בכל יום התקיימה התועדות בסיפורי קודש.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"י עמ' קלו.

ז. בי"ב תמוז תרנ"ג - הבר מצווה - אמר בברכתו ברכת לחיים על הכוס: "דער אויבערשטער זאל העלפין, אז בא חסידים זאהל נתעורר ווערין די כלים פנימיים וואס זיי האבין בירושה מאבות אבותיהם, אויף מקבל זיין דעם רבינ'ס ברכה, אז אין יעדער ארט, און אין יעדער צייט וואס חסידים וועלין טאהן איזה פועל טוב אין תורה ועבודה וגמילות חסדים, זאהלין זיי מצליח

116 קביעות עם בנו - גם לכ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" הייתה קביעות עם בנו כ"ק אדמו"ר מהר"ש, ראה סה"ש ת"ש עמ' ק, ומסתבר שהייתה לו קביעות אף עם שאר בניו הק'.  
117 בקביעות עם בנו תניא - בסה"ש תש"א, עמ' קכא, מפורש שכ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" הייתה לו קביעות עם בנו ללימוד תניא.

118 זרק עליו סוכריות - ראה ספר השיחות תש"א עמ' 30. ותורת מנחם-התועדות תשמ"ח ח"ב, עמ' 123. ביאור כ"ק אדמו"ר, שאין שקר בכך.  
119 א-ב מתוך שער .. של ספר התניא - תורת מנחם-התועדות תשמ"ג ח"ב עמ' 792. לקו"ש ח"ב עמ' 8-476. הרה"ח חיים אברהם דוכמן מספר בשם הרה"ח ר' הלל פאריטשער שילד שילמד האותיות מס' התניא לא יגדל להיות אפיקורס (תניא קדישא עמ' 9-207).

כא. לומד שעה קבועה בכל יום עם בנו המאמר ד"ה "וכל העם רואים" תרנ"ה, במשך אותו קיץ.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ חי"ד עמ' תלו.

כב. מורה לבנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, להעלות על הכתב, הסיפורים והעניינים ששומע.

משיחת י"ד מנ"א, תש"א.

כג. שכר מלמד לבנו (יצחק גרשון איטסון), ללמד אותו דקדוק, ולבחון אותו משניות בע"פ.

שיחת שבת חוה"מ סוכות, בסעודה, תש"ד.

כד. בשנת תרנ"ג הורה לבנו ללמוד ההגדה עם פירוש אזולאי. בשנת תרנ"ד עם פירוש שער השמים.

משיחת ליל שני דחה"פ, תש"ד.

כה. בשנת תרע"ט, כל יום חמישי לומדים צ"ע של הצ"צ, וכשלא הספיקו לסיים המשיכו בשישי.

שיחת ליל שביעי של פסח, תש"ד.

כו. בשנת תר"מ [בהקשר עם הולדת בנו], כתב ס"ת, וכסופר סת"ם בחר בהרב אקסלרוד.

אג"ק, ח"ב, עמ' קכד.

כז. כשברך את בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, סדר עמידתו בין מזרח למערב ופני קדשו לדרום ומעמיד את בנו במקביל אליו כשפניו בנו לצפון, מניח ב' ידיו על הראש ומברכו.

שיחת ח"י אלול, תש"ה.

כח. מותקן טלפון בין חדרו לחדר בנו, וכשרוצה לעשן פאפירוס, היה מתקשר אל בנו.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' רד.

כט. פ"א, הכה את בנו על שכמו ואמר בזה הנני ממשיך בך אהבת ה' ויראת ה'.

כך הבין כ"ק אדמו"ר. סה"ש תרצ"א עמ' 169. והנהגה זו הייתה עם רבינו הזקן והצ"צ, והמהר"ש, והמהר"ש והרשב"ב. ראה בהנסמן שם ע"ד הנוסח.

יד. התחיל ללמוד חסידות עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, אחרי היותו בר-מצווה, בסידור ובלקוטי תורה שיר השירים. התחלת הלימוד במאמר "אדם כי יקריב" (לקו"ת, פרשת ויקרא).

לקוטי דיבורים, לקוט ל, אות י.

טו. קבע זמן לטייל עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, לשוחח עמו ולספר לו סיפורים.

לקוטי דיבורים, לקוט כה, אותיות ד-ה. חלק משיחות אלו הובאו ונתבארו ע"י כ"ק אדמו"ר הריי"צ בשיחותיו.

טז. לפני כל לימוד עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, מספר סיפור בעניין של עבודה. בשנות ילדותו בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, מחנך אותו בסיפורי החומש, נביאים ועין יעקב. כשהתבגר קצת סיפר לו על הבעש"ט, המגיד ממזריטש ורבנו הזקן. לעיתים קרובות מבאר הסיפור בעניין של עבודה ותיקון המידות.

משיחת שביעי של פסח, בסעודת הלילה, תש"א.

יז. מח"י ניסן תרנ"א קבע לימוד עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, בספרי מוסר. כאשר מלקט עניינים והם מרכותינו נשיאנו. בעניינים ההם מרכותינו נשיאנו. משיחת ש"פ חוקת, ה"ש"ת. מיומנו.

יח. היה לכ"ק אדנו"ע שיעורים שונים עם בנו, היה שיעור של גמרא, והלימוד היה ביסודיות ובעומק עם כמה ראשונים. גם הלימוד אגדה שהיה לומד היה ביסודיות ובעומק.

סה"ש תרצ"ז, עמ' 195. בלקו"ד (ח"ב) ליקוט כ.

יט. [באחת הפעמים] בהיותו בחו"ל, קבע עם בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, לימוד חושן משפט.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות חי.

כ. לומד שעה קבועה בכל יום עם בנו סידור.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ חי"ד עמ' תלו. חי"ב עמ' נא. כנראה 'סידור עם דא'ח', ואולי הוא האמור לעיל.

היום יום, כ' שבט. ומביא שם ממכתב אדו"ע אודות כ"ק אביו, אדמו"ר המהר"ש: מניח מהשפיכה הג' מעט מים בכף ידו השמאלית ובוה משפסף שתי ידיו. לקוטי דיבורים, לקוט טו, אות ו. ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 315. סה"ש תרצ"ו, עמ' 99. ובהנסמן שם.

ד. בעת נט"י לסעודה, א) מברך בשעת השפשוף (אחר הנטילה, קודם הניגוב). ב) נוהג להגביה ידיו עד כנגד הלב, ולא למעלה מזה. ג) שתי הידים שלובות ולא פרושות<sup>123</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 19. לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות פא. שיחת ליל אחש"פ, בסעודה, תש"ג.

ה. נוטל ידים באמצעות מגבת, כלומר מחזיק הנטלה במגבת<sup>124</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט לג, אות ג. שם, ליקוט לו, רשימה. משיחת אחרון של פסח, בסעודת היום, ה"ש"ת. סה"ש תרצ"ו-ה"ש"ת עמ' 98.

ו. לא אהב כשפנו אליו בין נט"י לברכה. פעם כשהפסיק, הוא בעצמו בקריאה "הום" וכיו"ב, לא בירך, אלא נגב ידיו ונטל שוב<sup>125</sup>. רשימות, סט, עמ' 8.

ז. היה טובל הפת במלח (ולא זרק המלח על הפת)<sup>126</sup>.

ל. אדמו"ר הרי"צ התבטא "חונכתי ע"י אבי אדמו"ר נ"ע לא להלחם מלחמת תנופה (ולא מפני שלא ננצח או מורך לב) אלא להתעסק בחיזוק היהדות"<sup>120</sup>.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ה עמ' פרה.

לא. אדמו"ר הרי"צ התבטא "חונכתי למסירות נפש"<sup>121</sup>.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ז עמ' שלו.

לב. לעיתים היה שואל את בנו "וואס געדענקסטו? [=מה אתה זוכר]", לריענון הזיכרון.

סה"ש תש"ו, עמ' 41. סה"ש תש"ז, עמ' 64. שם, עמ' 109. סה"ש תש"ח, עמ' 230. שם, עמ' 239. סה"ש תש"ט, עמ' 306. שם, עמ' 333. שם, עמ' 336.

לג. בזמנים שהיה בביתו, היה בכל יום מספר לבנו איזה סיפור, ולרוב מהנהגת אדמו"ר הצי"צ ואדמו"ר מהר"ש, ומבאר הסיפור באופן שיוחקק. והיה מסיים - כמעט כל פעם - "אזיי האבין גרונטיקע חסידים בעלי עבודה מחנך גיועהן קליינע קינדער און אייניקלעך".

אג"ק (רי"צ) ח"ג, עמ' תקא.

## || אכילה

א. היה צם ימים רבים, ואומר למשמש לאכול הארוחה, שיהי בסוד מזוגתו.

ר"י לנדא, היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קג. ראה שם ג"כ עמ' קו. תשורה (לנדא, תשע"ה) עמ' 37.

ב. ביום חול אוכל לבדו.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קטו.

ג. שופך מים ג"פ רצופות על כל יד<sup>122</sup>.

122) ג"פ רצופות על כל יד - ראה היום יום כ' שבט שזהו ע"פ הגהות אשר"י. ועוד בענין זה ראה בהתוועדיות תשמ"ג ח"א עמ' 5-384. בהאגור בשם האור זרוע, מובא בב"י סי' קסב (ד"ה כתב האגור) כותב: שכן נהגו. כך נוהג כ"ק אדמו"ר מוהר"ש, ראה היום יום שם. וכן נהג כק אדמו"ר ראה בית משיח גיליון 470 עמ' 23.

123) מברך בשעת השפשוף - סידור רבנו, סדר נט"י ס"ד. אחר הנטילה, קודם הניגוב - שו"ע רבנו סי' קנח סי"ז, וסי' קסב ס"א. וכן הוא בנהגי ספינקא. עד כנגד הלב נוהג להגביה ידיו - סדר נטילת ידיים לסעודה, סעיפים ד-ה. ולא למעלה מזה - בשונה מנטילת ידיים בבוקר שמגביה ידיו עד מקום הפאות.

124) באמצעות מגבת - ראה תורת מנחם ח"י עמ' 197. וכן נהג כ"ק אדמו"ר.

125) לא אהב כשפנו אליו - מחשש הפסק. ראה בלקו"ש ח"ב עמ' 364. שולחן מנחם ח"א עמ' שכו ובהנסמן שם.

126) טובל הפת במלח - שו"ע רבנו או"ח סי' קסו ס"ח. חקרי מנהגים (החדש), ח"ב עמ' כט. להעיר ממאמרי אדה"ז הקצרים עמ' תק. וברשימה (הובאה בהעמ' בשיח"ק תשמ"א ח"ג עמ' 408) ביאר ענין

120) להתעסק בחיזוק היהדות - כמבואר בריבוי שיחותיו הק' של כ"ק אדמו"ר, ע"ד חיזוק יהודים ע"י הפצת תורה ויהדות, ולא להתעסק בויכוחים, וכיו"ב. היינו לראות את הטוב, וממילא החושך יוסר.

121) למסירות נפש - כ"ק אדמו"ר התבטא שחונך בבית אביו הרלו"צ שבשעת פיקוח נפש יש למסור הנפש.

יד. ביום מברך ברכת המזון בע"פ, לא מתוך סידור, משא"כ בלילה מברך מהסידור<sup>130</sup>.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קטז. ח"ב עמ' לח.

טו. ביום ברך בזימון ללא כוס ובליילה בכוס, ולפעמים יש שינוי, [ראה בהנהגותיו בש"ק].

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' עב.

טז. אינו עונה אמן, אחר "אל יחסרנו וכו'", כ"א בסוף הברכה<sup>131</sup>.

לקו"ש חכ"ה עמ' 380. ומשם לאג"ק, ח"ז, עמ' רכה.

יז. בעת אמירת הרחמן בברכת המזון היה מניח ידיו הק' על זקנו<sup>132</sup>.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קיז.

יח. הורה לר"י לנדא לזמן ביום היא"צ על אביו.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 94.

יט. אחר שינת הצהרים היה דרכו לשתות חצי כוס מים קרים בדיוק (לא פחות ולא יותר) מבאר שהייתה בחצר.

שיחת ש"פ נח, בסעודת הלילה, תש"ג – ניצוצי אור עמ' 21.

כ. מנהג מאבותינו: כשבאים צוהיצט, שלא לשתות כ"א תה חם.

סה"ש תרצ"א, עמ' 239. פעם אמר לי אדנ"ע: או דו ווליסט רעכען דאס צו צו אתכפיא.

רשימות, קנו, עמ' 7. ושם שכן נהג אביו אדמו"ר המהר"ש. וראה ס' המנהגים עמ' 21.

ח. מיעט באכילה<sup>127</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אותיות סה-סו. אות צו. בשם אמו, הרבנית רבקה נ"ע.

ט. קציצות הינן מאכלו היומי.

זכרונות ר"י לנדא, תשורה (לנדא תשע"ה), עמ' 34, ושם, התבטאותו שלא טעם טעם קציצות.

י. בשנים הראשונות (תרמ"ב-?), היה סועד בבית אמו, הרבנית רבקה.

משיחת יום שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. (בד"כ) היו אוכלים שם קשישי החסידים (ר' הענדל, ר' מאיר מרדכי טשערנין ועוד) ושחים בעניינים שונים.

יא. סעודת הצהריים היה אוכל יחד עם בני הבית. כולל בנותיו הצעירות של בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ. בוחר לדבר במהלך הסעודה בעניינים שהילדים יכולים להשיג.

משיחת ב' דחה"ש תש"א.

יב. דברי תורה בסעודה<sup>128</sup>.

לדוג' רשימות הרב"ש עמ' פט.

יג. כשמזמן, גם אחר פטירת אביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש, נוהג להתחיל בנוסח "ברשות" מפסיק לרגע ומסיים "מרנן ורבנן ורבותי", עושה בצורה שלא יהיה ניכר, מפנה מבטו על הכוס וכדו'<sup>129</sup>.

שיחת יום ב' דחה"ס, בסעודה, תש"ד.

130) מברך מהסידור – בבאה"ט סקפ"ה סק"א (בשם הב"ח): "והמדקדק יזהר לברך דוק' מס' ולא בע"פ". וגבי התפילה ראה תורת מנחם-התוועדיות תשמ"ג ח"א עמ' 44, שכ"ק אדמו"ר מעיד על עצמו וכן על כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ, שאע"פ שידעו התפילות בע"פ הקפידו לאומרם מתוך הסידור.

131) אינו עונה אמן אחר "אל יחסרנו" – כך נהג כ"ק אדמו"ר הריי"צ. ראה באג"ק ח"ז עמ' רכה דכתב, דמסתמא סמכינן אסוף ברכה.

132) בעת .. זקנו – הנה ביאור כ"ק אדמו"ר בזה (המלך במסיבו ח"א עמ' קיז): אמירת הרחמן מכוונת כנגד י' ספי' וי"ג מה"ר, והזקן ה"ה י"ג תיקוני דיקנא, שהן כנגד י"ג מה"ר, והאצבעות הינן עשרה כנגד י"ס כדלעיל.

זה. וראה מקדש מלך ח"ב עמ' 368 שביאר ההנהגה דר"ה מפאריטש לטבול ז"פ במלח.

127) מיעט באכילה – כן נהג כ"ק אדמו"ר, וראה בגיליון בית משיח גיליון 588 עמ' 24.

128) אמירת דברי תורה בסעודה – צוואת ר"א הגדול (אורחות חיים). ובווהר חדש (מהדו' מרגליות), פו, ע"ג. ובראשית חכמה, שער הקדושה, פט"ו – שיאמר איזה מזמור או משנה.

129) נוהג להתחיל בנוסח "ברשות" מפסיק לרגע ומסיים "מרנן ורבנן ורבותי" – כך נהג כ"ק אדמו"ר, ראה בשיחות קודש תשי"ב עמ' 429. ראה היום יום חלק שני סעיף 2 שבני הצ"צ נהגו בנוכחות אביהם לומר "ברשות אדוננו" וכו' ולא היו מזכירים המסובים.

כא. שותה מים חמים רק ממיחם (סמובר) שהוטבל<sup>133</sup>.

שמועות וסיפורים (תשע"ד), ח"א, עמ' 74.

כב. ארוחת ערב אוכל בחדרו.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' צב.

כג. בבית אדנו"ע (וכן אצל אביו אדמו"ר המהר"ש) לא היו אוכלים מלינעס (תות שדה). אא"כ היה לצורך חולה שאזו היו טוגנים עבורו.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' קלט.

כד. בערב אוכל תמיד מעט מן המעט<sup>134</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' צד.

133) רק ממיחם .. שהוטבל – ראה רמב"ם הלכ' מאכלות אסורות (פי"ז סה"ה), ובלח"מ שם. וראה עוד בדברי שאול (יו"ד רס קכ), שלדעת הרמב"ם יש ב' עניינים בטבילת הכלים מדאוריתא ומדרבנן. בעניין טבילת כלים ראה חקירת הרבי גבי טבילת כלי אבותינו לאחר מתן תורה כאשר נכנסו לקדושת ישראל.

134) בערב אוכל .. מעט מן המעט – ראה בסי' קנז מ"ב סק"ד. ובכה"ח (סקל"ז) כתב שלאו דווקא וראוי למנוע עצמו מבושר שעיקולו קשה ומכביד על הגוף ותתרבה לו השינה, ומוסיף שבליילה יאכל מאכלים קלים. ובשו"ת לבושי מכלול סי' ד' דכמה צדיקים נהגו לאכול בליילה מאכלי חלב, ושכך ראה אצל הדברי חיים מצאנז אך גם בזה לא ירבה שהחלב מביא לידי שינה.

# הנהגות כלליות



## || הנהגת הכלל

א. מתעניין בהטבת מצבם הגשמי והרוחני של החסידים ומייעץ להם בעסקיהם.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ה עמ' קיז. ח"ח עמ' קיג. בח"ד (עמ' יד) מספר כ"ק אדמו"ר הריי"צ שעקב הנהגה שלא כשורה בעסקיו של א' מאנ"ש עם ב' שותפיו קונסו, וציווה שלא ידעו מכך שלא להלבינו, והסביר שזהו מצוות כיסוי הדם.

ב. שת לבו לענייני הכלל בשנת תר"נ, ועומד בפרץ נגד רוחות זרות. לא היה מוכן לדבר עם הברון גינזבורג.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ב עמ' קז.

ג. מארגן אספקת מצות לחיילים יהודיים במזרח הרחוק.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ב עמ' תמו.

ד. לא מתערב בגבאות בית הכנסת בליובאוויטש (אף כשהמנהגים אינם מתאימים)<sup>135</sup>.

135) לא התערב – כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך, ולא התערב בהנהגת הבי"כ"ד-770, כדבריו הק' לר"ט בלוי לגבי קביעת מנהגים, "מה שנוהגים כאן בביה"כ"נ אין להוכיח מזה". ראה בספרו 'על מנהגים ומקורותיהם' בארוכה. אמנם יל"ע קצת שהרי אדמו"ר הרש"ב סבר לגבי המנהג דאמירת סליחות וא"מ הארוך בת"צ שכיון ששמע מא' שהיה אצל רבנו הזקן, וראה שלא נהגו כן, וסמך ע"ז ידיו. ומזה משמע שמנהג אדה"ז כן תלוי בביה"כ.

אג"ק, חי"ג, עמ' קנד. המלך במסיבו, ח"א, עמ' מז. שם, עמ' קטו ואילך. מוקדש מלך, ח"ב, עמ' 388. וראה ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 323.

ה. לא התערב בהנהלת הישיבה (תומכי תמימים), כ"א באמצעות בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ<sup>136</sup>.

אג"ק, ח"ז, עמ' קמו. שם, חי"א, עמ' קנב. וראה אג"ק, ח"ח, עמ' שמו ואילך. ראה ניצוצי אור עמ' 111. שפעל לפעמים בשביל להכניס בחורים (שהגיעו אליו לבקש) לישיבה, אף שהמנהל-פועל לא קבלם. ראה מגדל עז, עמ' תרכז-תרכח. זכרון לבני ישראל עמ' יג. אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ג עמ' תיח - שם כותב שהיה מבקש את החלטתו. וראה בזכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קיד, שלא היה מתערב, אך היה מעורב בקבלתו לישיבה.

ו. מזהיר את המשפיעים והמשגיח של דא"ח לדייק בהדרכה של כל תלמיד ותלמיד.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ח עמ' קצג.

ז. בשנים האחרונות, מתערב בענייני העיר. ופעם אחת כשעשו אסיפה, ביקש שיעשו בביתו.

136) לא התערב – מעיון באיגרותיו עומדים על היקף פעילותו ומגיעו בשביל הישיבה (ראה אג"ק שלו, במפתח, ערך תו"ת). אך המגע עם הבחורים לא היה ישירות אלא דרך המנהל פועל. יש לעמוד שבתקופה הראשונה של הישיבה היו גם מכתבים שנוגעים לבחורים עצמם, ואף התייחסויות אישיות (בדו': מסירת ד"ש להרה"ת ישראל נח בלניצקי וכדו'), לעו"ז בשנים מאוחרות אינו בנמצא כ"כ.

תמימים. ב) פורים – לטובת עניינים השונים שבאחריותו. ג) י"ט כסלו – לשני העניינים: תו"ת, והקופה שבאחריותו<sup>139</sup>.

בשמח"ת תר"פ התרים לנפגעי הפוגרומים. ראה סה"ש תורת שלום, עמ' 276, 281.

יד. היו זמנים קבועים, בהם אוסף הקערה של צדקה לקופה חשאית, את הקערה מעמיד ב"ט כסלו ובפורים. תורם לקופה זו סכומים גדולים<sup>140</sup>.

משיחת ג' ויצא, ה' כסלו, תש"ב.

טו. מחזיק קופה "על דעת", שעניינה לעניינים בעסקנות הכלל, על דעת קדשו. בזמנים מיוחדים נהג להתרים לקופה זו.

אשכבתא דרבי, עמ' 6. רוב ההוצאות על ענייני הכלל: הקמת מקוואות, חיווק חינוך הכשר וכדו'. ומיעוטה לעניינים פרטיים: תמיכות ליחידים. קופה זו כיום נקראת בשם: "קופת רבינו". אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' שעב. ושם "לשכה חשאית".

טז. כשהתרים גבירים לעניינים שונים מעריך כמה יכול כל גביר לתרום ודורש ממנו הסכום המשווער.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' שעב.

יז. יש ובעניינים (ציבוריים) הקשורים בקופה מסוימת, מקפיד שיצאו דווקא מאותה הקופה [שהייתה שייכת לו].

אג"ק, ח"א, עמ' רעא. וראה "תורת מנחם – התועודיות", תשמ"ב, ח"ד, עמ' 1784.

יח. אחד מענייניו החדרת הנגינה אצל חסידים. ולכן ייסד קאפעליע [מקהלה]. כמה פעמים ביאר ניגונים. דיבר על מעלת הניגון. וכשמיהרו לנגן או ניגנו שלא בתנועות הנכונות העיר ע"כ [ראה בהנסמן בהמשך]<sup>141</sup>.

139) מגביות – כ"ק אדמו"ר ג"כ היה עורך מפעם לפעם מגביות. בפורים – לקופת רבינו. ראה ס' המנהגים, עמ' 74. י"ב תמוז לאהלי יוסף יצחק. ו' תשרי ל'קרן חנה'. ועוד כיו"ב.

140) את הקערה מעמיד – אצל כ"ק אדמו"ר הסדר במגביות: כ"א היה רושם בפתק הסכום, וכ"ק אדמו"ר היה לוקח כל המעטפות, ויוצא עמם מהתועודות.

141) קאפעליע – לכ"ק אדמו"ר האמצעי ג"כ הייתה 'קאפלע', ממנה ידוע ניגונו הידוע, 'ניגון הקאפלע'.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות מב.

ח. שיטתו שעם באי כח הממשלה צריכים לדבר דברים ברורים ובהירים.

שיחת יום ש"פ האזינו, י"ג תשרי, בסעודה, תש"ה. אשכבתא דרבי עמ' 10-5 – התנהלותו בפורים תר"פ. ראה ניצוצי אור, עמ' 177 – מיחידות כ"ק אדמו"ר הרי"צ (לשלמה זלמן העכט). הביאור בזה – "תורת מנחם – התועודיות", תשמ"ח, ח"ב, עמ' 254.

ט. אינו יוצא במכתב או קריאה שיש בה מעין נתינת הכשר על עניני קדושה וכיו"ב.

אג"ק, ח"ב, עמ' לג.

י. כשנוסע לענייני הכלל, לוקח עמו פדיון מיוחד.

משיחת סעודת פורים, תש"ב. ושם, שכ"ק אדמו"ר הצ"צ ראה איך רבנו הוקן עשה "פדיון" בינו לבין עצמו עבור כלל ישראל. ואצל אדמו"ר המהר"ש היה רשום פדיון זה.

יא. השתדל כמה פעמים לארגן אסיפות גדולי ישראל ובהם מביע דעתו על ענייני השעה (הנושאות אופי שמרני ברוח היהדות, ולדוגמא: הציונות, החזירים המתוקנים, וכיו"ב)<sup>137</sup>.

ראה קונטרס 'אור לישרים' (תר"ס), בו מביע דעתו נגד התנועה הציונית. הקדמת קונטרס ומעין נגד הציונות, והחזירים המתוקנים.

יב. לא רצה לקבל כספים מהציבור (בשביל הישיבה), בכדי שלא יאמרו לו דעות בניהול הישיבה<sup>138</sup>.

לקוטי דיבורים, לקוט כט, בסופו.

יג. עורך מגבית ג' פעמים בשנה (במהלך ההתועודות): א) שמח"ת – עבור תומכי

137) אופי שמרני ברוח היהדות – ולהעיר, ממשנה תורה, הלכות מלכים ומלחמותיהם (ומלך המשיח) פי"א "לחום מלחמות ה'". וראה שהר"מ פיינשטיין האריך בזה (דברות משה, ב"ב, סי' נח, הערה קח. אגרות משה, או"ח, ח"ד סי' פא, עמ' קסג-ד) שזוהי מלחמה רוחנית, ולא פיזית גשמית. וראה שהיו שהאריכו לשלול דבריו, ויש להאריך בכ"ז, ואין כאן מקומו.

138) דעות – כדמרגלא בפומיה דאינשי, "בעל המאה הוא בעל הדעה". וראה שיחת י"ב תמוז תשכ"ד, שיחות קודש עמ' 448 ואילך.



לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות לו. לקוטי דיבורים, ליקוט ח, אות א.

ג. ב' צורות להתועדות: א) מדבר בעניינים מסוימים. שיחות קצובות שביניהם יש הפסקות, והשיחות בנושאים מוגדרים. ב) דו-שיח. ששואלים אותו שאלות והוא עונה ומרחיב בעניין ובהקשר לנושא<sup>144</sup>.

ראה שיחותיו בשה"ש, מצורת הנחותיו של בנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ. וכן שאר הנחות. וידוע גודל הדיוק שניסו לעלות המניחים בדיוק כפי שקרה. ואפי' מתארים תנועת ניגון וכדו'.

ד. כשא' השואלים, שאל יותר מידי, ניסו להשתיק אותו. הגיב: שעדיף לשאול מאשר לשתוק. דעתו הייתה נוחה מכך<sup>145</sup>.  
סה"ש תורת שלום, עמ' 10.

ה. במהלך ההתועדות יש ונהג לצוות (או לתת בעצמו) לקחת משקה, לעיתים רחוקות מצווה לכאו"א מהנוכחים<sup>146</sup>.

שיחת ח"י אלו, שיחה ד, רשימה ג, תש"ג. רשימת עניינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' ח. ראה - סה"ש תורת שלום עמ' 214. לאחד שלא רצה לקבל, כיון שהיה לו בקבוק משקה.

עמ' קמה-ו, סה"ש תש"ב עמ' י). כ"ק אדמו"ר ג"כ בשנים הראשונות נהג להתועד, עד אשר מחמת העומס הרב, לא היה אפשרי להתועד, בשנים האחרונות כ"ק אדמו"ר היה אומר שיחה וכיו"ב.

(144) ב' צורות - זהו מעיון בשה"ש תורת שלום. אך ראה דברים מסוערת ליל א' דהג השבועות תש"ז, שהלשון בשה"ש תו"ש אינה בהכרח מדויקת. יש לציין שרבים מהנחות הם הנחותיו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ ודאי שדייק במהלך העניינים, וכאמור למעלה. להעיר מדברי הרמ"ז גרינגלאס (הובאו בסוף הקדמה לתורת שלום המתורגם) שציטט מדברי כ"ק אדמו"ר הרי"צ "עס איז אין דעם ספר פארוויקעלט א סאך אור".

(145) דעתו הייתה נוחה מכך - כן היה אף אצל כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ. אך דעת כ"ק אדמו"ר לא הייתה נוחה מנוהג זה.

(146) נהג לצוות (או לתת בעצמו) לקחת משקה - כ"ק אדמו"ר לעיתים היה מצווה לאנשים פרטיים, ולעיתים ציווה לכללות המשתתפים שיאמרו לחיים'. כ"ק אדמו"ר נהג ג"כ לחלק משקה מההתועדות שיקחו למקומות אחרים, או התועדות אחרות, וכיו"ב. עד תשל"ה כ"ק אדמו"ר היה מחלק גם עבור שמחות פרטיות, כבר מצווה, חתונה וכיו"ב.

שיחות קודש - קודם הנשיאות, עמ' 97. אודות יחס אדמו"ר הרשב"ב לזמירות ראה שם, עמ' מה ובהערות. ע"ד התייחסותו לנגינה ראה אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ב עמ' רח ואילך. באג"ק ח"ד עמ' קעא מציין כ"ק אדמו"ר הרי"צ שכ"ק אדמו"ר לימד את ר' חאניע מרוזוב עשת הניגונים של כ"ק אדמו"ר הזקן. אשכבתא דרבי עמ' 6.

## || התועדות

א. נוהג להתועד בשלושה זמנים במשך השנה: שמח"ת, פורים וי"ט כסלו. בהתועדות אלו מסב עם החסידים לסעודה. במהלך ההתועדות אומר מאמר ושח שיחות קודש. נמצא בשמחה עצומה. בשאר ימות השנה (שבתות וימים טובים) לא היה נוהג להתועד<sup>142</sup>.  
אשכבתא דרבי, עמ' 3.

ב. בשנת תרנ"ד התועד בביתו, ביום הראשון של חה"ס, עם בני ביתו ואורחים. באותה שנה התועד בשמיני עצרת כל הלילה, ובשמח"ת משלוש בצהריים ועד חצות הליל דמוצאי החג. לעיתים מתועד בלילות חול המועד סוכות, במהלך שמחת בית השואבה. כן היה בשנת תרנ"ד שהתועד כמה פעמים בלילות חול המועד. ובשנת תרנ"ו<sup>143</sup>.

(142) נוהג להתועד .. שמח"ת - כ"ק אדמו"ר מהר"ש פעם ג"כ השתתף, כמפורש בשה"ש תש"א עמ' קכא "בשמח"ת תרל"ז יצא הוד כ"ק אדמו"ר המהר"ש אל החסידים להתועדות. אם הוא היה יושב בהתועדות חצי שעה זה כבר היה הרבה". להתועד .. פורים - ראה להלן המצוין בהנהגות כ"ק אדמו"ר. להתועד .. י"ט כסלו - כ"ק אדמו"ר הצ"צ היה מתועד בי"ט כסלו, סה"ש תש"ג עמ' סג, סה"ש תש"ד עמ' מו. בשאר ימות השנה (שבתות וימים טובים) לא היה נוהג להתועד - כ"ק אדמו"ר התועד (מלבד שבת ויו"ט) בתאריכים ו' תשרי, י"ג תשרי, כ' מר חשוון, יו"ד כסלו, י"ט כסלו, כ"ד טבת, יו"ד שבט, ט"ו שבט, פורים, י"א ניסן, י"ג ניסן, ערב חה"ש, י"ב-י"ג תמוז, כ' מנ"א, ח"י אלול וער"ה.

(143) היה מתועד בלילות חול המועד סוכות .. היה שהתועד כמה פעמים בלילות חול המועד - גם כ"ק אדמו"ר הצ"צ היה מתועד, ראה סה"ש תש"ג (עמ' כ): "הסדר בהתועדות שמחת בית השואבה בניגונים וריקודים. הוא היה רוקד הרבה בעצמו .. בהתועדות היה כ"ק אדמו"ר הצ"צ מסביר ענייני חסידות". כ"ק אדמו"ר מהר"ש התועד בשמחת ביה"ש (סה"ש ת"ש

יג. במהלך ההתוועדות, יש ורוקד עם החסידים, ריקוד חסידי.

ראה לקוטי דיבורים, לקוט כ, אות מד. שיחת ח"י אלול, שיחה ד, רשימה ג, תש"ג. ושם, שהיה חסר מקום, אמר שכ"א ירקוד במקומו. ובסה"ש תורת שלום, עמ' 74. אודות מעלת הריקוד החסידי ראה לקו"ד, ליקוט ב, אות ג.

יד. בזמן התוועדות ברבים, אומר אמרות קצרות.

לקוטי דיבורים, לקוט ל, אות ז. לקוטי דיבורים, לקוט ל, אות ז.

טו. בעת שמפסיק בין שיחה לשיחה (לעיתים לוקח אפי' רבע שעה), מתבונן היטב על הסובבים, לעיתים בוחן בעיניו אדם מסוים זמן ממושך. בהפסקות אלו מעשן<sup>151</sup>. סה"ש תורת שלום, עמ' 52.

טז. לא היה מחלק "כוס של ברכה". לעיתים, מחלק בשעת ההתוועדות מהכוס שברך עליו ("כוס של ברכה"), באמצעות בנו, לכאור"א<sup>152</sup>.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' פא. לקוטי דיבורים, ח"ה, משיחת ער"ח תמוז תש"ב. שיחת יום א' דחה"ס, בסעודה, תש"ה.

יז. פעם אמר לחיים, והתבטא "ממני יראו וכן יעשו".

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קטו. רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קטו.

יח. יש ובעת יציאתו מההתוועדות (והליכתו לדירתו), הנוכחים מלויים אותו בשירת: "כי בשמחה תצאו"<sup>153</sup>.

לקוטי דיבורים, ח"ה, משיחת ער"ח תמוז תש"ב.

הסביר שמשמעות נתינה זו היא רוחנית. וראה להלן אודות "כוס של ברכה".

ו. במהלך ההתוועדות יש ונהג להתרים למטרות שונות. ותורם בעצמו למטרות אלו<sup>147</sup>.

סה"ש תורת שלום, עמ' 276. אשכבתא דרבי, עמ' 6. שם, תרם "ג' פעמים – ח"י פעמים ח"י" (3×18×18). בתוספת "על דעת".

ח. במהלך התוועדות די"ט כסלו מנגן ניגונו הידוע של רבינו הזקן (ד' בבות)<sup>148</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ז, אות טו. כן היה בשנת תרס"ג. ויש לשער שכן הוא בכל שנה.

ט. כאשר החסידים אומרים "לחיים", נהג לענות, "לחיים ולברכה". לעיתים, מוסיף לברכה, עניין הקשור לאותו חסיד<sup>149</sup>. אשכבתא דרבי, עמ' 7.

י. במהלך ההתוועדות מורה לנגן ניגונים מסויימים.

סה"ש תורת שלום, עמ' 29 ואילך. ועוד. רבות הדוגמאות מהכיל.

יא. לעיתים כשמנגנים ד' בבות, הורה לחזור על אחד הבבות או על כולם.

סה"ש תורת שלום, עמ' 30. שיחת ח"י אלול, שיחה ד, רשימה ג, תש"ג.

יב. לעיתים מבאר את עניין הניגון ומשמעותו<sup>150</sup>.

סה"ש תורת שלום, עמ' 30. שם, עמ' 210. שם, עמ' 278. שיחת ח"י אלול, שיחה ד, רשימה ג, תש"ג.

147) במהלך ההתוועדות .. נהג להתרים למטרות שונות – אף אצל כ"ק אדמו"ר הייתה הנהגה זו, הנה בו' תשרי היה עורך מגבית לקן חנה. בי"ט כסלו ופורים ערך מגבית לקופת רבינו, ובי"ב תמוז ערך מגבית לרשת אהלי יוסף יצחק'.

148) במהלך התוועדות די"ט כסלו מנגן .. ד' בבות – כן אצל כ"ק אדמו"ר ג"כ נהגו לנגן ניגון זה בהתוועדויות הקשורות עם רבינו הזקן, בדוג' ח"י אלול וכ"ד טבת.

149) נהג לענות "לחיים ולברכה" – אף כ"ק אדמו"ר נהג לענות "לחיים ולברכה" והיה מהנהן בראשו הק'.

150) מבאר את עניין הניגון – ראה בזה ב'היכל הנגינה', הוצאת 'היכל מנחם'.

151) בעת .. מתבונן – כ"ק אדמו"ר בהפסקות אלו ג"כ היה מתבונן על המשתתפים אך היה עונה "לחיים ולברכה", כאמור לעיל.

152) לא היה מחלק "כוס של ברכה". לעיתים, מחלק .. באמצעות בנו – כ"ק אדמו"ר היה מחלק בעצמו כוס של ברכה.

153) בעת יציאתו מההתוועדות .. מלויים אותו בשירת: "כי בשמחה תצאו" – גם בעת יציאת כ"ק אדמו"ר מהתוועדויות היה כן.

כה. אצל כ"ק אדנ"ע היו זמנים שמצד חולשת הבריאות נהגו לערוך התוועדות ליחיד סגולה.

סה"ש תש"ט, עמ' 330.

## || אמירת דא"ח

א. בס' התולדות - הרשב"ב, פי"ד, ישנה רשימת מאמרי דא"ח שלו, הידועים.

ב. בשנת תרנ"ד היה מאמר כל שבת משבת בראשית עד תמוז.

לקו"ד, לקוט ה, אות לז.

ג. נוהג לכתוב המאמרים שאמר.

לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות כט.

ד. היה כותב הדא"ח בלא כובע, כ"א ביארמולקע בלבד, היה קורה שהיה מפסיק באמצע הכתיבה, מניח מטפחת על הכתב, לובש הכובע ומנגן.

סה"ש תש"ו עמ' 10. בהסבירו עניין זה אמר כ"ק אדנ"ע: דאס איז צוליב דעם אפלייג פון ענין.

ה. בתרל"ג החל בכתיבת מאמרים אך בלא ציון שנה. מתרל"ה מניח הנחות ממאמרי כ"ק אביו אדמו"ר מהר"ש. מתרל"ו מבאר מאמרי אדמו"ר מהר"ש, ובייחוד מבאר "מים רבים" תרל"ו ו"זככה" תרל"ז. הנחותיו מניחים כמו בעת הדיבור.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ב עמ' שכד.

ו. יש וכותב על הנחותיו "אצ"ל" (אין צריך להעתיק).

וראה "תורת מנחם - התוועדות", תשמ"ג, ח"ב, עמ' 934.

ז. במאמריו ישנו ריבוי עצום של "וכו...". [עד כדי שכ"ק אדמו"ר הריי"צ בהעתיקו מדבריו הוצרך להשמית]<sup>155</sup>.

שיחת מוצש"ק יו"ד שבט תשל"ו, סמ"ח.

ח. המאמרים שאומר הם השכלה, וענייני עבודה ב"יחידות".

יט. יש סדר שמדבר מזמן לזמן אודות טיפוסים החסידים המיוחדים שבין חסידי חב"ד: בעלי מוחין, בעלי מוחין ביגיעה, בעלי מידות, בעלי מידות ביגיעה וכו'.

משיחת ש"פ שלח ה'ש"ת, רשימת השומעים.

כ. כשלקחו שיריים, אמר: השיריים שלי מחייבים, הם מחייבים עבודה במס"נ.

שיחת יום א' דחה"ס, בסעודה, תש"ד.

כא. התוועדות די"ט כסלו באולם הגדול, ובמהלכו נוהגים לנגן "פדה בשלום". בד"כ התוועדות ארוכה ביותר, ועד שעות הבוקר. בשנת תרע"ג התוועדות במוצא"ש, יצא להתוועדות בחצות, והתוועד עד לשעה 8 בבוקר.

ראה - סה"ש תורת שלום, בהתוועדויות די"ט כסלו. סה"ש תורת שלום, עמ' 252 (1-256). במצויין בהערה הבאה. ועוד. סה"ש תורת שלום, עמ' 210.

\*\*

כב. מספר סיפורים, מבעלי מקור מוסמך, בדיוק רב. כשמספר מבעלי שמועה, מציין המקור. כשאינו מציין, הסיפורים מאביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש<sup>154</sup>.

סה"ש תורת שלום, עמ' 107.

כג. כשהתוועדות נמשכת עד אור הבוקר, הולך לאחמ"כ למקווה.

שיחות קודש - קודם הנשיאות, עמ' 127. משיחת ש"פ חוקת, ה'ש"ת. מיומנו. בריבוי מקומות ניכר שהולך למקווה אחר התוועדות או שכשנאר ער עד אור הבוקר. ולהעיר שבשבעות (ראה להלן) היו פעמים שהיה הולך לישון לאחמ"כ מעט ורק אז הולך להתפלל. ואולי כן נהג גם בזמנים כאלו.

כד. לגבי שיריים - ראה הלקח והליבוב, ח"ב, עמ' ריא.

154) כשמספר מבעלי שמועה, מציין המקור - אבות פ"ו משנה ו' "כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם". כשאינו מציין, הסיפורים מאביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש - אולי הטעם לכך הוא מפני המבואר בספר המאמרים מלוקט ח"ב עמ' ה הערה 28, שם, עמ' 10-99.

155) במאמריו ישנו ריבוי עצום של "וכו..." - בשיחה הנ"ל מציין כ"ק אדמו"ר, שאצל כ"ק אדמו"ר האמצעי ישנו ריבוי של "וד"ל".

השבת, קודם מעריב. וביו"ט בליל ב' קודם מעריב<sup>157</sup>.

אשכבא דרבי, עמ' 3. בליבאוויטש וחייליה עמ' 21 - לאחר הדלקת נרות. מפי הרה"ת שמרי' ששונקין (כפ"ח, גיליון 586, עמ' 28). בתקופה שהי' כ"ק אדנ"ע ברוסטוב, הי' אומר חסידות בשבת בבוקר. (יום א' דחה"ש תשכ"ו בסעודה). כשלא אמר המאמר בזמן הרגיל, אמר המאמר ביום שבת קודש לפני מנחה. לקוטי סיפורים, מדור אדנ"ע, אות צט. כ"ק אדמו"ר הריי"צ כותב (לקוטי דיבורים, ליקוט טז, אות יא), שבשנת תרנ"ד אמר מאמר מר"ה ועד ש"פ בהעלותך. לעומת זאת במק"א (לקו"ד, לקוט ה, אות לו) כותב, שבשנת תרנ"ד היה מאמר כל שבת משבת בראשית עד חודש תמוז.

יב. קודם אמירת המאמר צריך להיות אצלו הכנת זמן. היו פעמים שאמר המאמר כפי שהונח לו בשעת מעשה<sup>158</sup>.

תורת מנחם, חט"ו, עמ' 147 ואילך. דו' למאמר כזה הוא ד"ה נער ישראל ואוהבהו ס"ו.

יג. אמירת הדא"ח בקול גדול, עד שאפי' כאשר (להבדיל) היה קול צלצול של בית התפלה, היה קולו עולה בקודש, ומשתיקו.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קז. תשורה (לנדא, תשע"ה), עמ' 37.

יד. בשנים הראשונות אמירת המאמר בדירתו, ובחגים עקב הצפיפות בביהמ"ד.

לקוטי דיבורים, ליקוט ח, אות א.

טו. בשנים מאוחרות יותר, אמירת המאמר הייתה או בביהמ"ד (הזאל הקטן) או באולם הישיבה (הזאל הגדול). ובתקופה מאוחרת

לקוטי דיבורים, לקוט א, אות י. לקוטי דיבורים, לקוט ד, אות ח, שם בפני בנו בהיותו צעיר.

ט. סגנון מאמריו: הסוגיות דחסידות בביאור לרוחב ועומק, בהבנת והשגה שכלית יותר משאר רבותינו נשיאנו שקדמוהו, בדוגמת סוגיא בנגלה. במאמריו הדגשה עיקרית ב"הלכה" ומסקנה דסוגיות החסידות. ישנו דימיון למאמרי כ"ק אדמו"ר האמצעי.

שיחת ש"פ ויצא תשל"ס"ב. אודות הביטוי "הרמב"ם של תורת החסידות" ראה שיחת י"ג ניסן תשמ"ו, נתבאר שם עוד ע"ד תואר זה אודות הצ"צ (בענין הולדת הצ"צ ויום פטירתו של הרמב"ם), אבל בסי"ט (שם) מבאר שאין בזה סתירה, שאצל הצ"צ היה באופן א' ואצל אדנ"ע באופן אחר.

י. חלק ממאמריו שאמר נאמרו בצורת המשכים, בדוגמת: "א"ר ברכיה' תרמ"ג, 'שמח תשמח' תרנ"ז, 'יו"ט של ר"ה' תרנ"ט, 'יו"ט של ר"ה' תרס"ו, 'בשעה שהקדימו' תער"ב<sup>156</sup>.

ראה פתח דבר למהדורות החדשות של המשכים אלו (יו"ט של ר"ה תרנ"ט, יו"ט של ר"ה תרס"ו, בשעה שהקדימו תער"ב). יש המשכים רבים שנשמנו במפתח מאמרי דא"ח ע"פ כל שנה. אודות מאמרי המשכים אלו נזכר רבות בשיחותיהם הק' של כ"ק אדמו"ר הריי"צ וכ"ק אדמו"ר.

יא. היה נוהג לומר דא"ח בשעות קבועות בשבתות וימים טובים. בעש"ק לאחר קבלת

156) המשכים - עניין זה נתחדש אצל אביו כ"ק אדמו"ר מהר"ש בתרל"א, שאמר אז ההמשך 'והחרים' תרל"א, עד שזהו א' מענייניו העיקריים. עניין זה היה גם אצל כ"ק אדמו"ר הריי"צ. אף בדרנו אצל כ"ק אדמו"ר היה עניין זה. 'יו"ט של ר"ה' תרנ"ט - ע"ד המשך זה ראה אג"ק כ"ק אדמו"ר הריי"צ ח"א עמ' קמו ואילך. וראה לקוטי רשימות, שיחות ומכתבים ע"ד מאמרים דש"ו. בהוספות לחלק זה. 'יו"ט של ר"ה' תרס"ו - ע"ד המשך זה ראה לקו"ד ח"ב (ש, א). כ"ק אדמו"ר התבטא על המשך זה (שיחת כ' כסלו תשל"ז) שהוא בדוגמת "אראנו נפלאות". 'בשעה שהקדימו תער"ב - ע"ד המשך זה ראה בהוספות לח"ג של ההמשך. הובאה שם ג"כ שיחת כ"ק אדמו"ר בכ' כסלו תשל"ו 'חיבה מיוחדת נודעה להמשך זה בעיני כ"ק אדמו"ר נ"ע - "אין דעם המשך האט ער זיך געקאכט".

157) היה נוהג לומר דא"ח .. בשבתות - על אמירת תורות בשבת ראה הלכות והליכות בחסידות, עמ' 165. ועוד. בעש"ק לאחר קבלת השבת, קודם מעריב - יש הנוהגים לומר בזמן זה משניות ד"במה מדליקין". כשלא אמר המאמר בזמן הרגיל, אמר המאמר ביום שבת קודש לפני מנחה - ראה וינשטוק, קובץ תורה שבעל פה, מוסד הרב קוק, תשכ"ז. את המסה הנ"ל הרחיב הרב דניאל שפרבר בספרו מנהגי ישראל, ח"א, פכ"ח. אמנם יש לציין שבפועל מנהג התמימים התחלק לשניים הצעירים ניגנו והבוגרים יותר חזרו 'חזרה' אחרונה על המאמר שנאמר בע"ש. 158) קודם .. הכנת זמן - הביאור כזה ראה תו"מ שם. ע"ד ההכנה לקריאת התורה.

בשנת תרנ"ו, אמר מאמר זמן רב לפני הדה"נ, המאמר נמשך שעתיים וחצי. שיחת ליל א' דחה"ש, תש"ב. אשכבתא דרבי, עמ' 3.

כד. בשנים האחרונות היה נוהג לומר (בחה"ש) דא"ח גם בעת הסעודה לאותם שהיו מסובים אצלו. ע"פ רוב המאמר היה המשך למאמרים שנאמרו בציבור.

אשכבתא דרבי, עמ' 3. ליובאוויטש וחייליה עמ' 22.

כה. בד"כ, נהג לומר בי"ב תמוז, מאמר ביחוד לבנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, לבד המאמר שהיה אומר בשבת. כמו-כן מתחילת שנת תרע"ט עד חה"ש שנה זו, אמר מאמר לבנו כל יום שלישי, ולא מוציא זאת בכתב, ומחה"ש מוציא זאת בכתב.

משיחת י"ב תמוז, תש"ב. שיחת ליל שביעי של פסח, תש"ד.

כו. לפני כניסת הרבי היו שרים כל מיני ניגונים. עם כניסת הרבי השתררה דממה. ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21.

כז. היו מסדרים השולחנות כעין ריבוע, והיה נוהג לשבת בתוך הריבוע, על יד שולחן לצד דרום [וי"א צפון]. ובנו עומד לפניו.

ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21. רשימות דברים. ראה אג"ק, חי"ג, עמ' סב. סה"ש תש"ח עמ' 164, "שהיו כמה מוחזקים בקביעת מקום עמידתם בעת אמירת מאמר דא"ח". בוכרון לבני ישראל, עמ' יב. מתאר את הסדר שהיה בזאל הקטן: היה אומר את המאמר בקרן דרומית מזרחית. אצל מקום מושבו עשו כתבנית מ"ם סתומה (צד מזרח וצד דרום היה מכותלי בית המדרש, מצד מערב קרבו את מקומות התפילה, ולצד צפון העמידו שלחן). ע"כ. יש לשער שעשו סדר זה דווקא בכדי למקסם את כמות המקומות שיוכלו לעמוד בהם.

כח. הי' לובש בגד עליון משי על כתפיו ומטפחת משי צחה כשגל כרוכה על צווארו. מפי הרה"ת שמרי' ששונקין (כפ"ח, גיליון 586, עמ' 28).

יותר, שנתרבו התלמידים, בקביעות בזאל הגדול.

אשכבתא דרבי, עמ' 3. לקוטי ספורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות עח. זכרון לבני ישראל, עמ' יב. ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21. רשימות עניינים וסיפורים עמ' עח.

טז. יש ואמר [כנראה בשנים הראשונות] מאמר, בבית אמו, הרבנית רבקה.

לקוטי דיבורים, לקוט ל, מיומנו של כ"ק אדמו"ר הריי"צ. אמירת המאמר הייתה בחדר הנק' "האולם עם המדרגות".

יז. יש ומחמת חלישותו, אמר המאמר בחדרו, כאשר החוזרים בלבד נכנסים לשמוע. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות יט.

יח. בר"ה היה נוהג לומר ב"פ דא"ח, בליל ב' דר"ה ובמוצאי ר"ה, קודם מעריב.

אשכבתא דרבי, עמ' 3. בליובאוויטש וחייליה עמ' 22 – בליל ב' דר"ה – לאחר התפילה; וביום ב' דר"ה – לאחר מנחה, ולאחריו הרבה הקהל בשיר ובריקוד, והי' נקרא ה"טאנץ הגדול של מוצאי ר"ה".

יט. כאשר ר"ה חל בחמישי ושישי, אומר המאמר דשבת תשובה אחר מנחה.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 22. ואזי הריקוד (ראה הערה הקודמת) נדחה למוצאי שבת.

כ. בחג הסוכות היה אומר המאמר בליל ב' דין"ט.

שיחת יום ש"פ האזינו, י"ג תשרי, בסעודה, תש"ה. לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות לו. בחג הסוכות תרנ"ד אמר מאמר ביום הראשון של חה"ס, אחר מנחה, במשך כשעה ארוכה.

כא. אומר מאמר גם בשבת חוה"מ (כרגיל), ובשמיני עצרת. ליובאוויטש וחייליה עמ' 22.

כב. בכל שנה ביום הולדתו אומר מאמר בחשאי, מלבד כשארע בשבת קודש<sup>159</sup>. היום יום, כ מ"ח.

כג. בחה"ש היה נוהג לומר ב"פ דא"ח, בליל א' ובליל ב'.

(159) ביום הולדתו אומר מאמר בחשאי – ראה בהנהגות יום הולדת.

לד. בסיום המאמר, נכנס לחדר השני לנוח, ואח"כ הלך לביתו.

ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21.

לה. מאמריו בעת ביאתו מפטרבורג (ראשית שבט תרס"ה) מאמרים מושכלים, בריבוי עבודה, בהנהגת ועתות בתפילה ובלימוד התורה. נמשך כשעתיים וחצי. התחלת הסעודה קרוב לחצות לילה. אמירת הדא"ח בהתלהבות.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ חי"ג עמ' כג.

לו. כשאומר המאמרים, הנה באותו נושא מבאר הדבר במילים שונות (דהיינו, המאמרים איך שאמר בתרמ"ו - בתחילת נשיאותו, שונה לגמרי מהסמ"ך'ים ומהעי"ן'ים).

שיחת ש"פ בראשית, בסעודה הלילה, תש"ה.

לז. אצל הנשיאים הנה בעת אמירת המאמר היה אומר מילות בודדות שהיו שייכות רק לפרטים מן השומעים וכאו"א היה שומע רק השייך אליו.

אג"ק, ח"ג, עמ' רמג. ניצוצי אור, עמ' 153.

לח. בשנים הראשונות נהג להזכיר "דבר בשם אומר", ואח"כ לא<sup>161</sup>.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קצב. ושם, בשם הרש"ג - הפוך.

לט. היה אומר "נה"י" [נצח, הוד, יסוד] - נ' סגולה, י' חרוקה<sup>162</sup>.

תורת שלום (מתורגם ללה"ק) עמ' 16.

מ. בעת שאומר המאמר, קרה והיו פעמים מחווה בידו מעניין המאמר. כגון: כשמדבר בעניין עיגולים מראה באצבעו כעין עיגול.

ניצוצי אור, עמ' 121.

מזא. בש"ק ובי"ט בבוקר לפני התפילה היו נכנסים החוזרים לחדרו לשם חזרת המאמר

כט. בעת ישבו על הכיסא, משך זמן יושב בדומיה, ומתבונן בפני בנו, ולאחמ"כ מתחיל המאמר בקול נמוך וממשיך בקול רם<sup>160</sup>.

ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21. מפי הרה"ת שמר' ששונקין (כפ"ח, גיליון 586, עמ' 28).

ל. היה נוהג לאחוז משך זמן אמירת הדא"ח במטפחת של משי המיוחדת לכך.

מפי הרה"ת שמר' ששונקין (כפ"ח, גיליון 586, עמ' 28). אשכבתא דרבי, עמ' 147. בכדי שיהיה אחיזה במציאות. אחת ממטפחות אלו נתן להרר"ש גוראריה, במתנה לשמירה והצלחה. בעת קבורת הרר"ש גוראריה, הניחו מטפחת זו בקברו.

לא. בעת אמירת הדא"ח היה יושב אצל שולחן פשוט מהשיבה, את השולחן היו מכסים במפה מביהמ"ד והכסא פשוט ואינו מרופד.

אשכבתא דרבי, עמ' 3. פעם הביאו כסא מרופד וסרב לשבת עליו. ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21.

לב. בעת אמירת הדא"ח, בנו - כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע, עומד למולו פנים אל פנים, משך כל אותו הזמן. היה נוהג להסתכל בפניו, כאילו דיבורי הקודש מופנים אליו בלבד.

אשכבתא דרבי, עמ' 3. כל אנ"ש היו עומדים צפופים מסביב בביטול, ומקשיבים לאמירת הדא"ח. מפי הרה"ת שמר' ששונקין (כפ"ח, גיליון 586, עמ' 28). ובעת שכ"ק אדמו"ר הריי"צ היה יוצא על עסקי הכלל, היה מעמיד לפניו את התמים חיים יונה לוצקי. ברשימות עניינים וסיפורים (עמ' צו) כותב שהיה פעם שבו הסתכל אדמו"ר הרשב"ב.

לג. בשנים המאוחרות, המאמר היה אורך כשעה, בתקופה מוקדמת יותר, המאמרים ארוכים יותר.

ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21. מפי הרה"ת שמר' ששונקין (כפ"ח, גיליון 586, עמ' 28). ושם שלא פחות משעה ומחצה, ולפעמים שעתיים.

161) בשנים הראשונות נהג להזכיר "דבר בשם אומר", ואח"כ לא - ראה המצוין לעיל בהנהגות התועדות.

162) נ' סגולה, י' חרוקה - ראה שם בשיחה, תורת שלום, שאמר: "כך לימדני אבי .. מדוע? אינני יודע".

160) מביט על בנו - ראה ספר המפתחות לשיחות קודש תרצ"ה-תשנ"ב עמ' 512, שכ"ק אדמו"ר התבטא בפני הרה"ח יצחק דוד גרונר ע"ה על כך שאומר הדא"ח בעינים עצומות, שזהו מחמת שאינו יכול לסבול המחשבות ורות.

זכרונות ר"י לנד"א – מהיכל הבעש"ט גליון טו, עמ' קב. "תורת מנחם – התועדויות", תשמ"ח, ח"ד, עמ' 15, הערה 65.

## || יחידות

א. בזמן נשיאות אביו, הולך בזמנים קבועים ליחידות אצל אביו, ויו"ד כסלו מזמנים אלו.

משיחת יו"ד כסלו, תש"ג.

ב. בתחילה, הסדר היה שעונה רק על עניינים רוחניים בלבד (ואחיו, הרז"א, על עניינים גשמיים)<sup>165</sup>.

אחר פטירת אביו, כ"ק אדמו"ר מהר"ש, לא קיבל על עצמו את הנשיאות, אלא אחר כמה שנים. עם זאת היה אומר מאמרים, עוסק בענייני הכלל, ועונה על שאלות שהחסידיים הפנו אליו. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות י. וראה מקדש מלך, ח"ב, עמ' 391. שביחידות היו מדברים, בד"כ, רק חסידות.

ג. בהיותו בליובאוויטש היה נוהג לקבל ליחידות שלוש פעמים בשבוע: ראשון, שלישי וחמישי (בערב). בקיץ, בהיותו בנאות דשא (בזאלשע), היה מקבל ליחידות רק ביום שני אחר הצהריים<sup>166</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 51.

ד. ביום היחידות דולקות על שולחנו שתי נרות, גם במהלך היום (בליובאוויטש בלבד).

ליובאוויטש וחייליה עמ' 51. מקדש מלך, ח"ב, עמ' 391.

בפניו, ר' שילם היה חוזר, והיה מתקנו בכמה מקומות.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 22. הלקח והליבו, ח"ב, עמ' רטז. הרה"ח ר"ש ששונקין – כפר חב"ד גליון 586 עמ' 28. וראה ס' זכרון לבני ישראל, עמ' מז.

מב. חפץ שהבחורים יניחו הנחה ואח"כ יוציא המאמר בכתב. המאמרים משנת תרד"ע-תרע"ז לא יצאו בכתב.

ניצוצי אור, עמ' 138.

מג. מוסר את כתבי קודשו לר' שמואל סופר לשם העתקה. (לא את כל המאמרים היה מוסר להעתקה). ולעיתים היה מגיה הנחות שהיו מכניסים אליו.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 23. עושי הנחות: הרה"ת אליהו ייאכיל סימפסון, הרה"ת אלטר שימחוביץ ולפעמים הרה"ת יחזקאל פייגין.

מד. מו"ל מידי פעם קונטרסים הנוגעים לעבודת ה': קונטרס התפילה, קונטרס עץ חיים ועוד.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 23.

מה. מו"ל קונטרסים לפי סוגי (וערך) החסידיים באותה תקופה.

לקוטי דיבורים, ח"ה, משיחת י"ג תמוז תרצ"א. להעיר מלקו"ד, ח"ד, עמ' תשפג. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 309. שם, עמ' 314.

מו. נוהג לחזור (פעם בשנתיים או שלוש שנים) מאמר לטיהור האוויר, אחד ממאמרים אלו הוא, 'יודעת היום' מוסקבה תרנ"ז<sup>163</sup>.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ו עמ' רסז. היום יום, כח תמוז.

מז. פ"א, בעת אמירת מאמר, דיברו אנשים בחדר הסמוך. ובכדי שלא יגרום בלבול, פעל על עצמו, שיתעלם כח השמיעה<sup>164</sup>.

163) נוהג לחזור (פעם בשנתיים או שלוש שנים) מאמר לטיהור האוויר – ראה שם, שזוהי הנהגת כל רבותינו נשיאנו ואצל כ"ק אדה"ז היה המאמר "דער פרומער וארא" המאמר לטיהור האוויר.

164) שיתעלם כח השמיעה – ראה הביאור בזה בתורת מנחם, ח"ז, עמ' 156. שם, ח"ד, עמ' 15 (ובהערה).

165) עונה רק על עניינים רוחניים בלבד – ראה באגרת הקודש סי' כב. הוספות לתורה אור, פ' שמות, בסופה. אמנם להעיר משיחת כ"ק אדמו"ר (ש"פ שופטים, ז' אלול תנש"א (סה"ש תנש"א עמ' 780 ואילך ובהערה 101) שגם לאחמ"כ המשכ"ה לשאלו גם בעניינים גשמיים. וראה משה חלמיש במאמרו 'חסי צדיק ועדה במשנת רבי שניאור זלמן מלאדי' (חברה והיסטוריה, בעריכת יחזקאל כהן, משרד החינוך ירושלים תשמ"ז).

166) ראשון שלישי וחמישי – כ"ק אדמו"ר ג"כ עד תשכ"ה ערך בימים אלו יחידויות, אך מתשכ"ה ואילך הפסיק לערוך יחידויות ביום שלישי. בתקופות של ריבוי אורחים מוסיף על ימי השבוע. בערב – כ"ק אדמו"ר היה עורך היחידויות בלילה, ולעיתים עד אור הבוקר.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קיח.  
 י. מקבל ליחידות "רוחנית" בחורים  
 משייבת תורת, ואף בשעה מאוחרת ביותר.  
 ליובאוויטש וחייליה עמ' 56. והתבטא, שזוהי  
 המנוחה שלו. ראה ליקוטי סיפורי התוועדות,  
 עמ' 314.  
 יא. דרכו בקודש שלא לעמוד בתוקף על  
 עצתו דווקא.  
 לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות קכ, קכג.  
 וראה הלקח והלבוב, ח"ב, עמ' רטו ואילך.

## || הנהגות שונות

א. בגלוי, לא היה מדבר על פלא או על  
 מופת. אך בהצנע (בביתו) דיבר ע"כ כעל דבר  
 פשוט.

סה"ש תד"ש עמ' פז.

ב. היה הצנע לכת.

ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קג,  
 וראה שם עד"ז באריכות.

ג. נזהר מלהיכנס לקאר-שול [בית כנסת  
 עם מקהלה, שכידוע היו רבים מפרטיו שלא  
 ע"פ הלכה כלל]<sup>170</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' צו.  
 שם נקט לדוג', שהיו מתפללים מנחה לפני  
 חצות.

ד. מקפיד במאוד שלא לשמוע אף את  
 נכדויותיו שרות<sup>171</sup>.

169) הציע .. לשבת - אף כ"ק אדמו"ר היה נוהג  
 להציע לנכנסים ליחידות להתיישב.

170) נזהר מלהיכנס לקאר-שול - בהחלטות אסיפת  
 הרבנים מיהאלוביץ בשנת תרכ"ו (בראשות האסיפה  
 עמדו ר"ה ליכנשטיין מקולומייה והמהר"ם שיק),  
 נאמר: "(ו) אסור לשמוע תפלת קאהר [= מקהלה].  
 (ז) בתי כנסיות הנקראים קאהר-שוהל [=בתי כנסת  
 עם מקהלה] אסור להכנס לתוכם, שהם בתי  
 אפיקורסות". וראה עוד בשו"ת דברי מלכיאל ח"ה  
 סרל"ד. שו"ת דברי חיים ח"ב או"ח סי' יז-יח. וכ"ז  
 ע"פ דברי הרמ"א או"ח סנ"ג סכ"ה. ראה עוד בשלילת  
 חויב הקאר-שול" במאמר "המקהלה והחזן של  
 רבינו שמשון רפאל הירש" של ב.ש. המבורגר,  
 'רושתנו' ח"ה (תשע"א), מכון מורשת אשכנז. וראה  
 אף בזכרונותיו של ר"י ח'טריק ע"ה ברשימות דברים  
 עמ' 425 המציין "הכל היה ע"פ דין".

ה. בעת היחידות לבוש בגדי שבת  
 כשלארשו "יארמולקע".  
 מקדש מלך, ח"ב, עמ' 391.

ו. כ"ק אדנ"ע נהג לעיין כמה שורות או  
 עניין, קודם יחידות, בשלושה ספרים: כתר  
 שם טוב, אור תורה ותניא. ולא רצה שידעו  
 מזה, ולכן, היו מונחים אצלו במגירה של  
 השולחן, שם היו מונחים גם קופת צדקה.  
 סה"ש תש"ט עמ' 7-336.

ז. לא מקבל נשים ליחידות. גם נכרים  
 נכנסים ליחידות<sup>167</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 51. אמנם ראה בכפר  
 חב"ד גיליון 1590 עמ' 35 - טורו של ר"י  
 ח'טריק שמספר שזקנתו מרת לאה קרטיק  
 בהיותה צעירה נכנסה שלא בדרך הרגיל.

ח. המכניס ליחידות הוא המשרת נחמן  
 מאריאשין<sup>168</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 51. ראה בספר  
 המאמרים תש"ט עמ' 86 שלויק הכניסו  
 ליחידות. ואולי אינו המכניס הקבוע, ולכן רגז,  
 כמסופר שם.

ט. הציע להרה"ח ר' ברוך שניאור  
 שניאורסאהן ע"ה בעת כניסתו ליחידות  
 לשבת<sup>169</sup>.

167) לא מקבל נשים ליחידות - משום איסור ייחוד,  
 דאף צדיקים נזהרים בזה - ראה גמ' קידושין לט, ב-  
 מא, א שהתנאים והאמוראים רבי חנינא בר פפי, רבי  
 צדוק ורב כהנא נזהרו בזה ביותר. ובגמ' שם, פא, א  
 קוראם רב "כשרים, כגון רבי חנינא בר פפי וחביריו".  
 כ"ק אדמו"ר הצ"צ ג"כ לא קיבל נשים ליחידות. כ"ק  
 אדמו"ר היה מקבל נשים ליחידות, אך היה משאיר  
 הדלת לא נעולה, אמנם בתש"י היה סגור, אך אז לא  
 קיבל נשים ליחידות. נכרים נכנסים ליחידות - אף  
 כ"ק אדמו"ר היה מקבל נכרים ליחידות. וראה שו"ת  
 מהרש"ם ח"ד סל"ג בשם הריטב"א דבזה"ז ליכא  
 חששא ואין לחוש לשפיכות דמים. אמנם י"א דבזמננו  
 העכשווי - בעת שאנו נמצאים במדינת ישראל איכא  
 סכנתא מצד מדינות ערב הסובבות אותנו (וראה בס'  
 'קראתי ואין עונה' (הר"ל גרונר), ובס' 'דעת תורה'  
 (רש"ב וולפא) בארוכה), ועל כן רצוי להיזהר בזה,  
 וכנראה בחוש.

168) נחמן - ר' ישראל נחמן (הכהן) מאריאשין,  
 אודותיו בהע' כ"ק אדמו"ר בסה"ש תורת שלום עמ'  
 16. וראה גם סה"ש תש"ב עמ' 87.



אג"ק (רש"ב), ח"ד, עמ' רמו. "תורת מנחם – התועודיות", תשנ"ב, ח"א, עמ' 404.

יא. במגירת שולחנו מונחים: כתר שם טוב, אור תורה (להה"מ), תניא וקופת צדקה<sup>176</sup>.  
סה"ש תש"ט עמ' 7-336.

יב. היה נוהג אשר בכל הנהגה טובה שקיבל ע"ע, היה אומר בלי נדר<sup>177</sup>.  
סה"ש תרצ"ו, עמ' 141.

יג. בעת שהתעטש לא היה אומר "לישועתך קייתי וגו'", אך מושך לאורך אוזנו [השמאלית] מלמעלה למטה, ולא דווקא כשדיברו על מת<sup>178</sup>.

ראה יהושע מונדשיין, כפ"ח גיליון 1028. הערות התמימים ואנ"ש כפ"ח רל עמ' 79. לעו"ר ראה כפ"ח גיליון 1027.

יד. נישואיו במוצש"ק, מקום מגורי הכלה, בהיותו בגיל ארבע עשרה<sup>179</sup>.

אג"ק, חכ"ב, עמ' לא. וראה ליקוטי תורה – תורת שמואל תרל"ה, ב, עמ' תקנח. אביו לא היה בחתונה, הגיע בליווי אמו. ראה שם בכ"ז.

בהתועודיות תשמ"ח עמ' 73 ואילך. ע"ד לשון אידית ראה לקו"ש חכ"א עמ' 446 ואילך. על יחס כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע ללה"ק והשפה החדשה ראה מגדל עז עמ' טז ואילך.

(176) **כתר שם טוב, אור תורה (להה"מ), תניא וקופת צדקה** – ראה הוראת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ שצ"ל בכל בית כש"ט, מגיד דבריו ליעקב ותניא – סה"מ השי"ת עמ' 265.

(177) **בכל הנהגה טובה שקיבל ע"ע, היה אומר בלי נדר** – ראה משנה תורה (להרמב"ם) הלכות נדרים פי"ג הכ"ד "ואע"פ שהן עבודה (לשם) .. אלא יפוש מדברים שראוי לפרוש מהן בלא נדר".

(178) **לישועתך קייתי וגו'** – ראה של"ה, שער האותיות, אות ה, מהדו' תרל"ט, עמ' מד. משנ"ב סי' רל, סק"ז. אבל בכף החיים סי' קע אות ג. וכן הייתה הנהגת החת"ס (ראה שו"ת שיח יצחק סי' לח) שנקט הטעם, שמא מתוך ההרגל יאמרנו גם במקום דאין לאומרו כבית הכסא וכיו"ב. דיון בנושא הנהגתו ראה הערות התמימים ואנ"ש כפ"ח גיליון רל.

(179) **נישואיו במוצש"ק** – ראה 'מנהג ישראל תורה' ח"ד עמ' פג-ה, ועיי"ש אף גבי ערב שבת. **נישואיו .. במקום מגורי הכלה** – בתשובות הרשב"א (המיוחסות), סרע"ח מאריך שכן צריך להיות במקום מגורי הכלה, מפני ש"דרכו של איש לחזר אחר אשה". ועיי"ש הצדדים בזה לכאן ולכאן. **נישואיו .. בגיל ארבע עשרה** – ראה 'מנהג ישראל תורה' עמ' יז-יט.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קד. כשנכדתו (בת 15.5) ניגנה, אמר לה: כשתהיי בת 74 תשרי, לא כעת.

ה. אינו מקפיד בעשיית הציצית ביום, ומורה להמשיך בעשיית הציצית שלו בלילה. תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 93.

ו. מציין יובלות (כמאה שנים וכיו"ב)<sup>172</sup>.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' שטז. ושם "מאה שנים לשיחה שנאמרה ע"י אדמוה"ז ואדה"א בעניין עבודת התפילה, בלי ב' דחה"ס תק"ס.

ז. **נזהר שלא יביט עכו"ם על יין, אף בלא נגיעה**<sup>173</sup>.  
רשימות עניינים וסיפורים עמ' קל.

ח. **מיום עמדו על דעתו שומר על הזמן**<sup>174</sup>.  
אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' רמה. וראה בפסקה הבאה.

ט. **תאב ומתשוקק לשמוע סיפורי חסידים ומייקר התועדות חסידים**.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' רמה. ושם מוסיף כ"ק אדמו"ר הרי"צ, שהיה מצטער על איבוד הזמן של התועדות חסידים, אך עם הזמן נחקק בו שזוהו עניין עיקרי.

י. **לא היה מדבר בשפת המדינה (רוסית). ובמקרה הצורך אף דיבר צרפתית ולא בשפת המדינה**<sup>175</sup>.

(171) **שלא לשמוע .. נכדו יורו שרות** – ראה נטעי גבריאל הלכות יחוד עמ' שמה, ובהסמך שם.

(172) **מציין יובלות** – כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך, ואף ביאר הנהגה זו – ראה בשיחת ש"פ בראשית (ב) תשכ"א, תורת מנחם חכ"ט עמ' 141-3. אג"ק חי"ט עמ' שנד-ה, באגרתו להר"י לנדא. **מאה שנים** – הביאור בס' 'מאה' בעבודה, הלכה וחסידות ראה הנסמן בספר המפתחות לשיחות קודש תרצ"ה-תשנ"ב עמ' 1-510.

(173) **שלא יביט עכו"ם על יין** – ראה דרכי תשובה ליו"ד סק"ג סק"ב. בן איש חי פ' בלק, טז. וראה שקו"ט בשו"ת דובב מישורים (ח"א, קכד) מסתפק אם מחמירים כאשר הגוי רואה מבעד לכלי זכוכית. וראה 'מנהג ישראל תורה', ח"ב, עמ' נז.

(174) **שומר על הזמן** – ראה 'היום יום' י"ז חשוון. אצל כ"ק אדמו"ר ג"כ הייתה הקפדה על הזמן וניצולו – ראה עדי"ו 'הרבי בפאריז' עמ' 4-253.

(175) **לא היה מדבר בשפת המדינה (רוסית)** – כ"ק אדמו"ר ג"כ לא דיבר בשפת המדינה (אנגלית), וראה

אג"ק, חכ"ב, עמ' תעב.

כא. מחוץ לדלת הראשונה החייבת במזווה, צריכים להתחשב רק עם היכר ציר. אבל בדלת הראשונה ממש, קובעים מימין אפילו אם היא נפתחת כלפי חוץ<sup>182</sup>.

אג"ק, ח"ב, עמ' תלו. ממכתב הרה"ת יעקב לנדא. כשקבע מזווות בביתו, אמר להר"י לנדא כלל זה בשם אביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש. תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 98.

כב. [בביתו בליובאוויטש] בא' החדרים שכל דלתותיו נפתחו החוצה, המזווות נקבעו לפי היכר ציר.

אג"ק, ח"ב, עמ' תלו. ממכתב הרה"ת יעקב לנדא. אביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש קבע את המזווות. ושאל את אביו: א"כ מאין יכנסו (שהרי לפי זה אין כניסה לחדר)? וענה לו אביו, אדמו"ר המהר"ש: "וואס ארט דאס מיך, זאל ער שפרינגען דורכן פענסטר". וראה קובץ רו"ש עמ' 57.

כג. בקביעת המזווה בדלתות הגבוהות, שהשליש העליון הוא למעלה מן כנגד הכתף, היה מתחשב עם השליש העליון ולא כנגד הכתפיים<sup>183</sup>.

באמרו שבשל"ה משמע כן. מרשימת הגר"י לנדא (ו' אד"ר, תשכ"ז). וכן בביתו של כ"ק אדמו"ר ברוסטוב. ראה התקשרות תמ. פרדס חב"ד גיליון 12.

כד. מחכה בקביעת המזווה כשבועיים, ורק לאחמ"כ קובע<sup>184</sup>.

אמנם, יש להעיר כי נישואי בנו כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ התקיימו בליובאוויטש, בערב שבת, בהיותו בגיל שבע עשרה, אלא שאין נפק"מ בחילוק הגילאים.

טו. חינך לא לומר "אחטא ואשוב", כ"א "יחטא ואשוב".

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קז, תשורה (לנדא, תשע"ה) עמ' 36.

טז. "לא ילמדו" (ירמיה, לא, לג) המ"ם בשווא, היה אומרו בצירה. "ממעייני הישועה" (ישעיה, יב, ג) היו"ד בשווא, היה אומרו בצירה.

סה"ש תורת שלום, עמ' 4.

יז. לעיתים קרובות (בליובאוויטש), מסתכל מבעד לחלון, ומתבונן איך הבחורים עוברים דרך החצר. [והיה שואל את בנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ - מנהל הפועל, מה מצבם וכו'].

שיחת ליל ב' דחה"ס, בסוכה, תש"ה.

יח. באסיפה, שהיה חשש שיצטרפו להסיר את הכובע, הכין פאה נוכרית<sup>180</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות טו.

יט. [באותה] אסיפה, היה צריך להישבע, (וכל הרבנים נשבעו) פטרו אותו משבועה.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות טז.

כ. אין בנוהג בית הרב להשתתף בקובץ מאמרים<sup>181</sup>.

ראה שם, עמ' 18. אמנם עדיין יל"ע, אי שלח למקומות נוספים דברים שבדפוס.

(182) צריכים להתחשב רק עם היכר ציר. אבל בדלת הראשונה ממש, קובעים מימין - הביאור הגרמ"ש אשכנזי ע"ה בזה ראה בקובץ 'הערות התמימים ואנ"ש' צפת גיליון (ו) קיח עמ' 9-78.

(183) מתחשב עם השליש העליון ולא כנגד הכתפיים - מנחות לג, ונפסק להלכה ברמב"ם הל' מזווה הי"ב דוקא בתחילת השליש העליון, והובא בשו"ע סרכ"ט ס"ב. וכ"ק אדמו"ר הרשב"ב נהג כן באמרו שכ"ה בשל"ה, והוא שם, חולין (ס"ב). ודלא כשיטת הירושלמי (מגילה פ"ד) מדכתב "ובין כתפיו שכן". כ"ק אדמו"ר מצ'ורטקוב נהג לעשות כנגד הכתפיים.

(184) מחכה בקביעת המזווה כשבועיים - רמב"ם הל' מזווה פ"ה ה"י, שבא"י אין להמתין שלושים יום, משא"כ בחו"ל.

(180) היה חשש שיצטרפו להסיר את הכובע, הכין פאה - ראה 'שולחן הזהב' (על שו"ע רבינו) להרב פרידלאנד במהדו"ק ובמהדו"ב ס"ב ס"ו.

(181) אין בנוהג בית הרב להשתתף בקובץ מאמרים - אמנם כתב מאמר (מכתב) באור לישורים' תר"ס, ובמידה מסוימת רוב כותביו משתייכים לפלג הליטאי, ולמרות זאת כתב, ואולי מחמת חשיבות הדבר מצא לנכון לכתוב מכתב (מאמר) לקובץ זה. באג"ק כ"ק אדמו"ר הרשב"ב, אגרת פו, בהערות העורך נרשם, שבא' מהעתקות (שמאוסף מונדשיין), "... נשלח להאי גברא רבה חסיד וי"א מהר"י צערטקאו מחערסאהן", ויתכן שהגיע מהנ"ל אליהם, ולא ישירות מכ"ק אדמו"ר. לאמינות קובץ זה ראה בס' 'מכתבים מזוויפיים נגד הציונות, ע"ש של גדולי ישראל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ב, התייחסותו לאגרת זה

ל. בעת שמדליק הסיגריה ביו"ט, הסיגריה אינה נוגעת באש, אלא מחזיק אותה קצת למעלה מן האש.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 31.

לא. נשיאי חב"ד בעת אמירת יזכור, נוהגים לאחוז בעץ-החיים דהס"ת.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' שט. – הביאור בזה.

לב. מטפחתו בצבע אדום עם פרחים, היה משתמש בה כסימניה בספרים<sup>186</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 28.

לג. [בשבת] בעת היותו בליובאוויטש היה חובש שטריימל<sup>187</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 29. שיחת שבת פרשת נשא, בסעודה, תש"ד. ושם, שהתבטא: "או גם מחוץ לליובאוויטש כאשר זקוקים לאור של ליובאוויטש".

לד. כותב באגרותיו בראשית מכתביו "ב"ה"<sup>188</sup>.

186) משתמש בה כסימניה בספרים – ראה שו"ת 'אבני ישפה', יו"ד, סי' רג עמ' שמו, בביאור כהנ"ל, דמאריך שם כסימניה, והתייחסותו שמטפחת לכתחילה, אפשר לשים בספרים, משא"כ כו', עיי"ש. וראה שם אף תשובת הגרש"ז אויערבאך.

187) בעת היותו בליובאוויטש היה חובש שטריימל – כ"ק אדמו"ר הרי"צ לבש בעת קבלת האזרחות. אמנם כ"ק אדמו"ר לא לבש כלל. אף חסידי חב"ד (כיום) בהגיעם לליובאוויטש לא לובשים כן.

188) ב"ה – ראה אג"ק חכ"א, באגרת לר"י רוזין, 'הגאון מרוג'צ'וב', 'במכתבי הקודש שאלתי לפניו אם יש למצוא מקור למה שכותבין במכתבים "ב"ה" או "בעז"ה" וקצת ראייה להיפך בר"ה (יח): וברש"י שם בקושי יכלו לבטל וכו' גם בסנהדרין (יא): משמע כן. ואין להביא רא"י מסנהדרין (צו). וחולין (צה): וכמוכן ובכל נוסחי שטרות לא נמצא כן גם יש להעיר מיבמות (צו): אלעזר דורש סתם והכל יודעים וכו' ועוד". וראה צפנת פענח, שו"ת, ח"ב, סי' קצו-ז, אמנם ראיתי למכתביו, ומצאתי שכתב כן. כן נהגו רבותינו נשיאנו, אם כי באגרות קודש אדמו"ר לא מצאתי כ"ב, אם כי רק במכתבי הגניזה החרסונית, ואף שראיתי מס' אגרות ממנו שכתבו הרי שהר"ת הוא של התיבות "בעזרת השם" (כמו: בעז"ה, וכיו"ב), משא"כ במכתבי הגניזה כתוב כך "ב"ה", או "בה"ש". אף אצל כ"ק אדמו"ר האמצעי לא נמצא (כ"כ). וכן נוהגים רבים וטובים, ומהמעט שחזיתי, הבעש"ט (במכתבי הגניזה הנ"ל), הרה"מ ממעזריטש (במכתבי הגניזה הנ"ל), הרה"ק יצחק מווארקא, רבי עקיבא איגר,

אג"ק, חי"ג עמ' קסט. ושם, ממכתב הרה"ת הגר"י לנדא, ששמע מכ"ק אדמו"ר הרי"צ ששמע מאביו, כ"ק אדנ"ע: "מזוזה איז מקיף, דארף זיין המשכת המקיף בפנימי, דארף דאס האבן עבודה [והראה לו באצבעו הק' על רצפת הפרקט אשר בחדרו, בנענעו את אצבעו, וגמר: ] ביי מיר וועט קיין איין ברעטעלע ניט בלייבן ניט קיין מזוכעכדיגע". ראה אג"ק, חכ"א, עמ' רפב. מנהג חב"ד. ציון להערות. הרבי מציין מנהג שונה (כמ"ש לר"י לנדא).

כה. מחזיק את כתבי היד בחדר עבודתו<sup>185</sup>.  
אשכבתא דרבי, עמ' 10.

כו. לא רצה להצטלם.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 26. ושם שתמונתו היחידה כאשר עלה בדעתו הק' לנסוע לטורקיה בתר"ס.

כז. מטבעו לא היה בעל בכי.

משיחת יום שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. בהזדמנויות שונות היה בוכה, כמו בר"ה, אחר אבלות וכדו', אבל התנועה דבכיה לא היתה אצלו. כ"ק אדמו"ר הרי"צ כתב על אביו שהיה בוכה והבכי פרץ אצלו ללא שום הכנה, והוא עניינו של פנימי. מזכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קו, שפעל בעצמו לבכות כששומע ילד בוכה. (וכ"ה בתשורה [לנדא, תשע"ה] עמ' 34).

כח. לא היה אומר "אין" ["עס איז ניטא"], אפילו במילי דעלמא, אלא היה אומר: "זה לא ננמצא" ["עס איז ניט פאראן"].

שיחת יום א' דחה"ש, בסעודה, תש"ג. דוגמא לכך ניתן לראות סה"מ תרנ"ט עמ' מג: "ולמעלה הרי לא יש לה שום גוף כלל".

כט. סיון תרמ"ז – לבוש במעיל משי ובשטריימל של שבת, ענוד בחגורתו, עומד ליד השולחן הפינתי של אביו, אדמו"ר המהר"ש, מחזיק גיליון נייר בידו, קורא ובוכה.

שיחת יום ב' דר"ה, בסעודה, תש"ד. וראה לקו"ש חל"ב, עמ' 24. הביאור ע"ז המלך במסיבו, ח"א, עמ' קמו ואילך.

185) מחזיק .. בחדר עבודתו – כן נהג כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ.

ראה אג"ק שלו.

לה. בעת שסידר קידושין (להרה"ח לויק לאגאווער) חבש השטריימל.

שיחת שבת פרשת נשא, בסעודה, תש"ד.

לו. מנהג בית הרב: החתן מסדר לימודיו באופן אשר קודם החתונה יקבל הסמכה (לרב)<sup>189</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 75.

לז. בהזדמנויות שונות, נתן משקה להתוועדות<sup>190</sup>.

שיחת יום ב' דחה"ס, בסעודה, תש"ד. רשימת ענינים וסיפורים עמ' כט, עמ' לא.

לח. ישן עם הט"ק, גם בימי הקיץ, אף שגדול מאוד, עב וכבד<sup>191</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קיד.

לט. בשעה שישן, והט"ק התקפל באופן שלא כיסה כל הגוף, היה מרגיש בכך, ומתוך שינה מסדרו.

ר"י לנדא, מעדות הרבנית שטערנא שרה - תשורה (לנדא, תשע"ה), עמ' 37, היכל הבעש"ט גיליון טו עמ' קג. ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 312.

מ. הכובע של חול, בד פשוט, וכן כל המלבוש. המלבוש אינו ארוך, כ"א רק מעט אחר הברכיים.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קה.

מא. לא לבש חולצות עם כפתורים.

ליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 312.

מב. הוראותיו למקווה חב"ד - ראה שערי הלכה ומנהג ח"ג עמ' קו-קיו. רשימת הר"י לנדא, תשורה, לנדא, תשע"ב, עמ' 74 ואילך. ס' המנהגים עמ' 82 (מתוך 'טהרת מים' להר"נ טעלושקין). ראה ס' טהרת מים, ילקוט של דיני מקואות לכלליהם ופרטיהם, מלוקט מרובי הראשונים והאחרונים מבואר ומסודר באופן נמרץ וקל למעיין, ע"י לקוט בתר לקוטאי, הר"נ טעלושקין, קה"ת, ניו יורק, תש"נ. תיקוני מקואות, לפי תקנת רבותינו, נשיאי חב"ד לדורותיהם, נערך ע"י רשד"ב לוין, קה"ת, ניו יורק, תשנ"ח.

### יום הולדת

א. לובש בגדי שבת קודש.

סה"ש תרפ"א, עמ' 11.

ב. אור לכ' מ"ח (יום הולדת כ"ק אדנ"ע) היה אומר דא"ח (כשעה) בפני בנו, ביחידות, בתוספת סיפור ארחות חייו (של אדנ"ע) וסיפורים מחיי רבותינו נשיאנו<sup>192</sup>.

סה"ש תרפ"א, עמ' 12. התמים, חוברת ג, עמ' לב. [קלב, ב]. וראה 'תורת מנחם - התוועדיות', תנש"א, ח"א, עמ' 287. 'תורת מנחם - התוועדיות', תשמ"ב, ח"ד, עמ' 2179. שהקפיד לומר מאמר דא"ח ביום ההולדת (ונראה דלאו דווקא בפני בנו - יל"ע האם היו יחד כל פעם בכ' מ"ח). שיחת אור ליום ה', פ' חיי שרה, כ' חשון תשמ"א - שיחור"ק תשמ"א ח"א עמ' 398.

ג. אחר אמירת המאמר מבאר לבנו עניינים שונים במאמר, ולומד עמו כשעה (עד אחת עשרה).

סה"ש תרפ"א, עמ' 12.

הרה"ק שלום יוסף, ובנו הרה"ק יצחק מבוהוש, הרה"ק מנחם מענדל מקוצק, ובנו הרה"ק דוד, הרה"ק ה'חידושי הרי"ם' מגור, הרה"ק חנוך העניך מאלכסנדר, הרה"ק 'שפת אמת' מגור, הרה"ג הרה"צ ה'חפץ חיים', וכן רבים מגדולי החסידות בפרט, ומגדולי ישראל בכלל. וראה שו"ת דברי יחזקאל, סי' לו, בביאור דברי הרמ"א, יו"ד, סי' רעו. שו"ת יחזה דעת, ח"ג, סי' עח. שו"ת אבני ישפה, או"ח, סי' כג, ענף ב.

קודם החתונה יקבל הסמכה - כן הורה כ"ק אדמו"ר.

נתן משקה להתוועדות - כן נהג כ"ק אדמו"ר.

ישן עם הט"ק - ראה אג"ק ח"ג עמ' קצ. חי"ג עמ' כט. חי"ח עמ' תלו.

192) אומר דא"ח - ראה מנהגי יום הולדת בסה"ש תשמ"ח ח"ב עמ' 7-406. ביחידות - וראה במנהגי יום הולדת "ביום ההולדת על האדם להתבודד". וראה בשיחת כ"ק אדמו"ר כ' חשון תשמ"א המצוינת למעלה.

משיחת יום א' דחה"ש, ה"ש"ת, בסעודת היום.

ו. מבקר באוהל בזמנים לא קבועים, לעיתים אפי' לפנות בוקר.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 56.

ז. בהיותו בהאדיטש, נוסע לפעמים לאוהל אדה"ז.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 56.

ח. משנת תרע"ד [בגלל מלחמת העולם הראשונה], שלח (כמעט) בכל יום מניין בחורים (עם ר' שילם), להתפלל באוהל, ושלח עמהם פ"נ, וציווה שלא יקרעוהו כנהוג, אלא החזירוהו ושלח שוב ושוב (את אותו הפ"נ).

ליובאוויטש וחייליה עמ' 58.

### כיבוד הורים

א. בבוקר אחר שמניח תפילין וקורא שמע, הולך להגיש כוס של חמין לאמו, הרבנית רבקה. [וכן קודם תפילת המנחה, הולך להגיש כוס חמין (תה) לאמו הרבנית, ויושב שם כשעה]<sup>196</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה. ושם: "הכל מדברים, ומדברים ברותיחה, ואבא על הרוב שותק, ולפעמים מדבר בלחשיה". גם בבואו לליובאוויטש (מ'דאטשע' וכיו"ב), היה נוסע אל דירת אמו, הרבנית רבקה, ומגיש כוס תה. ראה שיחת ש"פ תבוא, ח"י אלול, ה"ש"ת. שיחת שבת פרשת נשא, בסעודה, תש"ד. לגבי עצם הביקורים – הנה בהיותו אלול תרנ"ח, בנאות דשא, מגיע כל יום שני לבקר את אמו, כ"ה בשיחת ח"י אלול, שיחה ז, תש"ג. נראה שזהו מנהגו כל עת ששהה ב'נאות דשא' סביבות העיירה ליובאוויטש.

ב. שומר חיוב מנהג כבוד באחיו הגדול<sup>197</sup>.

ד. למחרת, חוזר על המאמר. ומספר סיפורים שונים – תנאי עיקרי על כהנ"ל, שא"א לא יידע על-כך.

סה"ש תרפ"א, עמ' 12.

ה. כשיום ההולדת חל בש"ק, מקדים אמירת המאמר שאומר לכלל החסידים, תיכף להדלקת נרות, ואחר נכנס בנו ומבאר לו ביאורים בהמאמר (שאמר ברבים). למחרת בשעה חמש בבוקר היה חוזר על הביאורים שאמר. אח"כ בשעה שמונה חוזר המאמר שאמר ברבים. ובמוצ"ש מספר סיפורים שונים.

סה"ש תרפ"א, עמ' 12. וראה רשימות, סה, עמ'

8. כשאירע יום ההולדת בש"ק, והוא הי' אומר דא"ח ברבים בליל ש"ק, הי' אומר דא"ח עוד פעם בזמן סעודת הג' אחרי מנחה, לפני בנו.

### אוהל

א. משמש כגבאי החברא קדישא. בהיותו חוץ לליובאוויטש, מעביר הפנקס לר' שלמה חיים שו"ב<sup>193</sup>.

לקוטי דיבורים, לקוט א, אות ו. היום יום, י"ב טבת. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות מב.

ב. מקפיד שלא להלין את המת<sup>194</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות מב. וראה שם אות מג.

ג. ביום שהולך לאוהל קם בהשכמה.

משיחת ש"פ שלח ה"ש"ת. מיומנו.

ד. הולך למקווה, קודם הליכתו לאוהל<sup>195</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 31.

ה. הולך לאוהל בזמנים קבועים וידועים.

193) משמש כגבאי החברא קדישא – ראה רישום רבינו הוקן בפנקס הח"ק דליאונא – יגד"ת גליון נב עמ' קפז-צ.

194) להלין את המת – וראה רמב"ן עה"ת, פ' כי תצא, כא, כב, דהוא רק בחו"ל, אלא שישנה הו"א עכ"פ שאינו גם בחו"ל.

195) הולך למקווה, קודם הליכתו לאוהל – ראה מעגל טוב (לחיד"א) עמ' צד שנהג כן. וראה בוכרונות ר"י חיתריק ע"ה ברשימות דברים עמ' 350 שהקפידו לטבול במקווה קודם הליכתם לאוהלי הקודש. וכן הוא מנהג צ'רנוביל.

196) בבוקר אחר .. לאמו הרבנית – כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך (אם בישראל עמ' 139, ימי מלך ח"ג עמ' 942, בית משיח גיליון 542 עמ' 25). וראה – שו"ע יו"ד סר"מ ס"ה. ויש לדקדק בלשון הגמ' קידושין (לא, א): "משקוהו .. השקיני מים". שחלק עיקרי בכיבוד הוא בהגשת המשקה ולא רק סיפוק הצרכים.

197) כבוד באחיו הגדול – ברייתא כתובות קג, א. כלה רבתי פ"ג. רמב"ם הל' ממרים פ"ו הט"ו. טושו"ע יו"ד סי' רמ. ראה גדר החיוב ופרטיו אנצ"ת ע' כבוד

ד. נוסע בעגלה פשוטה, שמושיבה פשוטים, מחשש שעטנו.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות ל.

ה. בעת היותו חוץ לליובאוויטש, אינו אוכל בשר.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות ז.

ו. אינו משתמש בכר [מיטה ומצעי מיטה] שאחרים השתמשו. מביא אתו כר כשיוצא מליובאוויטש [או משתמש בחדש].

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות ז.

ז. בעת היותו בחו"ל הייתה דרכו לנוח מעט על הספה לאחר ארוחת צהריים, לא שוכב ולא יושב, אלא משעין עצמו.

סה"ש תרפ"ד, עמ' 62.

ח. בכל זמני נסיעותיו לחו"ל נהג לכתוב מכתבי קודש הנושאים הדרכות (בהנוגע לתו"ת), הנהגת אורחי החסידים, וסדרי עצות רבותינו נשאינו באופני העבודה.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ב עמ' ע.

ט. על אף יוקר זמנו, בהיותו בפאריס ביקר בלואוור, ובייחוד במחלקת הצירים.

סה"מ (הרי"צ) תשי"א, עמ' 25. אג"ק, חכ"ו, עמ' קיא.

י. פעם, בנסעו ברכבת, קנה בקבוק שתייה. בגמרו לשתות, פתח את החלון וזרק החוצה את הבקבוק.<sup>199</sup>

ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 307. [מפאת יוקר הבקבוקים, הנהוג היה להחזיר אותם].

יא. כמעט בכל יום נמצא אצלו בנו אדמו"ר הרי"צ.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' תלז.

יב. היו מטיילים מדי יום והולכים על שפת הים, הרחק מאדם, יושבים בחול אשר על שפת הים, ומדברים שם מדברים היותר עיוניים.

199 זרק .. הבקבוק - בליקוטי סיפורי התועדות שם, מציין כי כ"ק אדמו"ר נ"ע נקט הטעם, כדי לפטור את הבקבוק מחיוב טבילה, על כן זרק להראות שמלכתחילה אינו רוצה בעלות. להעיר מלקו"ש ח"ח, עמ' 363 ואילך. וש"נ.

סה"ש תרצ"א, עמ' 226. גבי היות הרז"א הבכור בבני כ"ק אדמו"ר המהר"ש - ראה סה"ש תרצ"ו-ת"ש עמ' 239 הע' 2 חילוק בשנת לידתו, אם היתה בתרי"ח או בתרי"ט, באם נולד בתרי"ט יוצא כי הרז"א אינו בכורו של כ"ק אדמו"ר מהר"ש, כ"א הרב אברהם סענדר הינו הבכור שבבני כ"ק אדמו"ר המהר"ש שנפטר בחיי הצ"צ בהיותו בגיל שמונה. ובס' התולדות אדמו"ר המהר"ש (עמ' 22) מציין כ"ק אדמו"ר את הרב אברהם סענדר ורק לאחריו את הרז"א. (וראה בציונים והוספות, במהדו' החדשה).

ג. בקטנותו נזהר מלתת יד לאחותו.<sup>198</sup>

סה"ש תרצ"א, עמ' 226.

## מסעות, חו"ל

א. בעת היותו בשנת תרס"ג בווינה, עשה סדר לבקר מזמן לזמן במניינים החסידיים, לשמוע מה הם מספרים.

לקוטי דיבורים, ליקוט טו, אות ב.

ב. בשנת תרע"ג, קנה שק נוסעים, ומאז משתמש בו לכל מסעיו.

לקוטי דיבורים, ליקוט לד, רשימה. לאחמ"כ עבר בירושה לכ"ק אדמו"ר הרי"צ.

ג. סדר הנסיעה [לליובאוויטש]: קם בהשכמה, מתפלל ולומד שיעורי הקבועים, בשעה 9:30 נוסע לליובאוויטש. בשעת הנסיעה לומד.

משיחת ש"פ תבוא, ח"י אלול, ה'ש"ת.

אב ואם (עמ' תסז-תע). דרכי משה יו"ד ר"מ אות ז. שו"ע רבנו הזקן סי' רמ סע' כב. ע"פ שו"ת הרא"ש כלל טו ס"ז. לגבי החיוב בכיבוד האח הבכור בלבד ראה שו"ת הלכות קטנות, ח"א, קכג. שו"ת שבות יעקב סי' עו. אמנם יש דעות שהחיוב הוא גבי אחיו הגדולים - ראה ספר חסידים סי' שמה. מנורת המאור (אלנקה), ח"ד, עמ' 29. ועוד.

198 בקטנותו נזהר מלתת יד לאחותו - ס' הייחוד והצניעות (יוסף הכהן טויל ויצחק הכהן סיט, תשס"ז), עמ' כט. מציין שישנם פוסקים בני זמננו האוסרים והמתירים. הרב עזריאל אריבך מחלק בין אחות מאב שאסור לאחות מאם שמותר. טעמם של האוסרים שלא מצינו חילוק בין חיבוק ונישוק האסורים (רמב"ם הל' איסורי ביאה, פכ"א ה"ו) לנגיעה וע"כ אסרו. ועיין שו"ת יביע אומר ח"ו, סי' יד, אות יב. וראה לגבי משחק בנים ובנות יחדו בקטנותם - ס' חסידים סי' קסח (ושם משמע שאין מדובר באחים אלא סתם ילדים).

ס' המנהגים עמ' 23. שיחת ליל א דחה"ש, בסעודה, תש"ג. סה"ש תרצ"א, עמ' 215 – ומשם אין ברור שזהו של הפעם השניה, אך ייתכן לומר כן, וא"ש מה דממשיך "והיו פעמים שאמר ב' פעמים התקון", אך אין מוכרח הדבר, שאפ"ל בזה שהיה אומר פעמיים בנסיעה. ועצ"ע.

ו. [לאחר] שנוסעים כארבע פרסאות – וויארסט – מצווה לעמוד ונוטל ידיו ומתפלל תפילת הדרך<sup>202</sup>.

ס' המנהגים עמ' 23 (מהמבוא לקו' ומעין). ובלקוטי דיבורים ח"ג-ד עמ' 928 כותב "עברנו כחמש פרסאות, ואבא ציווה לעגלון לעמוד. אבא יור מן המרכבה, הולך לו הצידה בין אילני היער, ובא חזרה ונוטל ידיו, מברך, ומוסיף לומר ברכת הדרך מילה אחר מילה, בכדי שגם אני אוכל לאומרו אחריו בע"פ. וראה ב'התקשרות' גיליון תג עמ' 18. כפ"ח גיליון 275 עמ' 35. ויש להבחין שהכוונה 'פרסא' האמורה כאן אינה במובן ההלכתי אלא כפי' וויארסט (ולכן זה מופיע ככעין סוגריים) וראה סידור רבינו הזקן עם ציננים מקורות והערות, מילואים, סי טו שהסיק כן. ישנם שני חילוקים עיקריים בין לקו"ד ומהימון של כ"ק אדמו"ר הרי"צ (במבוא לקו' ומעיינין שם): א) חמש וויארסט לעו' ארבע וויארסט. ב) הברכה הנוספת שנשמכה לתפילת הדרך.

ז. תפילת הדרך בקרון אומר בישיבה. ובמרכבת – בעמידה<sup>203</sup>.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' תלו. מופיע שם ביאור שאמר לו אדמו"ר הרשב"ב ששפת היס מסוגל לעניינים יותר עיוניים.

יג. בהיותו בחו"ל (מענטאן, צרפת) מקפיד לשלוח לב"ב (בנו הרי"צ) בע"ש טלגרם עם "גוט שבת".

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קיח.

יד. בחו"ל בד"כ היו התוועדויות, אך לא אמר (בד"כ) מאמרים, אף שכתב.

ראה רשימת מאמרי דא"ח אדנ"ע בכללותו. וב'המלך במסיבו', ח"ב, עמ' סג.

טו. בהיותו בורצבורג היה חדר מיוחד לביהכנ"ס. והיו גומרים התפילה בשעה 11.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ה עמ' ערה.

## דאטשע

א. נוהג לילך במהלך השנה לנאות דשא, בתקופת החורף, וכן אחר חה"ש<sup>200</sup>.

ראה קו' חנוך לנוער. שם מפרט את כל נסיעותיו. נסיעות נוספות שלו בתוך רוסיה, ראה – מבית הגנונים, עמ' כא.

ב. נוסע לערים שונות.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 49. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קיג.

ג. בשנים האחרונות היה נוסע בעגלה לזאלשע.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 49. בערך כשלושים ק"מ מליובאוויטש.

ד. בעת לכתו לנאות דשא לוקח עמו בחורים בעלי נגלה. חוץ משאר החפצים לוקח עמו שני ארגזים ובהם כתבי היד, וכשהעגלון מטעין אותם היה עומד ומשגיח.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 50. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קד.

ה. בעת הנסיעה לנאות דשא (לאחר חג השבועות) קורא – בפעם השנייה – תיקון ליל שבועות<sup>201</sup>.

201) בפעם השניה – ראה בהמצויין במנהגיו לחג השבועות.

202) לאחר שנוסעים כארבע פרסאות – אדה"ז בסידורו כתב "משהחזיק בדרך חוץ לעיר", ובשו"ע (סק"ו ס"ח) מצייין אדה"ז כי זהו לערך פרסא. כ"ק אדמו"ר בעת שנסע להרי ה'קאטסקילו' לבקר במחנה 'גן ישראל' (ט"ו תמוז תש"כ), אמר תפילת הדרך לאחר שהרחיק יותר מפרסא. מצווה לעמוד – כ"ה בשו"ע אדה"ז סק"ו ס"ד וראה הנסמן בשו"ע הקצר עמ' 497, הע' 9. נוטל ידיו ומתפלל תפילת הדרך – ראה סידור רבינו הזקן (להרלו"צ ראסקין) עמ' תרצא ואילך. וכן נהג כ"ק אדמו"ר בנסיעתו למחנה 'גן ישראל'. וכ"ה בלקו"ד חלק ג-ד עמ' 928. כנראה שנט"י הייתה בכדי להסמיך ברכה בשם ומלכות לתפילת הדרך. החילוק לגבי מנהגו של כ"ק אדמו"ר בנסיעתו (האמורה) היה נוטל ידיו אך לגבי ברכה נוספת ראינו שינוי בהנהגה.

203) תפילת הדרך .. בעמידה – אדה"ז בסידורו "וטוב לומר מעומד אם אפשר בקל". כן נהג כ"ק אדמו"ר

200) נוהג לילך במהלך השנה לנאות דשא – כ"ק אדמו"ר מהר"ש וכ"ק אדמו"ר הרי"צ אף היו יוצאים לנאות דשא'. אצל כ"ק אדמו"ר לא הייתה הנהגה זו.

ס' המנהגים עמ' 23.

לבקר את אמו ולקבל ליחידות את האורחים<sup>206</sup>.

שיחת שבת פרשת נשא, בסעודה, תש"ד. שיחת חג הגאולה י"ב-י"ג תמוז, תש"ה. ובאג"ק (הרי"צ) ח"ג, עמ' תפ. ח"ד, עמ' תכו. סה"ש קיץ ה'ת"ש, עמ' 170 ואילך. סה"ש תרצ"ו, עמ' 129. אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' תכו. נראה שהיה זה רק בשנים נ"ה-נ"ו, ונ"ח. אמנם בחלק מהשיחות מציין "כנהוג", ואולי נהג גם בשנים נוספות. אך מרשימות שונות של כ"ק אדמו"ר הרי"צ וחסידיים נוספים ששהו יחד עם אדנ"ע, בנאות דשא, לא נמצא אזכור לנוהג זה. ונראה שלא נהג כן. ויל"ע.

יג. [מטייל עם בנו (כמעט) בכל יום כשעה ויותר].

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' תלו.

יד. [בשנת תרנ"ה-נ"ו] מתפלל כל יום בשעה מוקדמת. בשעה שמונה לאחר תפילה. ובשבת יחד עם המניין.

שיחת שבת פרשת נשא, בסעודה, תש"ד. ופירש כ"ק אדמו"ר הרי"צ: "לא שהוא התפלל עם המניין אלא המניין התפלל אתו. כשראה החזן שהוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק מסיים, היה גם הוא מסיים". התפילה הייתה מסתיימת בין אחת לשתיים.

טו. בהיותו בשבת בדאטשע (וכן כל פעם שנמצא חוץ לליובאוויטש) חובש כובע מיוחד לשבת, שדמה בחיצוניותו לכובע של יום חול.

שיחת שבת פרשת נשא, בסעודה, תש"ד.

טז. התפילה בש"ק, מסתיימת בשעה שלישית, ולפעמים מאוחר יותר. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קיג.

## שמחות

א. השתתף בהלווית ר' משה ה"חזור" (מז'עמבין), והלך ב' רחובות וחזר בדרך אחרת, קודם נתן מעות לצדקה<sup>207</sup>.

206 ואפי' בשבת - להעיר מקו' ע"ח פכ"ה ששולל הטיול בשבת.

207 הלך ב' רחובות - ראה יוסף אומץ מנהגי פפד"מ עמ' שכו וכ"כ רמת רחל ס"נ. חזר בדרך אחרת - ראה נטעי גבריאל הלכות אבילות ח"א עמ' שמו, ובהנסמן שם. קודם נתן מעות לצדקה - ראה נטעי גבריאל

ח. כשנסע מביתו, אף שנשאר במקום אחד כמה חודשים, היה אומר בכל יום אחר התפילה תפילת הדרך - בלא שם ומלכות<sup>204</sup>.

ס' המנהגים עמ' 23. היום יום, י"ט תמוז.

ט. סדר הנסיעה: נוסעים בערב, עוצרים בדרך, מתוועדים בשדה על הדשא, ועם אור הבוקר הגיעו לנאות דשא. משיחת י"ג מנ"א, תש"א.

י. כשמגיע לנאות הדשא, פושט בגדיו העליונים ונשאר בטלית קטן, מתיישב ומפשט ה"טלית קטן".

משיחת י"ג מנ"א, תש"א. באמרו: "זהו הבראה".

יא. היו קובעים המזוזות למחרת בואם, ולא חכו עד ל' יום<sup>205</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 241. רשימות עמ' ריז. ולהעיר מזכרונות ר"י לנדא (היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קב תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 98) שחיתה עד שלוש יום, והוסיף "ולא הבנתי למה מתמהמה כ"כ במצוה זו, ופעם אחת אמר לי שעדיין לא בא הזמן". וראה ס' מנהגים עמ' 81.

יב. [בשנת תרנ"ה-נ"ו] עת היותו בדאטשע הולך לטייל כל יום, ואפי' בשבת, למעט יום שני (שאז נוסע לליובאוויטש,

בעת נסיעתו להרי הקאטסקילו' לבקר במחנה גן ישראל' (ט"ו תמוז תש"כ).

204 בכל יום .. בלא שם ומלכות - אדה"ז בסידורו 'ובשאר הימים שמתעכב בדרך עד שובו לביתו, יאמר אותה בכל בוקר אפילו במלון, ויחתום 'ברוך אתה שומע תפלה' בלי הזכרת השם". וראה שער הכולל פי"ב סק"ב וקצות השולחן סס"ז הערה ז. וראה בסידור רבינו הזקן (ראסקין) עמ' רא. אחר התפילה - שיחת י"ב תמוז תשכ"א בתחילתו. וסידור רבינו הזקן (ראסקין), שם. וי"ל שבדרך היה מסמיך לברכה דנט"י. ובכדי להסמיכו לברכה שיש בה שם ומלכות היה אומרה סמוך לתפילה. מלכות - ראה בסידור רבינו הזקן (ראסקין) שם, שביאר דהא ליכא מטבע לשון של מלכות כלל בתפילת הדרך, עיי"ש.

205 קובעים המזוזות למחרת בואם - וזהו למרות שמעיקר הדין "השוכר בית בחוצה לארץ והדר בפונדק בארץ ישראל פטור ממזווה שלושים יום" (שו"ע יו"ד סרפ"ו סכ"ב).



ס' המנהגים, עמ' 78. שיחת חוה"מ והושע"ר, תש"ד. ושם: אבל זהו רק מהנהגות נשיא ואינו שייך לאחרים. וזכר הנני שאחד הקיף והקפידו על זה.

ו. נוהג בשנת אבלותו, ללכת אצל הס"ת לומר הקדיש<sup>211</sup>.  
ס' המנהגים, עמ' 77.

ז. אחר פטירת אביו, בשנת תרמ"ג, קורא בתורה [אף שעלה לו בכובד – עקב היותו חולה]<sup>212</sup>.

משיחת ה' אלול, תש"ד. ר' יחיאל היה בוחן אותו קודם הקריאה, בגלל חששו שלא יהיה מדוייק. וראה אג"ק, ח"ג, עמ' ח.

ח. בשנת אבלותו היה עולה לתורה כל יום שני וחמישי, בשבת למפטיר וכן בשבת במנחה<sup>213</sup>.

משיחת ה' אלול, תש"ד. וראה אג"ק, ח"ג, עמ' ח.

ט. פעם בקריאת יום ב' או ה' (בשנת האבלות אחר אמו) קם ממקומו ללכת אל הבימה לומר הקדיש שאחר קריאת התורה, בינתיים התחיל אחר לאמר, כי לא ראה את כ"ק אדנ"ע, אבל תיכף בראותו – הפסיק ונסוג אחור. כ"ק אדנ"ע רמז לו שיישאר במקומו, ואמר הקדיש, ואח"כ ציווה לו שגם הוא יאמר הקדיש.

ס' המנהגים, עמ' 77. היום יום ח"ב, 40.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' צג ואילך.

ב. היה מדקדק לומר בכל יום – לבד ש"ק ויו"ט – ט"ז קדישים<sup>208</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 130. ע"פ ל' צוואתו לבנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע. ס' המנהגים, עמ' 78.

ג. באמרו קדיש אחר פטירת אמו, הרבנית רבקה, הפסיק בעשרה בטבת, תחילת חודש הי"ב של האבלות<sup>209</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 130. והתחרט על-כך. ובצוואתו לבנו, כתב שצריך להפסיק לומר קדיש ביום האחרון של חודש הי"א (כלומר חודש ויום קודם). ס' המנהגים, עמ' 78. ראה "תורת מנחם – התועודיות", תשי"א, ח"א, עמ' 151. רשימות עניינים וסיפורים עמ' נב.

ד. בשנת האבלות – קדיש וברכו שאחר תפילת ערבית (בליל שבת) אין לומר.

אשכבתא דרבי, עמ' 130. ע"פ ל' צוואתו לבנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע. ס' המנהגים, עמ' 78.

ה. הקיף הבימה (עם הד' מינים) בשנת אבלותו<sup>210</sup>.

הלכות אבלות ח"א עמ' רסא כ"שמוציאין את המת יתנו צדקה ויכונו לתועלת הנפש". אמנם ראה שם, עמ' שכט, דיון גבי נתינת צדקה בעת הלוייה, דלכאורה יש בזה משום "לועג לרש".

208) ט"ז קדישים – ראה אשכבתא דרבי עמ' 130 ושם: "בגוף הצוואה כתי"ק רנ"ע כאן פלפול ארוך בזה ע"פ נגלה ועפ"י קבלה". ובס' המנהגים, עמ' 78 ישנה הערה מכ"ק אדמו"ר "להעיר מוח"א סב, ב: בזמן דישאל אתיבו בקול רם איש"ר מברך .. רווחין לה שעתא ופולגות שעתא". גבי מס' הקדישים ראה אג"ק כ"ק אדמו"ר, ח"ג, עמ' ח. ושם מצייין שיש לומר ח"י קדישים. ובהערות העורך מדקדק לומר שהקדיש החסר אצל אדנ"ע הוא הקדיש שקודם שמו"ע דמעריב.

209) תחילת חודש הי"ב – וכן נהג ה'כתב סופר'. ראה מטה אפרים שער ד', סי' ב. שיטות נוספות בסיום זמן הקדיש ראה נטעי גבריאל, הל' אבלות, ח"ב, עמ' שצז. 210) הקיף הבימה .. בשנת אבלותו – ובשור"ע סי' תנ"ס ע"ב כתב שלא להקיף הבימה. ובנטעי גבריאל הל' אבלות ח"ב, עמ' רסב, מובאת הוראת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ לכ"ק אדמו"ר בשנת אבלותו על אביו הרלו"צ שניאורסון בחה"ס תש"ה שלא להקיף. ראה חיי אדם, כלל קמח, סע' יט. גשר החיים (להרי"ם טיקוצנינסקי), פ"כ סע' ג' אות ו'. וראה בטעמי המנהגים, עמ' שנב.

211) ללכת אצל הס"ת לומר הקדיש – נטעי גבריאל, הל' אבלות, ח"ב, פמ"ה, עמ' שלו ואילך.

212) קורא בתורה – ראה אג"ק, ח"ג, עמ' ח. ובמכתב כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ המופיע שם בהערה (באג"ק) מצייין שכן הוא המנהג. ומוסיף שם, שכן נהג אחרי פטירת אימו הרבנית, רבקה (בשנת תרע"ד, ולא כהבנת העורך הרב שד"ב לויין שכתב שזהו אחר פטירת הרבנית שטערנא שרה) שקרא עד הח"פ, ולאחמ"כ התחרט שלא קרא עד סוף שנת האבלות. וראה נטעי גבריאל, הל' אבלות, ח"ב, עמ' תכ.

213) עולה לתורה – מקור חיים (חוות יאיר) או"ח, סי' ק לב. למפטיר – רמ"א סי' שע"ו סע' ד'. לבוש שם. לגבי חשיבות העליות ושינויהן דן באריכות רבה הרא"י גוראריה בס' חקרי מנהגים.

טו. בשנת אבלותו [אחר אמו], התפלל בחדר אביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש<sup>218</sup>. משיחת ה' אלול, תש"ד.

טז. בימי אבלותו על אחיו, ניכר עליו שבכה הרבה<sup>219</sup>. לקוטי סיפורים, עמ' שיח.

יז. בעת השבעה על אחיו, אמר מאמר בשבת<sup>220</sup>.

המלך במסיבו, ח"ב, עמ' סב. וברשימת מאמרי דא"ח של כ"ק אדמו"ר (תשמ"א), עמ' פו.

יח. בשנה הראשונה יש לתת בכל יום ב' וה', עש"ק וער"ח – צדקה בעד הנשמה (ואם אפשר לתתו באותו יום לעניים מה טוב)<sup>221</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 130. ע"פ ל' צוואתו לבנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע. ס' המנהגים, עמ' 78. וראה שיחת כ"ק אדמו"ר הרי"צ שהוא אינו זקוק לאמירת המשניות שלנו בשביל עילוי הנשמה. ואולי הוא גם לגבי נתינת הצדקה.

יט. לא אבה שיעשו זכר בדבר חיצוני של כבוד או הספד ותהילה<sup>222</sup>.

היום יום ח"ב, 11. ממכתב כ"ק אדמו"ר הרי"צ לב' ניסן (יארצייט דאדנ"ע). ושם, שאדנ"ע היה עונה לשואלים בדבר זה, שהזכר הוא בדבר החזקת תורה ברבים.

כ. ביארצייט – הדליק ב' נרות, נר אחד בביתו והשני בבית אמו<sup>223</sup>.

י. בסיום שנה (י"ב חודש, בעשרה בטבת תרע"ה) באבלות על אמו הרבנית עולה ש"ץ כל הג' תפילות.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' סב.

יא. בשנת האבלות אחר אמו, הרבנית רבקה, סיים ששה סדרי משנה לסוף י"א חודש. וליום היארצייט – כל הש"ס<sup>214</sup>.

היום יום, ט שבט. משיחת ה' אלול, תש"ד. סה"ש תרצ"א עמ' 219.

יב. נוהג במשך השנה ללמוד ברבים (בעשרה) כל יום כמה משניות, ופעמים שפירשם ע"ד הנסתר, וכן דף גמרא<sup>215</sup>.

אג"ק, ח"ג, עמ' ח. משיחת ה' אלול, תש"ד.

יג. הסיום שערך בלמדו משנה אחרונה, הגביה קולו ששמעו הכול. למד המשנה, ואח"כ המפרשים (רע"ב ותויו"ט) ע"ד הפשוט. ואח"כ אמר תחילה בלחש ובישיבה ואח"כ אצל העמוד בעמידה מאמר דא"ח "עמד וימודד ארץ". ואח"כ אמר קדיש דרבנן<sup>216</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 219. וראה ברשימותיו של הרב"ש.

יד. גם בשנת ההסתלקות אמר משניות בע"פ<sup>217</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 219.

218) בשנת .. בחדר אביו – ראה שו"ת מגדלות מרקחים, סי' צא. וכן נהג כ"ק אדמו"ר באבלותו על זוגתו הרבנית.

219) על אחיו .. בכה הרבה – ובלקו"ס (שם): "ואמר: דאיתא בתשובות הרדב"ז, מי שאינו בוכה על אחיו – בשרו הוא אכזר". והוא בתשובות הרדב"ז, ח"ג, סי' תקנה. ושם "שמת לו בן".

220) אמר מאמר בשבת – ראה נטעי גבריאל, הל' אבלות, ח"א, עמ' תרכה "דאל"כ הוי כאבלות בפהרסיא". שם, עמ' תרטז. וכן נהגו אמרי אמת (פ' וירא תרצ"ה ערך שולחן).

221) בכל יום ב' וה' – ובחיי אדם (כלל לב, סע' לה-ו) כתב ליתן בכל יום.

222) לא אבה שיעשו זכר בדבר חיצוני – ראה שו"ת מהרי"א עניל (לעמבערג, תרמ"ב) סצ"ז שמתרעם על הנהגה זו שעושים זכר בדברים חיצוניים.

223) נר .. בבית אמו – ראה נטעי גבריאל הלכות אבלות ח"ב עמ' תקסב-ג.

214) סיים ששה סדרי משנה – ראה נטעי גבריאל, הל' אבלות, ח"ב, עמ' תקנד. וליום היארצייט כל הש"ס – התוועדויות, תשמ"ט, ח"ב, עמ' 302: נהוג לעשות סיום מסכת ביום היארצייט, כדי לצאת י"ח הדעות שמתענים ביארצייט. וראה שיחות מוצאש"ק פ' בא' י' שבט תשל"ז.

215) כמה משניות – ראה ערך השולחן, הל' שמחות, פי"ג. וכ"כ רעק"א. חוות דעת (להר"י מליסא) ועוד רבים וטובים. דף גמרא – בהקדמה לשו"ת בית רידב"ז מזהיר את צאצאיו על לימוד דף גמרא בכ"י (לע"נ).

216) הגביה קולו .. ע"ד הפשוט – ראה מורה באצבע שם, אות מב-ג. אמר מאמר – אף שרבו"נ אמרו מאמרים בימי היארצייט, לא היו אומרים על תוכה"ד של הסיום. אצל כ"ק אדמו"ר אמר בימי היארצייט של אביו ואמו מעניינים הקשורים.

217) משניות בע"פ – ראה שו"ת מהרש"ג, או"ח, סי' נב. שו"ת דודאי השדה סס"ג.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' רלז.

כו. בש"ק ט' כסלו תרנ"ז לא עבר בערבית לפני התפילה, אלא אמר את הקדיש שלפני ברכו השני והקדיש שאחר עלינו. בשחרית – אמר הקדיש דרבנן שקודם התפילה, קדיש שאחר קריה"ת והקדיש שאחר אין כאלוקינו ושאר עלינו. במנחה – אמר רק הקדיש שאחר עלינו.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' רלז.

כז. בכ"ד טבת (הסתלקות אדמו"ר הזקן) אומר בכל התפילות רק הקדיש בתרא<sup>227</sup>.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' רלז.

כח. לאחר אמירת המאמר נכנס לנוח בחדר שנמצא בזאל.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' פז. עדין יל"ע אי הנהגה קבועה אי לאו. ומסתבר לומר דלאו.

כט. הכריעות בקדיש: יתגדל ויתקדש, ויקרב משיחה, ואמרו אמן, יתברך עד ויתנשא – הרכנה אחר הרכנה, בריך הוא (לעילא דווקא בהגבהה), ואמרו אמן. כורע באמירת "תתקבל צלותהון"<sup>228</sup>.

משיחת ה' אלול, תש"ד. בשם מישוהו שראה, אבל כ"ק אדמו"ר הריי"צ לא ראה.

ל. הכריעות בברכת כוהנים: יברך ה' וישמרך – לצד ימין ואמצע. יאר וגו' – ויחונך, לצד שמאל ואמצע. ישא וגו' שלום, ימין שמאל ואמצע, אבל תיבת שלום – ימין ואמצע.

משיחת ה' אלול, תש"ד.

227 רק הקדיש בתרא – ראה הנסמן בהע' הקודמת. 228 הכריעות בקדיש – ואיני יודע פשוטם של דברים האם הכוונה שהרכין ראש באותם מילים או באותם פיסקאות. דיש חילוקי דעות בהג"ל ראה הנסמן בס' המנהגים עמ' 6. ובנטעי גבריאל, הל' אבלות ח"ב, עמ' שד, נראה שעולה בסגנון אחד עם הנהגה האמורה כאן. ובד"א י"ל שמא טעה מוסר השמועה, וכפי שהתבטא כ"ק אדמו"ר הריי"צ שלא ראה הנהגה זו. ודו"ק.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' פה.

כא. ביארציית – עלה ש"ץ והתפלל מעט בקול רם<sup>224</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' פה.

כב. ביארציית – אחר קדיש ד"עלינו" ציווה להשמש לחלק משניות (של שמה של הרבנית), לומד המשנה אחרונה דנידה ולבסוף אומר מאמר על המשנה (שאינו קשור להמשך), אחר המאמר קדיש דרבנן.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' פה.

כג. עובר לפני התיבה בשלושת התפילות בימים י"ג תשרי (יום הסתלקות אביו אדמו"ר מהר"ש), י"ח כסלו (יום הסתלקות דודו וחמיו אדמו"ר הריי"צ מאוורוטש) וי"ג ניסן (יום הסתלקות זקנו אדמו"ר הצמח צדק)<sup>225</sup>.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' רלז.

כד. בט' כסלו (הסתלקות אדמו"ר האמצעי) בד"כ עובר לפני העמוד רק בערבית. בשחרית אומר קדיש דרבנן שלפני התפילה, וקדישים מ"אשרי" ו"ובלצ"ג" עד אחר עלינו. ובמנחה רק אחר עלינו<sup>226</sup>.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' רלז.

כה. כשחל ט' כסלו בב' וה' אומר גם הקדיש שאחר קריה"ת.

224 ביארציית עלה ש"ץ – שו"ת בנימין זאב סכ"ב (והוא מקור לרמ"א ס' שעו). וראה בדרכי חיים ושלום אות תתרט"ש כ"ק אדמו"ר המנחת אלעזר' לא הקפיד לעלות ש"ץ בכל יום.

225 עובר .. צדק – ראה נטעי גבריאל, הל' אבלות, ח"ב, עמ' שכ-שכא. חמיו – משמרת שלום ס"ק סקנ"א. שדי חמד, אות קנט. וזהו אם לא הניח בן. וראה תורת מנחם – מנחם ציון, ח"ב, עמ' 381. ראה פרש"י ד"ה נפק (שבת כג, ב) "חתנו כבנו". זקנו – ראה תורת מנחם, ח"ג, עמ' 7, שכך נהג כ"ק אדמו"ר מהורי"צ לעלות על זקנו כ"ק אדמו"ר המהר"ש "ושאל [הרה"ח שמואל לויטין] אצל כ"ק אדמו"ר שליט"א טעם הדבר. והשיב: שזהו מצד כבוד אביו לעלות ביום כבוד אביו".

226 רק בערבית – לבוש, ס' שעו, ס"ד. הגהות מנהגות וורמייזא רסה. מטה אפרים, שער ד, סע' ב. חיי אדם, כלל לב, סע' א. קיצושו"ש ס' כו, סע' א. וראה לעיל בהנסמן בהע' הקודמת.

# שבת



בכל האמור נעזרנו רבות בלקט הליכות ומנהגי ש"ק ויו"ט (זעליגסון). השבת בקבלה ובחסידות (קרסיק).

## ערב שבת (וההכנות)

א. הי' ער בליל ה'<sup>229</sup>.

רשימות, חוברת ה, עמ' 35. שיחת יב תמוז תשי"ג סכ"ט. סה"ש תרצ"א עמ' 226. וראה קונטרס חנוך לנער עמ' 10.

ב. כשנוטל ציפורניו, מערב עמהם קיסם קודם השריפה. גוזז גם הציצים הסובבים<sup>230</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 25. היום יום, ט"ז אייר. רשימות, ה, עמ' 35. סה"ש תרצ"א עמ' 226.

ג. בע"ש רוחץ גופו בחמין. היו שנים, שלא רחץ כל גופו בע"ש, אלא מקצת גופו<sup>231</sup>.

רשימות, ה, עמ' 35. סה"ש תרצ"א עמ' 226. ברשימות ענינים וסיפורים (עמ' לה) כותב שרוחץ גופו באמבט ביום חמישי. כך כותב גם בעמ' צה שהיה מתרחץ בכל ליל שישי. ב'אלה תולדות פריץ' עמ' 39 מובא את שסיפר הרה"ח

ר' פריץ מוצ'קין שאדנ"ע התבטא בפניו ביחידות "ס'איז שוין באלד עלף אזייגער (או: צוועלף אזייגער), איך בין נאך קיין וואנע ניט גענומען [=תיכף השעה אחת עשרה (או: שתיים עשרה), ועוד לא התרחצתי]"...

ד. לא הי' טובל בע"ש ברובא דרובא כ"א בש"ק שעה 4-3 בבוקר<sup>232</sup>.

רשימות, ה, עמ' 36. סה"ש תרצ"א עמ' 227.

ה. ביום ו' אחר חצות היה ישן ב-ג שעות<sup>233</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 226.

ו. בערב שבת היה מחליף את כל בגדיו ממש לבגדי שבת<sup>234</sup>.

שיחת ש"פ נח, בסעודת הלילה, תש"ג - ניצוצי אור עמ' 21.

ז. לובש לכבוד שבת בגדי לבן, ומעליהם מעיל שחור<sup>235</sup>.

232) לא היה טובל בע"ש - ולהעיר מיו"ט של ר"ה תרס"ו עמ' תקיא שכתב (בד"א): "וכמו"כ מקדושת יו"ט לקדושת שבת, צריכים טבילה במקווה, כמו"ש בכתבי האריז"ל".

233) ביום ו' - באופן הנהגת כ"ק אדמו"ר, ראה בבהנסמן להערה לאות א'.

234) מחליף כל בגדיו - שו"ע ס' רסב סעיפים ג-ה.

235) בגדי לבן - רח"ו בשער הכוונות, (ענין רחיצת פניו ידיו ורגליו עמ' ל, א). ובפע"ח (שער השבת חי פ"ד) כתב, שצריך שיהיה לו בשבת לפחות ד' מלבושים לבנים, ומוסיף שהבגד עליון צריך להיות ככללם. וכך נהגו שאר רבותינו הקדושים עד כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב (רשימות, חוברות: קפב עמ' 20, ד

229) ער בליל ה' - אף כ"ק אדמו"ר נהג כן, ע"פ תנאי שעשה עמו כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ. ראה התמים גיליון כז עמ' 33 (תשס"ד), שכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ העיד על חתנו שאינו ישן בליל ה' וו'. וראה שיחות קודש תשי"ג (הוצאה חדשה) עמ' 317.

230) מערב עמהם קיסם קודם השריפה - כ"ק אדמו"ר נהג להשליכן לבית הכסא.

231) רוחץ גופו בחמין - שו"ע ס' רס ס"א. ראה שם, ולכתחילה צריך לרוחץ כל גופו. שלא רחץ כל גופו - וראה בשפ"א שבת כה בד"ה 'רחיצה', שאפשר שהמצווה אינה אלא ברחיצת פניו ורגליו.

מפרשת ויקרא עד שבת שלפני ר"ה  
(האמירה בניגון מיוחד ולא בטעמי  
המקרא)<sup>239</sup>.

רשימות, ה, עמ' 28. המלך במסיבו, ח"א, עמ'  
רצו. ובאג"ק, חכ"א, עמ' עט - כותב: "כ"ק  
אדנ"ע היה אומר בזמנים ידועים שה"ש בעש"ק,  
וכנראה לא ניתן להגלות איזה זמנים". סה"ש  
תרצ"א, עמ' 220.

יג. הרבנית שטערנא שרה הייתה מוסיפה  
נר נוסף, בהדלקת הנרות, על כל ילד שנולד.  
שיחות קודש - קודם הנשיאות, עמ' 122.

#### שנים מקרא ואחד תרגום

יד. בהעברת שנים מקרא ואחד תרגום,  
מתחיל להעביר פרשה אחת או שתיים, בליל  
ה' אור ליום שישי, וביום שישי אחרי חצות  
היה מתחיל מחדש ומעביר את כל הסדרה  
עם ההפטר. ביום השבת לפני התפילה היה  
מעביר שוב משביעי<sup>240</sup>.

משיחת שבת פרשת שמות, כ"א טבת, תש"ב.

טו. אומר הסדרה בע"ש אחר חצות, לאחר  
הטבילה במקווה כשלוש בבגדי השבת  
פסוק פסוק<sup>241</sup>.

לשמע און, אדמו"ר הרש"ב, אות סו. רשימות  
ה, עמ' 35. וראה גם רשימות, סה, עמ' 11.  
סה"ש תרצ"א, עמ' 226.

טז. אינו מספיק באמירת הסדרה. כשחלש  
ואינו יכול לומר הכל יחד, מפסיק בין  
הפרשיות, ולא באמצע פרשה<sup>242</sup>.

יז. לפעמים (מפני טעמי הבריאות) הי'  
מסיים להעביר הסדרה בש"ק, כי הי' מפסיק  
בחזרת פרשת השבוע שהתחיל לפני ש"ק,

239) שיר השירים - כך נהג כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ.  
וכן נוהגים חלק מבני הספרדים. וראה רשימות היומן  
עמ' קפו, והמצויין בהערה 20.

240) בהעברת .. משביעי - כן מופיע אף בהיום יום ד'  
טבת.

241) אחר חצות - שו"ע רבינו סרפ"ה ס"ג. בבגדי  
שבת - כן נהג אף הרה"ח ר' אברהם'מקע ז'עמבינער.  
פסוק פסוק - ס' המנהגים עמ' 25.

242) פרשה - לכאורה כמה משמעויות ב'פרשה',  
'פרשה פתוחה' פרשה סתומה'. וראה דיון בכך בגיליון  
התקשרות חוברת תסה עמ' 16. מפסיק בין הפרשיות  
- יש הנוהגים לא להפסיק כלל, ראה בשו"ע ס' רפה.

רשימות, קפב, עמ' 20. ד, עמ' 16.

ח. כ"ק אדנ"ע היה נוהג בעש"ק למשמש  
בבגדי בטורח ובהתעסקות<sup>236</sup>.

שיחת ש"פ נח, בסעודת הלילה תש"ג - ניצוצי  
אור עמ' 21. פעם הייתה סברא שיהיו לו איזה  
בגדים בלא כיס (כדי שלא יצטרך לטרוח  
למשמש בבגדיו) ולא רצה(כי רצה לקיים את  
העניין של "חייב אדם למשמש בבגדיו ערב  
שבת עם חשיכה").

ט. כשפושט הכובע של שבת, מנגן איזה  
תנועה. וכן כשפושט הכובע של משי ולובש  
הכובע העגול לפני שבת או יו"ט<sup>237</sup>.

סה"ש תרצ"ו-ש"ת, עמ' 242. שיחת ליל שביעי  
של פסח, תש"ד.

י. מעיל השבת שלובש ארוך יותר ממעיל  
של יום החול, (מתחת הקרסוליים)<sup>238</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות כז. ר"י  
לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קה.

יא. נוהג להתבודד שעה ארוכה בחדרו, כל  
ערב שבת ומועד. במהלך ההתבודדות יושב  
עיניו סגורות ופניו להבים, מזמן לזמן מנגן  
חרש ומכה באצבע צרידה.

לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות סב. שיחת  
סעודת ליל שביעי של פסח, תש"ג.

יב. נהג לומר שיר השירים, לאחר תפילת  
מנחה ולפני קבלת שבת בשבתות הקיץ,

עמ' 16). מעיל שחור - בפמ"ג (אשל אברהם ס' רסב  
ס"ב) כתב שבדורות האחרונים בגדי לבן זה מעשה של  
גאווה. וכן כתב החיד"א (ברכי יוסף ס' רסב ס"ג)  
שעוד בזמן חכמי התלמוד נהגו ללבוש גלימה בצבע  
שחור. אף הרה"ק ממונקאטש כתב שע"י לבישת  
הט"ג יוצא י"ח בגדי לבן (דרכי חיים ושלום עמ' קו).  
וראה עוד בנידון בס' השבת בקבלה ובחסידות עמ'  
237-240.

236) בעש"ק למשמש בבגדיו - מצווה שימשמש  
בכיסו סמוך לחשיכה, שמא ישכח דבר ויוציאנו  
לרה"ר.

237) מנגן איזה תנועה - כך נהג כ"ק אדמו"ר מהר"ש,  
ראה לקו"ד ח"א, ובמהדורת לשון הקודש עמ' 135.

238) מתחת הקרסוליים - ראה הסמך בעניין בגד  
עליון שלבש בימי החול, וי"ל שבשבת האריך יותר  
כיון שרצה להדמות לכהן הגדול ראה שו"ע רבינו ס'  
רסב, ס"ג. וכ"ז על יסוד דברי האבודרהם (בשחרית  
של שבת, ד"ה "לא אל אשר שבת"): בגדי שבת הם כמו  
בגדי כהונה של כהן הגדול.

לקט הליכות ומנהגי שבת קודש, עמ' 15.  
רשימות הרה"ח ר' אלי' סימפסון (כפר חב"ד  
גליון 555 עמ' 39). השבת בקבלה ובחסידות,  
עמ' 745.

כג. היה נוהג להירדם (שנת ארעי) בלילי  
שבת, בתחילת הלילה או לאחר הסעודה<sup>247</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 13. בתקופה מאוחרת יותר,  
לאחר הדלקת נרות. בחדרו היה ספה מיוחדת  
לשם כך. והיה קצת כיושב וקצת כשוכב כאשר  
רגליו מושפלות לקרקע. זמן זה היה מכנהו  
"וואלגערין זיך".

כד. בליל ש"ק הייתה נופלת עליו תרדמה,  
וישן על כסא.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 8-97, ושם  
התייחסותו לזה.

כה. עד שנת תרנ"ד נהג לבקר קרובי  
משפחה כמרת גולדה, נכדתו של הצ"צ.

שיחת ש"פ בראשית, בסעודת הלילה, תש"ג -  
ניצוצי אור עמ' 16. וראה עוד בדבר הנהגתו  
בשמע"צ.

### סעודות שבת

כו. בשנים הראשונות היו סועדים אצל  
אדנ"ע בליל ש"ק בחורף תיכף אחר התפלה.  
ובשעה י"א, הי' אדנ"ע קם משנתו כבר.  
בשנים שאח"כ היו סועדים לא קודם מאחר  
שעה ז'.

רשימות, קנו, עמ' 10.

כז. הקידוש בכוס כסף<sup>248</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קיד.

(247) היה נוהג להירדם (שנת ארעי) בלילי שבת -  
מבואר במאמרי דא"ח שזהו זמן דורמיטא דז"א. ראה  
סה"ש תורת שלום, עמ' 17. ליקוטי סיפורי  
התועדות, עמ' 320. המלך במסיבו, ח"א, עמ' קפה.  
וברשימות, (חוברת ה, עמ' 35): ביום ו' אחר חצות הי'  
ישן ב-ג' שעות. לעו"ז ברשימות, קפ, ס"ד. "כ"ק  
אדמו"ר מהורש"ב "פלעגט זיך אנשפארען" [היה  
נשען] (הראה כ"ק מו"ח אדמו"ר בהניחו ראשו על  
ידו..) לפני הדלקת נרות". ומשמע שלא היה יושן  
ממש. כן היה נוהג כ"ק רבנו הזקן, ראה בהנסמן  
בתורת שלום שם. וראה לקו"ש ח"ב עמ' 651. ולמנהג  
הרבי ראה במנהגי מלך עמ' 40.

(248) כוס כסף - דווקא, ראה 'מנהג ישראל תורה'  
ח"א עמ' רצב-ג. וכך נהג כ"ק אדמו"ר. ויש בזה מצד  
זו קלי ואנוהו".

אבל לא הי' מפסיק באמצע הפרשה.  
לפעמים הי' מתחיל להעביר הסדרה ביום ה'  
ומסיים בש"ק<sup>243</sup>.

רשימות, סה, עמ' 11.

### ליל שבת

יח. נהג לקבל על עצמו את השבת מיד  
אחר הדלקת הנרות, באמירת "לכו נרננה" עד  
אחר "לכה דודי". ו"מזמור שיר ליום השבת"  
אומר בשעה שהציבור מתפללים.

רשימות, קנו, עמ' 12.

יט. בתחלת אמירת בואי כלה נהג לפנות  
דרך שמאל שלו<sup>244</sup>.

הרה"ח מיכאל אהרן זעליגסון בשם הרחש"ב  
ליפסקער, והוא בירור שביור כ"ק אדמו"ר אצל  
הר"ש לויטין, ואמר לו שכן נהג כ"ק אדמו"ר  
מוהרש"ב - סידור רבינו הזקן עם ציונים  
הערות (ראסקין), מילואים ס"כ.

כ. באמירת בואי כלה בואי כלה - נהג  
לשוח באמירת בואי כלה הא' לימין, הב'  
לשמאל הג' לאמצע כשפניו למזרח<sup>245</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 26.

כא. כתב שיש לעמוד בקדיש שאחר קבלת  
שבת<sup>246</sup>.

הגהות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב לסיידור.

כב. לא מיחק הרוק שנוהגים לריק ב"להבל  
ולריק", אלא פסע עליו שלוש פעמים.

(243) הפרשה - ראה בהנסמן בהערה הקודמת. מפסיק  
בין הפרשיות - ראה בהנסמן בהערה הקודמת.

(244) נהג לפנות דרך שמאל - ראה ס' המנהגים עמ'  
26. וראה סידור רבינו הזקן (ראסקין), מילואים ס"כ,  
שדן בחילוקי המנהגים בזה. כך נהגו כ"ק אדמו"ר  
מוהריי"צ וכ"ק אדמו"ר.

(245) הא' לימין, הב' לשמאל הג' לאמצע כשפניו  
למזרח - ראה ס' המנהגים עמ' 26. כן נהג כ"ק  
אדמו"ר מוהריי"צ, וכ"ק אדמו"ר החל לנהוג כך מאז  
שמע מרא"י סימפסון שכן נהג כ"ק אדנ"ע. ראה  
שיחות קודש תשכ"ג עמ' 35. שיחות קודש תנש"א  
ח"ד עמ' 278.

(246) לעמוד בקדיש שאחר קבלת שבת - כ"ק  
אדמו"ר נהג לעמוד מ"לכו נרננה" עד לאחר "ברכו".  
ובחורף תשל"ח נהג לשבת מ"לכו נרננה" ולעמוד  
ב"מזמור לדוד", ואח"כ לשבת ב"מזמור שיר" ולעמוד  
ב"אמן יש" של הקדיש יתום עד לאחר "ברכו".

אשכבתא דרבי, עמ' 3. שמועות וסיפורים, ח"א, מדור כ"ק אדהרש"ב סי' סב.

לג. לעיתים, כשהגיעו אורחים (לשבתות ל) ליובאוויטש, הם סעדו על שולחנו. במהלך הסעודה, מספרים סיפורים תוכניים.

לקוטי דיבורים, ליקוט ל, מיומנו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ. ואז הגיעו גם חסידים מליובאוויטש, בכדי לשמוע. אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ה עמ' שנה, ושם שאירח את הר"ח מבריסק. ובאג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' (קפ) מצייין שהרה"ח מנחם מאניש מאנעסזאה ישן בביתו.

לד. הסעודות בד"כ, לא ארכו זמן רב. לפרקים הייתה מתארכת, מתוך התועודות, סיפור או אמרה<sup>253</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה, אות ה. וראה לקוטי דיבורים, ליקוט ל, מיומנו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ.

לה. היה מנגן ניגון קודם כל מנה<sup>254</sup>.

משיחת יום שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. ברשימות עניינים וסיפורים (עמ' נ) כתב שהיה משורר הרבה. שם, עמ' עט. ברשימות עניינים וסיפורים (עמ' צג) כתב שהיה משורר ג' ניגונים מדי שבת. ואולי כאן (אין) הכוונה (כבעמ' נ) אלא שניגונים קבועים מסויימים היה שר וכו'. ראה גם רשימות עניינים וסיפורים עמ' קיט, ככב. ושם "בהתלהבות".

לו. אחר אכילת הדגים נהג לומר (ולחלק) לחיים ולשתות משקה (כוס של יין), שותה קצת סודה, שופך מעט מים על הידים ומנגב את השפתיים<sup>255</sup>.

כח. אמר שכשאין יין, כדאי לעשות קידוש בלילה על פת ולא על משקה<sup>249</sup>.

שיחת ש"פ נח, סעודת ליל שבת, תש"ג – ניצוצי אור עמ' 20. והוסיף שם המניח הר"ש הלוי לויטין, "כמדומה שאמר: כן שמעתי מאאמו"ר". ובלקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון) מביא מפי השמועה, שכ"ק אדנ"ע התבטא פעם בקשר לקידוש על הפת שאין מתאים לעשות קידוש "אויף א מעסער". היה זמן ברוסטוב שקידש על חלות, תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 98.

כט. אמירת קידוש דיום הש"ק בישיבה<sup>250</sup>. לקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון). בשם הרה"ח בנימין לעוויטין. אגרות קודש מוהרי"צ, ג, עמ' תו.

ל. אחר הקידוש בעת הילוכו לנט"י מדבר בדברי תורה.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קיט, ועוד.

לא. בלחם משנה בליל ש"ק הי' מעמיד חלה אחת לפניו והשני' לאחרי', והי' בוצע על החלה שלאחרי'. בש"ק בבוקר הי' מעמיד חלה אחת מימין, והשני' משמאלו, ובוצע על החלה שממיו<sup>251</sup>.

רשימות דברים - היטריק ח"ב עמ' קא.

לב. בשבתות היה נוהג לסעוד את הארוחות ביחידות בביתו (ללא החסידים). בש"ק בצהרים הי' הסדר שבכל ש"ק היו באים בחורים – מנגנים – אל הסעודה של כ"ק אדמו"ר<sup>252</sup>, והיו מנגנים.

249 קידוש בלילה על פת – ודלא כהשו"ע סער"ב סי"א.

250 קידוש דיום הש"ק בישיבה – כ"ק אדמו"ר נהג לקדש בחדרו מעומד (משא"כ בעת התועודות). ובמלך במסיבו (ח"א עמ' קיג) מובא ר"ד בנוגע להנהגת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ: רש"ג: "כ"ק מו"ח אדמו"ר הי' נוהג לעמוד בעת הקידוש בליל ש"ק, אך איני זוכר איך נהג בקידוש היום". כ"ק אדמו"ר: "בלניגוד – איני זוכר, ומכאן (ארה"ב) אין ראה ובריגא היה נוהג לעשות בישיבה. וראה שם ח"ב עמ' ריז. וכן נהג כ"ק אדמו"ר הצ"צ.

251 מעמיד חלה אחת מימין, והשני' משמאלו – ראה אג"ק ח"ח עמ' שסא.

252 והיו מנגנים – עבודת הקודש ומורה באצבע, סימן קעה.

253 לא ארכו זמן רב – אף אצל כ"ק אדמו"ר הסעודות לא ארכו יותר מ-45 דקות עד שעה.

254 מנגן ניגון קודם כל מנה – ולהעיר שבהגותיו לסידור כתב "ומכ"ק אאמו"ר [המהר"ש] .. שמעתי בשם רבינו הגדול וצוקלה"ה שמה שלא העמיד בהסודר זמירות הוא שחשב שישירו בתוך הסעודה ושיר למעלה מזמרה. ופעם אמר שמה שלא כו' הוא שחשב שידברו חסידות בתוך הסעודה" וראה בהגותיו שם דמסתפק לאיזה זמירות קאי. וראה הקדמת פוקח עורים עמ' 7. כ"ק אדמו"ר היה אומר (ללא ניגון) בד"כ רק "אזמר בשבחין", ובמהלך הסעודה לא ניגן ניגונים.

255 לומר לחיים .. ומנגב את השפתיים – שצ"ל הפסק בין אכילת הדגים לבשר. כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג

ליובאוויטש וחייליה עמ' 31. וראה לקוט' דיבורים, ליקוט ל, מיומנו של כ"ק אדמו"ר הריי"צ. ושם, שהלכו למקוה, לפנות בוקר. רשימות עניינים וסיפורים עמ' קלז. ראה אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ה עמ' ערה. ושם, משעה הרביעית קודם אור הבוקר.

מב. מגיע לבית הכנסת לתפילות השבת (בשעה שמונה וחצי), ולפעמים קודם לכן, כשלוש טלית, ונשאר בביהכ"ס עד שהציבור מסיים תפילתו (12:30), ע"מ לשמוע קדושה וברכו, אבל אינו מתפלל עם הציבור<sup>260</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 227. ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 311. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קי, שנכנס בתשע וחצי.

מג. בשבת מתפלל כשפניו אל הקיר ובעמידה<sup>261</sup>.

רשימת עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כג.

מד. בשנים הראשונות, נשאר בביהכ"נ (לאחר התפילה) ומתפלל באריכות. בשנים מאוחרות יותר, חוזר לביתו, ושם מאריך בתפילתו, עד השעה ארבע אחה"צ (יוצא מביהכ"נ כשהוא עדיין מחזיק ב"ברוך שאמר")<sup>262</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. ראה שיחת ש"פ קרח, ג' תמוז, תש"א. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 311. סה"ש תרצ"א עמ' 227. ושם: מסיים בשעה ארבע או שלוש וחצי. בתחילה לא חפץ לעכב הסעודה, כי ע"פ רצון אמו הרב זצ"ל חיכו

סה"ש תרצ"ו-ש"ת, עמ' 189. סה"ש תרצ"ז, עמ' 202. מקדש מלך, ח"ב, עמ' 386. בלקט הליכות ומנהגי ש"ק (ועליגסון) מביא בשם א' מזקני החסידים, שכ"ק אדנ"ע העיר פעם לא' מהמסובים אצל שולחנו לאכול קוגל לפני הבשר. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קיג, תשורה (לנדא, תשע"ה), עמ' 7 שיצק מים על ידיו.

לז. בירך בליל ש"ק ברכת המזון על כוס כדרכו תמיד<sup>256</sup>.

רשימות הרב"ש (קה"ת), עמ' קיט.

לח. ביום השבת, נוהג לברך ברכת המזון בע"פ<sup>257</sup>.

המלך במסיבו, א, עמ' קטז. שם, ב, לח.

לט. [כשקידש ולא נטל ידיו], בעת הקידוש הי' מברך על פירות העץ והאדמה (מלבד מזונות) להרבות בברכות<sup>258</sup>.

ספר השיחות תרצ"ו-ה"ש"ת, עמ' 190.

## יום השבת

מ. קם משנתו בליל שבת בשעה שלוש לפנות בוקר. ובשנות נשיאותו הראשונות קם בשעה אחת-עשרה לפני חצות ["אם ישן אח"כ עוד הפעם אינו זוכר?"]<sup>259</sup>.

קונטרס חנוך לנער, עמ' 10. רשימות, קנו, עמ' 11.

מא. בהיותו בליובאוויטש, הולך לפנות בוקר למקווה בש"ק<sup>259</sup>.

260) מגיע לבית הכנסת .. כשלוש טלית - כן נהג כ"ק אדמו"ר להגיע לבית הכנסת 770 עם טליתו. נשאר בביהכ"ס .. ע"מ לשמוע קדושה וברכו, אבל אינו מתפלל עם הציבור - ראה אג"ק ח"ד תעח, והוא ע"פ הוראת חמיו כ"ק אדמו"ר הריי"צ מאוורוטש. ולהעיר משיחת כ"ק אדמו"ר - התועדות תשמ"ג, ח"א, עמ' 148. התועדות תשד"מ ח"א עמ' 485, אודות הנהגת נשיאי ישראל.

261) ובעמידה - כ"ק אדמו"ר עמד עד לאחר ברך שאמר (כבימות החול), וכד"כ נשאר לעמוד בחזרת הש"ץ ולפעמים מתיישב כרגיל.

262) ומתפלל באריכות .. נשאר בבית הכנסת - בברכות ו ע"א: "אין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, והקב"ה מצוי בבית הכנסת". אך כ"ל לא חובה אלא רק בגדר השתדלות וכלשון השו"ע "ישתדל" שו"ע סי' ד' ס"ט.

כך. וכן ראיתי נוהגים עמא דבר. שופך מעט מים על הידים - כך נהג כ"ק אדמו"ר.

256) על כוס - שו"ע רבינו סקפ"ח ס"א. וראה בהיום יום (י"ד כסלו) דאף בשלושה בלבד מזמנין על כוס יין.

257) ברכת המזון בע"פ - כך נהג כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ, אך לעיתים היה מביט בסידור.

258) מברך על פירות העץ והאדמה להרבות בברכות - שו"ע רבינו שכיוון שבשבת חסרים י"ג ברכות צריך למלאותן בפירות ומיני בשמים. ראה תורת מנחם-התועדות תנש"א ח"א עמ' 315 - מוגה.

259) לפנות בוקר - ראה חמדת הימים פ"ג, ב, מ"ש בשם רח"ו. [גבי המחב"ס בעל 'חמדת הימים' ראה בשולחן מנחם ח"ד עמ' שיח, ובהנמקן שם, מה שנידון ב'היכל הבעש"ט' והערות וביאורים - אה"ת. וראה שולחן מנחם ח"ג סי' רעז].



מזו. בכל שבתות החורף (מתפלל מאוחר) עושה קידוש בשתיים וחצי, חוזר למניין לתפילת מנחה, ואז עורך את סעודת השבת<sup>265</sup>.

משיחת שבת חוה"מ פסח ה'ש"ת. שיחת שבת פרשת שמות, כ"א טבת, תש"ב.

מח. בד"כ בשבתות הקיץ, נוהג שלא ליטול ידיו בסעודה שניה, אלא אוכל מזונות (וגם מברך העץ והאדמה). ולומד עד מנחה. ונטל ידים לסעודה שלישית<sup>266</sup>.

המלך במסיבו, א, עמ' קיד. סה"ש תש"ב, עמ' 29. סה"ש תרצ"ז עמ' 217. הביאור בזה – לקו"ש חכ"א עמ' 84 ואילך. רשימות, ה, עמ' 28. סה"ש תרצ"ו-ה'ש"ת, עמ' 190. ברשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) (עמ' קלח ואילך) כותב שיוצאים יד"ח סעודה שלישית בחזרת דא"ח.

מט. בפעמים שעלה ש"ץ (י' שבט) במנחת ש"ק, חיכה שכאו"א מהנוכחים ינשק הס"ת, ולא הניח על הבימה עד שהכול נישקו.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 48.

נ. [בי' שבט] עוד טרם שגללו הס"ת, החל באמירת הקדיש, ובגומרו (עוד בתיבת אמן) הסתובב ונישק הס"ת.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 48.

נא. בין מנחה למעריב בש"ק היה מיקר כל רגע<sup>267</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 227.

נב. גבי הנהגותיו בקריה"ת – ראה ימי החול, קריאת התורה. גבי הנהגתו בלימוד פרקי אבות – ראה בין פסח לעצרת.

### מוצאי שבת (וקידוש לבנה)

נג. הבדיל לעיתים רחוקות, בד"כ שמע את ההבדלה ממשישהו אחר.

עליו, והתחיל להתפלל שעה שש וחצי; אבל היא בכתה ע"ז, וחזר לדרכו. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קי, שיכול לסיים גם בחמש.

מה. בעת שהותו בביהכ"נ בתפילות, עומד לציידו כלי, עשוי פח, עם מים, תלוי על עוד כלי רחב יותר, והרבי משתמש בה בתפילתו [לניקוי הידים]<sup>263</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 24. כעין כלי של מים אחרונים. ליקוטי סיפורי התועודות, עמ' 322. רשימות בדריים, ח"ב, עמ' קב. להעיר מדברי הרמ"א גרינגלאס, שצריך לטוּף הידים אחר סידור ומשמוש התפילין ש"ר, כיון שנוגע בשיער.

מזו. אחר התפילה מקדש (ואוכל מזונות), לומד שיעור משניות, מתפלל מנחה בביתו, ולשם כך הגבאי קורא לבחורים (בכדי שהמנין יהיה בריוח, לא יותר). ואז סועד את סעודת השבת, אצל אמו (וראה לקמן)<sup>264</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 220. אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ה עמ' ערה. סה"ש תרפ"ד עמ' 60. סה"ש תרצ"ז, עמ' 232. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות צ. רשימות עניינים וסיפורים עמ' עח. ליקוטי סיפורי התועודות, עמ' 311. [בבית אמו עד שנת תרע"ד, לאחמ"כ סועד בביתו]. וראה סה"ש שם – בתארו זאת אמר כ"ק אדמו"ר מהורי"צ שתמיד היה לו בזה קושי הבנה על הסדר של אאמו"ר .. וסיים: אולי היה זה סדר פרטי, ואין ללמוד מזה. ולהעיר, שבסה"ש תרצ"א (עמ' 220) אומר שזהו "כנראה, שהיה זה כדי להשלים ג' סעודות" – וראה שם שבהמשך לזה נשאל כ"ק אדמו"ר וכו, עיי"ש ובדבר אכילת ג' סעודות עיין לקו"ש חכ"א עמ' 84 הערה 7. וראה עוד בהנסמן בסה"ש תרצ"א עמ' 220. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קטו, תשורה (לנדא, תשע"ה), עמ' 6 שנתן לו משירי היין, אף שאין דרכו להוציא יד"ח. תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 48.

263) עומד לציידו כלי .. [לניקוי הידים] – שו"ע רבינו סצ"ב ס"ט. נשמת אברהם ס' צב.

264) מקדש ואוכל מזונות – י"ל שיצא בכך י"ח סעודה שלישית (שו"ע ס' רצא ס"ה, ובשו"ע רבינו ס"ז). ראה שקו"ט בזה בפס"ד להצ"צ (חידושים לרי"ז) שנו ס"ג ואילך. ובארוכה בשו"ת דברי נחמיה ס' טז ואילך. וראה עוד בלקו"ש חכ"א עמ' 84.

265) עושה קידוש בשתיים וחצי, חוזר למניין לתפילת מנחה, ואז עורך את סעודת השבת – ראה הנסמן בזה למעלה.

266) נוהג שלא ליטול ידיו בסעודה שניה, אלא אוכל מזונות – ראה הנסמן בזה למעלה.

267) מיקר כל רגע – ראה בס' השבת בקבלה ובחסידות ח"ב עמ' 637-630.

נט. במוצאי יום הכיפורים נתן להשומעים לטעום מן היין.

המלך במסיבו, א, עמ' קיח. שם, ב, עמ' קפב. ברשימות עניינים וסיפורים (עמ' סב) כותב לפעמים נתן לאחר לשתות מכוס ההבדלה.

ס. בד"כ אומר "ויתן לך" מיד אחר הבדלה. פעם דיבר עם א' מעניין המאמר שאמר בשבת, אחר הבדלה קודם אמירת ויתן לך.

הלקח והליבו, ח"ב, עמ' רט. ושם: והי' שם אז החסיד המפורסם ר' מוני מונזוהן נ"ע, ואמר ששמע מכ"ק אדמו"ר מהר"ש נבג"מ, שתיכף אחרי ההבדלה צריכים לומר "ויתן לך" ושאלו כ"ק הרשב"ב אם שמע בעצמו כך, ואמר שכן שמע בעצמו. רשימות עניינים וסיפורים עמ' סב. שם, עמ' פא.

סא. כ"ק אדנ"ע הי' (לפעמים) אומר "ויתן לך" ברבים, ואמרו מתוך הסידור בנעימות מיוחדת.<sup>271</sup>

רשימות עניינים וסיפורים עמ' סב. לקט הליכות ומנהגי ש"ק (זעליגסון). ע"פ עדות הרה"ת יצחק דובאוו (מפי בנו הרי"ל).

סב. אמר לאשתו הרבנית שלא תבקש ממנו כסף [עבור הוצאות הבית] במוצאי שבת, אלא בע"ש או ביום ראשון.<sup>272</sup>

רשימות, קפ, עמ' 7. תורת מנחם, כ"א, עמ' 272. שיחת ו' תשרי תשל"ט. התקשרות, רצו, עמ' 12. התועדויות תשמ"ג, ג, עמ' 1228.

סג. בעת שאומר המילים "כך לא יוכלו כל אויבי לנגוע בי לרעה", שם את ידו על השיניים, ואומר "ולא יהיה לי כאב שיניים לעולם".<sup>273</sup>

ליובאוויטש וחייליה עמ' 27.

סד. פעם, בעת שהשמיים נתכסו בעבים, והיו צריכים לומר קידוש לבנה, סיפר סיפור אודות ר' מאיר מפרמישלאן, שהסיט העבים

רשימות, קסא, עמ' 10. קפא, ס"ד. המלך במסיבו, ב, עמ' לח. מוצא"ש וילך תשל"ט. הלקח והליבו, ח"ב, עמ' רט.

נד. אדנ"ע הי' אומר [סברי מרנן] - בקידוש ובהבדלה - גם כשאומרים על שחר או לחם. והי' זה לתשלום סכום התיבות. רשימות קפא ס"ד. מאריענבאד תרצ"ד.

נה. יש אומרים שכשהבדיל בעצמו, לא בירך על הבשמים (כי אמר שאינו נהנה מן הריח).<sup>268</sup>

רשימות, קפא ס"ד. רשימות הרב"ש (קה"ת) עמ' צה. ומריח ללא ברכה.

נו. במוצאי שבת האחרון לחייו בעלמא - דין, הבדיל על קפה.<sup>269</sup> אשכבתא דרבי, עמ' 92.

נז. בברכת "מאורי האש" מביא על ציפורניו ג' פעמים. א) כשהאצבעות פתוחות. ב) כשהאצבעות סגורות. ג) ושוב, כשהאצבעות פתוחות. כשהיו מבדילין על היין - ויוצא ע"י אחר - הי' אומר רק הפסוקים הנה וגו'. כשאחר מבדיל על שחר, אומר בעצמו גם ברכת "המבדיל".<sup>270</sup> רשימות, קסא, עמ' 10. קפא ס"ד.

נח. אומר את ההבדלה מתוך הסידור. נתן ממשקה ההבדלה על העיניים. רשימות עניינים וסיפורים עמ' סב.

268) לא בירך על הבשמים - בלקו"ש חל"א (פ' תשא, ב) נתבאר לשיטת הרמב"ם שברכת הבשמים נוגע לעצם החיוב של ההבדלה, וי"ל שלכן בכ"ז הריח. 269) במוצ"ש .. בעלמא-דין - כן נהג רבנו הזקן בשבת האחרונה בחיים חיותו בעלמא הדין. וראה המסע האחרון עמ' 169 שאסף השמועות בזה. מתורת מנחם, ח"ג, עמ' 184 ואילך משמע שזהו מפאת חיותו חולה (ולכן החידוש הוא אצל אדה"ז דווקא). וראה בשו"ת רבי עקיבה יוסף (הובא בהמסע האחרון שם), א, סי' קיג, שביאר שזהו מחמת שלא היה לו (לאדה"ז) כוס (יין) להבדיל עליו, משא"כ אצל הרבי נ"ע כנראה היה יין ורק מפני אי היכולת עשה כן. הבדיל על קפה - ערוה"ש סי' רצו סע יג. לעו"ז ראה קצה"ש סי' צו. ובבדי השולחן ס"ק ח.

270) ברכת "מאורי האש" - הנהגת כ"ק אדמו"ר: בסיום הברכה מקרב ידיו לגר באופן שהאצבעות כפופות כלפי פנים ומביט בציפורניו, ואח"כ הופך את כפות ידיו ופושט את אצבעותיו ומביט בהם שוב.

271) ברבים - כך נהג כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ. וראה בשיחת מוצ"ש פרשת וילך תשל"ט.

272) שלא תבקש .. כסף - בשרשי המנהגים שיש חילוקים בין אשכנזים ובין ספרדים. וראה אג"ק חלק כז עמ' מא.

273) שם את ידו על השיניים ואומר - י"א שכ"ק אדמו"ר ג"כ נהג לומר כך. וראה בליקוט דיני ומנהגי ר"ח עמ' צג הערה 86.

עב. נשיאי חב"ד הקדישו זמן בשבת לאמירת תהילים<sup>275</sup>.

התקשרות, עו, עמ' 16. ימי מלך ח"ג עמ' 990.

עג. שולל הטיול ביום השבת<sup>276</sup>.

קונטרס עץ חיים, פרק כה. בחלק מהשנים בהיותו בדאטשע, היה מטייל.

עד. לא מקפיד שנשוי יעמוד כש"ץ. פעם הורה לבחור שעלה ש"ץ בשבת, שיכסה ראשו בטלית.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 94.

עה. התיר לישון בשבת מעט יותר מחול (כשמרגיש שזה לכבוד שבת)<sup>277</sup>.

קונטרס עץ חיים, פרק כה.

בנפנוף המטפחת. ולאחר שסיפר עשה כן בעצמו. ונתבהרו השמים.

ראה "תורת מנחם - התועודיות", תשי"ב, ח"א, עמ' 160.

סה. קרה וקידש את הלבנה אע"פ שלא הייתה מאירה כ"כ, ומכוסה בעננים מקודם ובחפזון קידש אותה.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קיב.

סו. כשהיו כאלו שלא קידשו הלבנה לאחר י"ז בחודש (בליל ש"ק י"ח שבט תרע"ט), הורה שיקדשו הלבנה במוצש"ק.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 46 ואילך.

סז. מיהר להחליף בגדי השבת מיד במוצאי ש"ק. בעת שפשט בגדי שבת הי' אצלו תנועות שהי' מנגן אז<sup>274</sup>.

אוצר מנהגי חב"ד, אלול-תשרי, עמ' כב. סה"ש תש"ד, עמ' 95. ספר השיחות תרצ"ו-ה'ש"ת עמ' 242.

סח. הי' ער במוצש"ק.

רשימות, חוברת ה, עמ' 35. סה"ש תרצ"א עמ' 227.

סט. אחדים ממשותפי השיעור שמוסר בחול באים בכל מוצש"ק להתוועד.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ד עמ' תג.

## הנהגות שונות

ע. הנהגה ד"פורס מפה ומקדש" - ראה מקדש מלך, ח"ב, עמ' 391. סה"ש תש"ד עמ' 40-39 ובהערה. אוצר מנהגי חב"ד, עמ' שצא.

עא. כשאוכל בשבת לפתן המעורב מכמה מינים, עוצם עיניו בעת לקיחת הפירות ע"י הכף, מחשש בורר.

רשימות, קנו, עמ' 8.

274) מיד במוצאי ש"ק - עם זאת מובא בלקט הליכות ומנהגי ש"ק (ועליגסון) שכ"ק אדנ"ע הורה פעם לבנו, כ"ק אדהריי"צ שיהי' לבוש בלבושי ש"ק עד אחרי מוצש"ק. וכ"ק אדמו"ר נשאר לבוש בבגדי שבת, וגם לאחר חצות. ראה בית משיח גיליון 354 עמ' 59. שהי' מנגן אז - כך נהג גם כ"ק אדמו"ר מוהר"ש. לקו"ד ח"א ובמהדורת לשון הקודש עמ' 135.

275) זמן בשבת לאמירת תהילים - ראה בס' השבת בקבלה ובחסידות עמ' 561 ואילך.

276) שולל הטיול - אדמו"ר הריי"צ לעומ"ז התיר במקרה שבמהלך הטיול ידברו בדברי תורה לקו"ד דף תקל"ד, א. שיחת י"ט אדר תש"ב. י"א שזה תלוי בסוג האנשים ראה בגיליון התקשרות שסח, עמ' 18 בהערה.

277) לישון בשבת - בשו"ע או"ח סי' רצ מובא חילוק בין אנשי עמל לבין ת"ח שתורתם אומנותם. ראה שם, ונראה שלת"ח יש מקום להקל יותר. רבנו הזקן כותב בשולחנו סי' רצב ס"ב, שאם רגיל אדם לישון שנת צהרים בחול, אל יבטלנה כי עונג הוא לו וראה בס' השבת בקבלה ובחסידות ח"ש עמ' 7-776.

# מעגל השנה



## || ראש חודש

א. תמיד אמר הלל בברכה, גם בימים שאין גומרין את ההלל, ולא יצא בברכת הש"ץ. ושלא בפרסום<sup>278</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 241. בקובץ מילואים של 'התקשרות' גיליון תמוז, מצייין כי היה אומר להש"ץ אומר לכווין להוציא את הקהל ידי חובתם. ומשמע קצת שהיה יוצא יד"ח בשמיעה מהש"ץ.

ב. בהלל היה אומר התיבה "כל" שהיא בסוגריים "(על) כל מעשיך"<sup>279</sup>.

עדות ר"י מונדשיין, ממ"ש מר"י לנדא – 'הסידור' עמ' קי.

ג. אמר: קודם הקדיש שלפני תפילת מוסף, יש לומר מזמור תהילים.

סה"ש תורת שלום, עמ' 68. הטעם: מכיון שבגלל הנחת תפילין דר"ת נוצר הפסק גדול, לכן הקדיש אינו יכול להיות מוסב על "אשרי" ו"ובא לציון", ומשום כך יש לומר מזמור תהילים.

ד. "אשרי", "ובא לציון" – יש לומר בתפילין, ולכן, חליצת תפילין דרש"י לאחמ"כ.

סה"ש תורת שלום, עמ' 68.

ה. נהג לאחל בכל ראש חודש מחדשי השנה "א גוט חודש מען זאל הארעווען אין עבודה בפועל אויף דערהערין דעם חיות פנימי אין א הרגש בפועל, א געפיל וואס בריינגט צו פועל אין מדות טובות און א הרחבת הבנה און השכלה פון חסידות".

אג"ק (ריי"צ) חי"ג, עמ' תמ.

ו. בר"ח אלול נהג לאחל "א גוט חודש מען זאל דערהערין ווי ווייט דער אני איז פון דודי".

אג"ק (ריי"צ) חי"ג, עמ' תמ.

## || יום טוב (וחוה"מ)

א. בליל שבת חוה"מ ובשבת יו"ט, אין אומרים "שלום עליכם", "אשת חיל .. עטרת בעלה", "מזמור לדוד" ו"דא היא סעודתא" וכן אין אומרים "ויתן לך" במוצאי שבת<sup>280</sup>.

(280) אין אומרים .. ו"דא היא סעודתא" – ראה ס' המנהגים עמ' 28 "אומרים בלחש".

278) תמיד אמר הלל בברכה, גם בימים שאין גומרין את ההלל – ראה דברי אדה"ו בסידורו (לפני הלל). ראה היום יום ר"ח טבת. אג"ק חט"ז עמ' פד. רשימות חוברת ח עמ' 20. ובהגהותיו לסידור כתב בשם זקנו הצ"צ ד"ה הלל: "יכולים לעשות כמו שרוצים". ולהעיר משיחת ש"פ מסעי תשמ"א בנוגע לברכת הלל: "מנהג חסידים או מ'כאפט אריין אויך די ברכה בחשאי".

279) "(על) כל מעשיך" – בשער הכולל הביא הגהת הצ"צ שלא לאומרה. וע"כ כתב כ"ק אדמו"ר באג"ק (כד, עמ' קיט) "מנהגנו להשמיט התיבה "על" .. כהגהת הצ"צ בסידורו". כ"ק אדמו"ר ענה לר"י לנדא, כי העביר זאת לעיני כ"ק אדמו"ר הריי"צ, וכ"ק אדמו"ר הריי"צ לא השמיט הסוגריים. ראה ב'הסידור' (שם).

## || תענית ציבור

א. כשאמרו בפניו (בהיותו בדאטשע) בתענית ציבור, סליחות ו'אבינו מלכנו' לא הייתה דעתו נוחה מכך<sup>285</sup>.

ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 323. ברשימות עניינים וסיפורים (עמ' סו ואילך) כותב שאמר הסליחות וכן את "אבינו מלכנו". זכרונות ר"י לנדא, תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 90. תשורה (לנדא תשע"ה), עמ' 36.

## || ניסן

א. לא אמר ה'יהי רצון' שאחר הנשיא<sup>286</sup>.

קונטרס הסיפור (להגרא"ח נאה ע"ה) עמ' כט. מעדות ר"י מונדשיין כפי ששמע מהגר"י לנדא.

ב. אינו קורא פרשת הנשיאים מס"ת<sup>287</sup>.

(285) לא הייתה דעתו נוחה מכך – ראה מכתבו לרא"ד לאוואט, אג"ק שלו, ח"א, עמ' יח, דהכי כתב, "ומ"ש כבוד מעל' שם בענין הסליחות והפיזיות והפזמונים שמעתי מאיש מהימן ששמע מהישיש ר' בנימין חיים שי' מלאדי (שזוכר את כ"ק אדמו"ר וצוקללה"ה והי' בן שבע בעת הסתלקותו) שהוא יודע ברור שבהכנס' של כ"ק אדמו"ר לא הי' אומרים סליחות ולא אבינו מלכנו (בנוסח הארון) ביום תענית צבור. ולפ"ד אותן הפזמונים שלא הביא בהסידור בודאי אין לאמרם. ובד"כ בעניינים אלו כתב בשמ"ש שער הכוונות בענין נוסח התפלה שאין לאמר רק אותן שתיקנו הראשונים כמו תפלת ר"ע ע"ה ותפלת ר"א בן ערך ותפלת ר' נחוניא בן הקנה ע"ה וכל התפילות והפיזיות שתקן ר"א הקליר, מפני שהם עפ"י חכמת האמת. יעו"ש".

וראה 'הסידור' עמ' קכ ואילך (ובהערות).

(286) לא אמר ה'יהי רצון' – כ"ק אדמו"ר נהג לאומר. וראה בהתועדות תשמ"ט ח"ב עמ' 530 (בהערה 76). ולהעיר מהוראתו לגיסו הר"מ הארענשטיין כמופיע בהיום יום (א' ניסן), "אאמו"ר ציוה לגיסו הרמ"ה הכהן לאמר ה'יהי רצון" שאחר ה'נשיא", ואמר לו כי אפילו כהן ולוי .. צריך לאומר .. כי זה שייך לעיבור". וראה באוצר מנהגי חב"ד עמ' ה שהביא (בשם הר"י לנדא) טעם לכך שהורה לר"מ הארענשטיין הוא משום היותו לא חסיד ליובאוויטש, ולכן הורה כן. באשר להוראתו – ראה בשו"ת מנחת אלעזר ח"ב ס"ב, שכתב שכהן ולוי לא יאמרוהו, ובספר פתחא זוטא הלכות פסח ס"א אות ושאלף הם יאמרוהו. וראה בכ"ז 'הסידור' עמ' צג ואילך.

(287) אינו קורא פרשת הנשיאים מס"ת – ראה באוצר מנהגי חב"ד המקורות לאומר מס"ת ושלא לאומר מס"ת. ומאלו שאינם נוהגים כן – כרבינו, מונה מנהג

שיחות קודש – קודם הנשיאות, עמ' 93 ובהנמקן שם. מענה על שאלה ששאל אדמו"ר הרי"צ. וראה היום יום, י"ט ניסן – שאומרים בלחש. סה"ש תרצ"א, עמ' 143. שם, עמ' 151, ומוסיף "היו זמנים שאמרו (איני יודע אם בחוה"מ או ביו"ט או בשניהם. הכותב) אבל זה אינו שייך לאחרים. פעם אמרו לי טעם ע"ז (איני יודע אם על הפרישה או האמירה. הכותב) בעלשם/סקע ווערטער".

ב. נהג לא לטלטל ביו"ט<sup>281</sup>.

המלך במסיבו, ח"ב, עמ' יז.

ג. נוהג להזמין יחידי סגולה להיות מסובים אצלו במשך כל סעודות יו"ט<sup>282</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 3.

ד. הזימון שמכבד לאנשים לזמן, הוא לפי סדר ישיבתם.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 94.

ה. לא אמר ויהי נועם, רק בשבוע שחל בו ממש.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 130.

ו. גם בהבדלת מוצאי יו"ט מתחילים מהפסוקים "ושאתם וגו' עד כוס ישועות"<sup>283</sup>.

הלקח והליבו, ח"ב, עמ' ריג.

ז. אדנ"ע היה כותב דא"ח בחוה"מ גם בדיו<sup>284</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 215. וראה תורת שלום עמ' 202.

281) נהג לא לטלטל ביו"ט – ראה שו"ע אדה"ז או"ח סתקי"ח.

282) נוהג להזמין – בענין הזמנת אורחים ראה בתורת מנחם- התועדות תש"נ ח"ב עמ' 420.

283) בהבדלת מוצאי יו"ט מתחילים מהפסוקים "ושאתם וגו' עד כוס ישועות – ראה נטעי גבריאל הלכות יו"ט ח"ב עמ' ששט-ת (ובהערות), שדן בזה ומביא צדדים לכאן ולכאן, ומציין שם המקורות למנהג זה.

284) כותב דא"ח בחוה"מ – ראה 'חול המועד כהלכתו' (להר"י פרקש) עמ' כו-ח. וראה פסקי תשובות ח"ו עמ' נג-ד. אף החת"ס נהג כן.

אג"ק אדמו"ר חט"ז עמ' קפט.

ג. הלך לאוהל ב"ג ניסן, להשתטח על ציון וקנו.

אג"ק שלו, ח"א, עמ' קנד.

ד. בשבת הגדול היה אומר "עבדים היינו" עד "לכפר על כל עוונותינו"<sup>288</sup>.

קונטרס הסיפור (להגרא"ח נאה), עמ' כט. התמים ח"ג עמ' כד.

ה. במוצאי שבת הגדול, כשחל פסח בשבת שלאח"ז אומרים ויהי נועם<sup>289</sup>.

מרי' לנדא תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 130. ומציין שם דלא כשיטת היעב"ץ.

## || פסח

### ערב פסח

א. כבר מכ"א אדר מאחל "השי"ת יעזור שיהיה פסח כשר ושמח.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קכב.

ב. מאחל לקראת חג הפסח: "ויוחג את חג המצות הבא עלינו בדיצה ובכשרות"<sup>290</sup>.

אג"ק; א, עמ' נג, נב, תז, ועוד.

ג. היות ולא ניקו הקירות בא' החדרים, והכניסו חפצים, מורה להוציא החפצים ולנקות שוב.

רשימות הר"י לנדא, יגד"ת, ניו יורק, גיליון נב, עמ' קנ.

ד. לאחר שאיבת מים שלנו מסדר המכירת חמץ אצל הרב<sup>291</sup>.

זידיטשוב, בעלזא, וויז'ניץ, סקווירא, באבוב, ועיי"ש עוד שנוהגים כן.

288 "עבדים היינו" – אמרי פנחס השלם אות רמה. דרכי חיים ושלום אות תקס. כן הוא במנהגי ספינקא, בעלזא, רוזין, וויז'ניץ, סקווירא, לעלוב, ועוד – ראה הנסמן אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' יח-ט.

289 אומרים ויהי נועם – חילוקי שיטות בזה ראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' סו.

290 מאחל לקראת חג הפסח – ראה בהנסמן באוצר מנהגי חב"ד (עמ' טז) שפעמים מקצר ופעמים מאריך. וראה שם מנהג שאר רבותינו הקדושים.

291 בדיקת חמץ – אג"ק ח"ד עמ' קכו. אמנם משהגיע זמן הבדיקה אין למכור, ראה נטעי גבריאל

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' קכו.

ה. מוכר הסלק לגוי.

ראה שטרות מכירה באוצר מנהגי חב"ד, ניסן-אייר-סיוון בהוספות.

ו. כשנמצא בחו"ל שולח שטר הרשאה לבנו למכור החמץ<sup>292</sup>.

אג"ק שלו, ח"ג, עמ' רטו. שם, רכח.

ז. נהג לחתום שם המשפחה בשטר המכירת חמץ<sup>293</sup>.

שיחת ש"פ נשא תשמ"א, סי"א. אמנם בשטרות המכירה שלו אינו כן (ראה הוספות לאומר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון)).

ח. הרב שמוכר החמץ, הוא הרב של ליובאוויטש, ר"ד יעקבסון. ברוסטוב מוכר החמץ הוא הר"י לנדא. הערב קבלן – מכמה שנים ידועים לנו, רב"צ שניאורסון (גיס כ"ק אדמו"ר הרי"צ), ר"א פרדקין<sup>294</sup>.

אג"ק כ"ק אדנ"ע, ח"ג, עמ' רלה. שם, ח"ה, עמ' פב. שם, עמ' קלו-ט. רשימות הר"י לנדא (אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' עז).

ט. בודק בעצמו חדרי הבית מחמץ<sup>295</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה.

י. בדיקת החמץ זמן רב.

זיכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' צט.

הלכות פסח ח"א עמ' צד. אמנם ב'שערים המצוינים בהלכה' סקי"א ס"ג מתיר (הובא בנטעי גבריאל שם).

292 שולח שטר הרשאה – ראה אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון), עמ' עח.

293 שם המשפחה – בשיחת כ"ק אדמו"ר שם, שזוהי הנהגת כ"ק אדמו"ר הרי"צ, ורבותינו נשיאנו שקדמוהו. כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך.

294 ערב קבלן – מחידושי אדה"ז ב"סדר מכירת חמץ" שתהא בערב קבלן, ולא בוקיפה למלוה. וראה שו"ת שארית יהודה, או"ח, ס"י. שו"ת דברי נחמיה, או"ח, סל"ה. צ"צ, חידושי הש"ס, א, עמ' קכ. ובאריכות הביאור בס' מכירת חמץ בערב קבלן, להרי"צ בלינוב, ניו יורק, תשמ"ה. וראה עוד אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' עה.

295 בעצמו – ד'מצוה בו יותר מבשלוהו, וראה שו"ע אדה"ז סת"ל"ב ס"ח. וראה דברי כ"ק אדמו"ר שבהערה הבאה.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' צט.

טו. בערב פסח קם בשעה שתים וחצי, לא יאחר מהשעה שלוש לפנות בוקר. ולומד "עץ חיים" ו"פרי עץ חיים" בעניינו. לאחר הנחת תפילין של שחרית, לפני התפילה, עורך סיום מסכת. מתפלל תפילת שחרית לא יאחר מהשעה חמש וחצי<sup>298</sup>.

משיחת סדר הראשון, חה"פ, תש"ב. לקוטי דיבורים, ליקוטה (ח"ב), אות כד.

יא. מעמיד בחורים שבדקים עמו, ואלו שומעים ממנו הברכה ואח"כ הולכים לבדוק במבני הישיבה, אומר קודם הבדיקה, לכ"א מהם היכן לבדוק, אח"כ מביאים לרבי לשורפו<sup>296</sup>.

ליבאוויטש וחייליה עמ' 46.

יב. קודם בודק החמץ, ולאחמ"כ מתפלל ערבית, אא"כ הגיע זמן ערבית, שמקדים התפילה<sup>297</sup>.

מרשימות ר"י לנדא. ראה לקו"ש ח"י עמ' 434. בתרע"א התפלל ערבית, ולאחמ"כ בדק החמץ.

יג. הגעלת כלים לאחר הבדיקת חמץ (ותפילת ערבית).

רשימות ר"י לנדא, יגד"ת, ניו יורק, גל' נב, עמ' קמח. שם מספר ג"כ, שהמים היו חמים ביותר, ואף א' לא ההין, לגעת במים, וכ"ק אדנ"ע, בדק זאת בעצמו, והורה שלא להתפעל מכך. וראה גם שמו"ס, ח"ב, עמ' 96. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' צט.

יד. כשעבר לרוסטוב, ביקש שיכשירו גם הכלי פסח.

296) מעמיד בחורים שבדקים עמו – פמ"ג א"א סת"ב סק"ה. אדה"ז בסידורו כתב "יעמיד מב"ב". וראה אג"ק כ"ק אדמו"ר חט"ו עמ' קנז. דבהעמדה זו שמעמיד מב"ב אין חסר מהעניין ד"מצוה בו יותר מבשלוחו". שומעים ממנו הברכה ואח"כ הולכים לבדוק – שו"ע אדה"ז סת"ב ס"ח (נסמן הגש"פ עם לקוטי טעמים ומנהגים (שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר) עמ' ב). וראה שהיות והלכו לחדר אחר היה להם לבדוק באותו החדר ולאחמ"כ לצאת לחפש דכתב אדה"ז בסידורו "ויעמיד מב"ב אצלו לשמוע הברכה שיבדקו איש במקומו .. ויזהרו לבדוק תחלה בחדר הסמוך למקום שמעו הברכה ולא ילכו לבדוק תיכף אחר הברכה לחדר אחר". במבני הישיבה – ראה דין בזה בפסקי תשובות ח"ה עמ' יד. אומר קודם הבדיקה, לכ"א מהם היכן לבדוק – הטעם, שכתב אדה"ז בסידורו "ולא ידבר בין הברכה לתחלת הבדיקה, אפילו מענייני הבדיקה".

297) קודם בודק החמץ, ולאחמ"כ מתפלל ערבית – כד"ן, ראה שו"ע רבינו סת"ב ס"ח. אא"כ הגיע זמן ערבית, שמקדים התפילה – שו"ע אדה"ז שם. אמנם המתפלל יחיד (בד"כ) הגר"א נהג לבדוק ולאחמ"כ התפלל. ראה לקו"ש ח"י עמ' 434 שכן נהג כ"ק אדמו"ר הרי"צ. לעומ"ו ישנם האומרים שיש להתפלל קודם הבדיקה.

298) עורך סיום מסכת – מסבא אפ"ל שהיה זה עד תרנ"ג, שנת הבר מצווה של בנו כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ. ראה שו"ע רבינו סת"ע ס"ד. [וברשימות א' מאחי החתן, מה שהוסיף על כך הרב ישראל הלפרין, שאפשר והמשיך בהנהגה זו אח"כ מצד הנהגה טובה שנהג]. וראה באג"ק שלו (ח"ד עמ' רטו), מכתב לבנו, בו מעיר לו על שהתענה. על היות כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ בכור ראה שיחת י"ט כסלו תשט"ז. ולהעיר משמועות וסיפורים ח"א, עמ' 190 (כנראה) בשם הרבנית שטערנא שרה ע"ה, שבנה כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ היה ספק בכור, וראה אוצר מנהגי חב"ד, ניסן-סיון, עמ' פט, שציין להנהגותיו השונות של כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ. עורך סיום מסכת – ולהעיר, שגם כ"ק אדמו"ר היה עורך סיום מסכת בערב פסח (משמע מבית משיח גיליון 543 עמ' 37. ובתשמ"ח ערך סיום ברבים (יומן הקהל תשמ"ח עמ' 207 ואילך)). וזהו אף שלא היה בכור, ראה אוצר מנהגי חב"ד (לר"י מונדשיין. ניסן אייר סיון) עמ' צ. וכ"ה ברשימת זכרונות מפי רשד"ב שפירא (מיאמי) שכ"ק אדמו"ר התבטא פעם: "איני בכור". [אך בד"כ נזכר ככבוד בביוגרפיות השונות שיצאו: ימי מלך, תולדות לוי יצחק, ועוד (גם בס' הרבי מלובביץ' בחייו ובחיים שלאחר מותו, נזכר ככבוד) ואין הכרע גמור בדבר, וברשימות א' מאחי החתן מצוין מפי הרב ישראל הלפרין שכיון שהוא גדול הבנים הוי מוחזק ככבוד, אא"כ הוכח אחרת [אך יל"ע שהרי יצא ערעור]. כמו"כ הרב ישראל הלפרין ציין לשיחת כ"ף מנ"א תשל"ט (שיחוק"ק תשל"ט, ח"ג, עמ' 6-565) שם מספר כ"ק אדמו"ר על היותו בכור לאביו (על היחס לס' שיחות קודש, ראה אלון דהן, גואל אחרון, הוצאת קונסטנו דה סמריק, 2014, בהקדמה, עמ' 72). בד"א יש לחלק ע"פ דברי רבינו בשו"ע שלו (או"ח ס' תע, סע' ב) שגם מי שהוא בכור לענין נחלה בלבד יש לו להתענות, ולפ"ו גם אם כ"ק אדמו"ר התענה אין להשוות אותו לכ"ק אדנ"ע, שלא היה בכור לא לפדיון ולא לנחלה. לגבי היות הרו"א הבכור – ראה בעניין הנהגתו כבוד באח גדול].

שוהו ממה שכתוב בשו"ע אדה"ז "ומ"מ המחמיר תבוא עליו הברכה".

כא. ביעור חמץ בין השעה עשר וחצי לבין השעה עשר וארבעים (רגעים). בא' מתנורי הישיבה, הקרובים לכניסה, ומתחילים להסיקו מהבוקר. בסוף מאחל "א געזונטן זומער".

משיחת סדר הראשון, חה"פ, תש"ב. ליובאוויטש וחייליה.

כב. הסדר היה אשר היין היו קונים מר' חיים דובער וילנסקי. היה סדר שהיו פותחים היין ערב פסח, כלומר מסיר הלאק [לכה]. וכשהי' פותח היין היה נוהר אשר ביום היה מוציא רק חצי המגופה והיה נוהר אשר הברזל הפתוח לא יגיע בהיין.

סה"ש תרצ"ו, עמ' 141. כששאל כ"ק אדמו"ר הריי"צ על הטעם. השיב: אלץ וילסטו וויסן, האם הנך יודע הטעם שהברזל אין צריך להיות בהמשכת המים למקווה.

כג. היה טובל במקווה ערב יו"ט<sup>303</sup>.

לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות מד.

כד. בחצות היום מתחיל בהכנות לאפיית המצה [וראה במקומו]. לומד את "קרבן פסח" במשך למעלה ושעה, ולעיתים שעה ומחצה. מתפלל תפילת מנחה בשעה מוקדמת. בשעות שבין אמירת "קרבן פסח" לבין תפילת ערבית משוחח, לרוב, בענייני קבלה וחסידות של קרבן פסח ומשמעותם בעבודה, כמו-כן היה מספר וחוזר פירושים על פסקאות ההגדה מאביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש<sup>304</sup>.

303) היה טובל במקווה - אפשר שנהג כן מכמה טעמים שמצאתי (ואפשר יש יותר): א) משום דישי הנהגים לטבול קודם אפיית המצות (הובא בנטעי גבריאלי, הלכות פסח, ח"א). ב) משום טבילה בערב יו"ט, ראה משנ"ב סתע"א כתב אחר חצות ילך לבית המרחץ ויטבל לכבוד הרגל". ומסתמא כ"ה אף דעת הבאר היטב שסתם שם "ויטבל" ללא שנקט הטעם "לכבוד הרגל". ג) מהא דכתב רבי צדוק הכהן מלובלין (בספרו 'תפארת צבי' ח"ב עמ' כז סט"ז) שיש לטבול בערב יו"ט מפני קדושת הסדר.

304) בחצות - ראה הנסמן במקומו. לומד את "קרבן פסח" - ראה 'סדר היום', והובא בשל"ה (מס' פסחים, נר מצוה, אות כז). ובמשנ"ב סו"ס תעא הל' "שילמד

טז. כשחל ערב פסח בשבת, שלח חזן מהיר, שיתפלל במהירות<sup>299</sup>.

ר"י גורדון, ימי מלך, עמ' 129.

יז. מהזמן שאחר התפילה ועד ביעור החמץ, עוסק בהשגחה ובמתן הוראות לסילוק החמץ והטמנת כלי החמץ<sup>300</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כד. וראה לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות מד. ושיחת סדר הראשון, חה"פ, תש"ב. היה מורה לבדוק גם בחצר, בלול התרנגולות ובאורות הסוסים, במשך כמה שעות, בלילה, ולאחמ"כ גם ביום. אנ"ק שלו, ח"ג עמ' רלד. סה"ש תש"ב עמ' 90-1. התבטא כ"ק אדמו"ר כמה פעמים, שהבדוק - הרי הבדיקה היא באחריות נשמתו. ליקוטי סיפורי התועודות, עמ' 321. היה נוהג להזכיר לר' הענדל להביט האם יש משקה. סה"ש תרפ"ט, עמ' 33.

יח. אוכל בערב פסח לחמניה וחלב.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' צט. והתבטא: "אין מוותרים על הבולקע עם מילך". וראה אוצר מנהגי חב"ד, עמ' צב.

יט. מזרו על גמר אכילת חמץ שלושת רבעי שעה קודם סוף זמן אכילת חמץ<sup>301</sup>.

הר"י לנדא, יגד"ת, ניו יורק, גיליון נב, עמ' קג.

כ. ערב פסח בבוקר, יוצא לחצר ומנענע כיסי הבגדים<sup>302</sup>.

משיחת סדר הראשון, חה"פ, תש"ב. ליקוטי סיפורי התועודות, עמ' 321. ור' מענדל המשרת היה עומד הכן עם מטאטא כדי לאסוף את "פירורי החמץ" שנפלו מהכיסים. וביאר הרמ"ז

299) במהירות - ראה שו"ע רבינו סת"ד ס"ז. פרי חדש, תמד, ב. אצל כ"ק אדמו"ר התפללו מוקדם בקביעות כזו.

300) עוסק בהשגחה ובמתן הוראות לסילוק החמץ - ראה שו"ע רבינו סת"ג סע' כד-ז, שיש לבדוק ברפת ובלול. ראה ג"כ נטעי גבריאלי, הלכות פסח, ח"א, עמ' פב.

301) שלושת רבעי שעה - הטעם לכך אמר להר"י לנדא, ראה יגד"ת, ניו יורק, גיליון נב, עמ' קג - משום שדברי אדה"ז גבי ק"ש (לאומרה שלושת רבעי שעה קודם סוף זמן אמירתה), הוא גם במצוות אלו דרבנן.

302) מנענע כיסי הבגדים - ראה שו"ע רבינו סת"ג, ס' מב-ג. ראה משנ"ב סת"ג סקמ"ז "שכן נוהגין העולם". בחוץ - דווקא, ראה פסקי תשובות ח"ה עמ' ד.



ירדו גשמים. 3. הקצירה מהשעה שתיים עשרה בצהריים ועד שתיים (וחצי)<sup>307</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה, אות י.

כת. לאחר הקצירה, מתפלל מנחה [עם הקהל]. לאחר מכן, עורכים סעודה (של מאכלי חלב), ובמהלכה אומר מאמר, ומתוועד עם הקהל. לאחר מכן הולך לנוח, בחדר שהוכן במיוחד עבורו. למחרת התפלל בצייבור, ואח"כ נוסע לליובאוויטש.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה, אות יא. הקהל לא אמר תחנון (בתפילת מנחה).

כט. התמימים בוררים בעצמם (לפי הוראות המשגיח) את החיטים למצות שמורה עבורו על קרטונים גדולים. הברירה הייתה שלוש פעמים<sup>308</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 45. אג"ק כ"ק אדמו"ד מוהרש"ב ח"ד עמ' רג. לקו"ד, עמ' 244. אשכבתא דרבי עמ' 96.

ל. יוצא לשאיבת מים שלנו, מהנהר. אחר השאיבה, בעת הבאת המים, יש ריקודים, בשנת תרס"ו השתתף בריקודים עם הבחורים<sup>309</sup>.

307) מגיע בעצמו – ב'ספרן של צדיקים' הביא שכן נהג הרה"ק ר' ירחמיאל משה מקאזניץ. נהגו כך אף כמה מגדולי אונגרין. שיהיה יום בהיר, וזריחת השמש בתקפה – ראה בהמשך ההערה. שלושה ימים קודם הקצירה שלא ירדו גשמים – אמרי דוד או"ח סת"ו ס"ה. הקצירה מהשעה שתיים עשרה בצהריים ועד שתיים (וחצי) – הטעם כתב באג"ק שלו (ח"א, עמ' תתצו) שזהו מפני הטל (שהטל מחמיץ, כפסק השו"ע (המחבר) סת"ו ס"ה), וחמה או בתקפה. ראה הנסמן (הערה ג) בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' נג.

308) בוררים בעצמם – דלא סמך על ביטול בשישים, וראה טור סתנ"ג בשם "ויש נוהגין". מהרי"ל הל' המצות. וראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, עמ' נד. 309) יוצא לשאיבת מים שלנו – ראה אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-סיון) שיש לנהוג בכך בעצמו. ושכן נהגו אנשי מעשה. בשם ס' מקור חיים (ס' תנה). וראה גם פסקי תשובות ח"ה עמ' קנ (ובהערה 10). מהנהר – ראה סידור רש"י (ס' שסה) בשביל הצינון כדאמירנן פסחים (צד, ב. יש בגמ' ג' דעות) וראה תשב"ץ (ח"ב ס' פז). ובטור או"ח (ס' תנה) ובב"י (שם). בלבוש (שם, א), תיווך ב' הדעות (רש"י ור"א ממין יראים ס' נב). וראה כה"ח (שם, ח). ובשו"ע רבנו (שם, סעמ' ד-ה) שלפיכך יש ליקח מהנהרות ועדיפי בביה"ש.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כד.

כה. משנת תר"ן עד תרע"ט (למעט תרס"א ותרס"ז) אומר "קרנן פסח" עם בנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ. סדר אמירת "קרנן פסח": לובש כובע (עגול) של יו"ט ובגדי יו"ט, חוגר עצמו בחגורתו. אומר בעמידה, כשפניו לדרום. אומרו בפנים צהובות ומדייק בכל מילה. מפלפל בדינו. ומשנת תרנ"ו מבאר בו עניין בחסידות. משנת תרס"ח מבאר בו גם ע"ד הקבלה<sup>305</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה. סה"מ תשי"א עמ' 296.

## אפיית מצה

כו. הסדר דלהלן הוא עד שנת תרנ"ז, לאחמ"כ תלמידי תומכי תמימים עסקו באפיית המצות: את החיטים למצה שמורה לוקח מהחסיד זלמן שצערבינער. ולאחר פטירתו מהמושבות היהודיות בחרסון ומהחסיד נחמן דוליציקי (בהשגחת הרה"ח צבי סאניץ)<sup>306</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה, אות יב.

כז. בעת הקצירה, מגיע בעצמו לשדה [אולי בכדי לפקח] התנאים לקצירה [ראה הפניות]: 1. שיהיה יום בהיר, וזריחת השמש בתקפה. 2. שלושה ימים קודם הקצירה שלא

כל אדם". וכן נהג מהרמ"נ ממאקאווע. מתפלל תפילת מנחה בשעה מוקדמת – אולי להספיק לאמירת ה'קרנן פסח' כהדעות האומרות שיש לאומרו בזמן ההקרבה. ולהעיר מהגש"פ עם ליקוטי טעמים ומנהגים (שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר) עמ' ד, דמתייחס שם לכך דאין אומרים כזמן ההקרבה. גבי זמן האמירה ראה הדעות בזה נטעי גבריאל הלכות פסח, ח"ב, עמ' שב.

305) בגדי יו"ט – וראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' קעג, שמביא הנהגה כזו קודם אפיית המצות.

306) תלמידי תומכי תמימים עסקו באפיית מצות – ב'ספרן של צדיקים' מביא שהרה"ק ר' ירחמיאל משה מקאזניץ שאל למלמד, מדוע לא הביא את תלמידיו.. ואמר רבינו "כדאי שישאר בלבם רשימו מההכנה של מצוה". מהמושבות היהודיות בחרסון – שהן דרומיות, ואולי זהו מפני דעדיפא טפי ליקח החיטים מארצות החמות, דכ"כ בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' נב (ובהנסמן שם).

ס' המנהגים, עמ' 37. היום יום, י"ד ניסן. סה"ש תרצ"א, עמ' 212.

לד. חלק מהשנים אפיית המצות לא הייתה בע"פ (כשחל בשבת), ולכן לא אמרו הלל<sup>311</sup>. ליובאוויטש וחייליה, עמ' 19.

לה. מעיר לבחור שיזהר מרוק<sup>312</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 46.

לו. מנקבים בקסמי עץ.

ליובאוויטש וחייליה.

לז. הבחורים היו מחליפים את הנייר עליהם גלגלו את המצות מדי זמן<sup>313</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 46.

### עריכת הסדר

לח. הלך בליל ראשון דחה"פ אחר ערבית, לזאל, לראות את הבחורים (וכיצד עורכים את הסדר)<sup>314</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות לב. וראה, שיחת אחש"פ, בסעודת היום, תש"א. ליובאוויטש וחייליה עמ' 47, בתוספת שמו"ס עמ' עד.

לט. לא הניחו להיכנס בעת עריכת הסדר.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' רט. ח"ב, עמ' קכז.

(311) לא אמרו הלל – ראה פסק"ת ח"ה עמ' קסד (ס"ב) שהביא שלא לומר, ומקורו בשו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' נט, ועוד. עוד מביא שם מנהג הגה"צ מפאפא שהיה אומר חצי הלל.

(312) שיזהר מרוק – אזהרות דבי עילאי סי"ז, וסידור ישועות ישראל אות מו, כף החיים סקקכ"א בשם הריטב"א, פסק"ת ח"ה עמ' קעב דכתבו שהרוק מחמיץ. אמנם שם מציינים זאת כנתינת טעם לכך שהנוכחים לא ידברו בעת הלישה. אך יל"ע דבנדו"ד – כל הנוכחים (מלבד הנשים) אמרו הלל. אלא שכנראה לא חששו שמדיבור (שלכן אמרו הלל) ינתו רוק, משא"כ כשראה שא' (הרר"נ כהן) נגע ברוקו העיר לו ע"כ. וראה שו"ע המחבר או"ח סתס"ו ס"א דכתב להדיא דהרוק מחמיץ.

(313) מחליפים את הנייר – ראה שו"ת דברי מלכיאל ח"ד סי' כא אות קטו. כ"ה בהגדת זידיטשוב. כ"כ באזהרות בעל דרכי תשובה ממונקאטש סי"י.

(314) הלך בליל ראשון דחה"פ אחר ערבית, לזאל, לראות את הבחורים – כ"ק אדמו"ר ג"כ ביקר עד תשמ"א בחדר האוכל של הישיבה, וביקר במוסדות נוספים כמכון חנה, ועוד.

לקוטי דיבורים, ליקוט לז, רשימה. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות כד. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות עט. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 320. ליובאוויטש וחייליה עמ' 52. אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' עג-ד.

לא. ברוסטוב (שלא היה בסמיכות לנהר) שאב מהבאר שבחצר, קודם מנקים את הבאר, לאח"ז מתקינים מסננת, לאח"ז פתח הברז שישפכו מים (ע"מ שהמים שיקח יהיו קרים).

רשימות הר"י לנדא. אוצר מנהגי חב"ד ניסן-סיון, עמ' עג.

לב. [כנראה, עד בניית בתי החומה] מחזיק בית המיוחד לפסח ושם אופים המצות. [ומעת בניית בתי החומה, אופה שם.]

ליובאוויטש וחייליה, עמ' 19.

לג. באפיית המצה שמורה בערב פסח אחר חצות, היה נוכח, ואומר ג"כ הלל. מפסיק, אפי' באמצע פרק, להורות בהנוגע ללישה, אפייה וכה"ג<sup>310</sup>.

ולכן רבנו נ"ע העדיף ליקח מהנהר ולא מהבאר אף שהיה בסמוך לחצר והדרכים מלאות רפש וטיט והפשרת שלגים (כיון שסמוך לחורף, ומשום הכי חשיב כימות הגשמים). ראה גם נטעי גבריאל הלכות פסח ח"ב עמ' עא מצייין שכאשר לוקחים מהברז יש לפתוח את הברז קודם לכן, ע"מ שהמים שיקח יהיו מהמעייין. מהנהר – לא היה נכנס לנהר, אלא עומד על שפתו כשמקל בידו ובקצהו כלי וכן שואב. אחר השאיבה, בעת הבאת המים, יש ריקודים.. השתתף בריקודים – כמו"כ ההליכה עד השאיבה הייתה בשירה וזמרה, אמנם הוא עצמו השתתף בגופו בריקודים שאחרי ופעם התבטא על א' הרוקדים שהאירה בו "יחידה שבנפש".

(310) אפיית המצה שמורה בערב פסח – שו"ע רבינו סתנ"ח ס"א. חצות – שו"ע אדה"ז, סתנ"ח ס"א. שם, סת"ס ס"ד. הגהות מיימוניות פ"ה מהלכות חמץ ומצה אות ז. כן נהג החת"ס. פרטי הזמנים בזה פסקי תשובות ח"ה עמ' קסג. אומר הלל – סידור האריז"ל. עבודת הקודש (לחיד"א). ראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב עמ' קעב. וראה פסק"ת ח"ה עמ' קסד (ס"א), המחב"ס (הרב ש.ב.צ.א. רבינוביץ) מצייין מנהג אביו אדמו"ר מביאלה- פשיסחא שלא לומר הלל. ומוסיף שכ"ה מנהג חב"ד שלא לומר הלל (ויל"ע מקורו, שלא מצאתיו כתוב). ומביא עוד מנהג צ'רנוביל שהגוה לומר הלל בעת האפייה.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה. שיחת ליל ב' דחה"פ, בעת סדר שני, תש"ד.

מז. מסדר המצות על טס של כסף<sup>318</sup>.

ראה ס' המנהגים עמ' 38. רשימות הנהגות פסח תרצ"ה בווארשא (אוצר מנהגי חב"ד עמ' קכו).

מזח. הזרוע (גרגרת) שלוקח, מהדר שיהיה כמה שפחות בשר<sup>319</sup>.

משיחת ליל שני חה"פ, בעריכת הסדר, תש"ב.

מט. החרוסת עשוי' מתפוחים ואגוזים (ללא קינמון ודברים אחרים)<sup>320</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות קז.

נ. מרבה בשיעורים של אכילת מצה ומרור. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' ק.

נא. אכל חתיכת חריין בלתי מרוסק, רק חתיכות. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' ק.

נב. לכורך לוקח חריין שלא שרוהו במים. אם היה מרור (סאלאט) היה אוכלו אח"כ ולא עם השמורה. רשימות ימי הפסח תרצ"ב בריגה.

נג. אין מוזגין לו היין. קרה [ומחמת בריאות], ובעת הסדר מזוג לו אחר<sup>321</sup>.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' ר. שמועה שם בשם הרה"ת אברהם פאריז. כ"ק אדמו"ר אמר שלא מסתבר שהיה בעת הסדר. ושם, עמ' רג.

מ. בשעה שמונה מתחילים את עריכת הסדר. לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה.

מא. בשנת תרנ"א ערך הסדר אצל אמו, הרבנית רבקה, ואוכל בביתה. לקוטי דיבורים, ליקוט לו, רשימה. לקו"ס עמ' רלג-ד.

מב. עריכת הסדר, בכלי כסף וזהב שעל השולחנות. פמוטי כסף רבים דולקים על שולחנו<sup>315</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה.

מג. בא' ממכתביו מדגיש שהיין יהיה לבן, ולא אדום<sup>316</sup>.

אג"ק שלו, ח"א עמ' תו.

מד. את ההגדה אומר מתוך תורה אור (וילנה, תרמ"ט), מונח לצידו בנוסף סידור האריז"ל עם הכוונות (קוריץ תקנ"ד). לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה.

מה. ביאור הסימנים 'קדש ורחץ' הורה לבנו ללמוד את ביאור רבי משה אלשיך שבהגדת "מעלה) בית חורין". סה"ש תרצ"א, עמ' 213.

מו. לפני שמסדר את שלושת מצות המצוה, וכן לפני שמסדר את הקערה, מעיין בסידור האריז"ל שמונח על השולחן. כמו-כן מעיין בו קודם אמירת ההגדה. התבטא: "בלילות אלה [דליל הסדר] לפני כל דבר שעושים מענייני הסדר, צריכים להסתכל בסידור<sup>317</sup>."

318 טס של כסף – כ"ה בס' המנהגים עמ' 38, "מלבד האדמו"ר".

319 גרגרת – כ"ה מנהג קרלין, זידיטשוב. כמה שפחות בשר – שו"ע רבינו סתע"ג סכ"ב. (320 החרוסת עשוי' מתפוחים ואגוזים – המינים האפשריים לחרוסת הינם (ראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב עמ' רצ): אגוזים גסים, רימונים, שקדים, תאנים ותפוחים. ללא קינמון – ראה הנהגתו להלן, שלא לאכול קינמון בפסח.

321 אין מוזגין .. מזוג לו אחר – ראה שו"ע רבינו סתע"ג ס"א. אולם מנהג חב"ד "אין מדקדקין שימוזוג אחר", הגש"פ עם לקוטי טעמים ומנהגים (שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר). וראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' שסג.

315 כלי כסף וזהב – ראה שו"ע רבינו סתמ"ב ס"ו. (316 שהיין יהיה לבן – רבינו בשו"ע כתב (סתע"ב סכ"ו) ד"מצוה לחזור על יין אדום, אם אין הלבן משובח ממנו". וראה נטעי גבריאל ח"ב עמ' רלד. אמנם ראה שב'ערכי יהושע' (אות קלה) כתוב ששתי כוסות האחרונות יהיו ביין לבן. כ"ק אדמו"ר נהג לשנות יין אדום. המשב"ק רי"צ הולצמן טוען שכ"ק אדמו"ר בשנים מסוימות (תשט"ז-יט) שתה יין לבן. (317 שלושת מצות המצוה – כמנהג שנתפשט בכל תפוצות ישראל, ע"פ פסק הטושו"ע סתע"ג ס"ד. ודלא כמנהג כמה מבני התימנים העושים שני מצות, כשיטת הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה, פ"ח, ה"ו שצ"ל שתי מצות.

סה"ש תרצ"ח, עמ' 292.

ס. בנוסח "הא לחמא" היה אומר לפרקים "הבאה" מלעיל ולפרקים "הבאה" מלרע.

סה"ש תרצ"ז (תשע"ד), עמ' 295. ולהעיר, בסה"ש תרצ"א, עמ' 213, אדנ"ע היה תמיד אומר "לשנה הבאה" הא' מלעיל והב' מלרע. וכ"ה בהיום יום. ההסבר עד"ו ראה בסה"ש שם.

סא. בילדותו, רז"א היה שואל בלילה הא', והוא שאל בלילה הב'. כשאחיו רמ"מ בגר – רז"א היה שואל בלילה הא', רמ"מ היה שואל בלילה הב', והוא היה שואל בב' הלילות.

רשימות ימי הפסח תרצ"ה בווארשא.

סב. קודם אמירת מה נשתנה היה אומר "אבא, אשאל אותך ארבע שאלות", גם לאחר פטירת אביו. בשנים מאוחרות אמר זאת בלחש<sup>324</sup>.

שיחת ליל ב' דחה"פ, בעת סדר שני, תש"ד. סה"ש תרצ"ח עמ' 261.

סג. כשמגיע, בעת אמירת ההגדה, לפסקה של החכם, מתבטא קשות נגד המשכילים.

משיחת סדר הראשון, חה"פ, תש"ב. פעם אמר: "לא יאבה ה' סלוח לו" ופעם אמר "יתמו חטאים".

סד. בכל פעם שהגיע לפס' "וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק" נאנח באנחה גדולה.

סה"ש תרצ"ט (תשע"ד), עמ' 367.

סה. מנהג בית הרב .. להגביה הכוס ואוחזו עד שמסיים "ונאמר לפניו הללויה" .. ומעמידו על השולחן וחוזר ומגביה לברכת "אשר גאלנו".

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קלא. שזהו מנהג כ"ק אדמו"ר הרי"צ (סה"ש תש"ה עמ' 84), ואמר כ"ק אדמו"ר שכנראה כך נהג אביו כ"ק אדמו"ר הרשב"ב, אף שהוא עצמו כתב אחרת (ראה סידור תו"א עמ' רלג). המלך במסיבו, ח"ב, עמ' קט ואילך.

נד. ביחץ – חוצה את המצה לב' וחלק האפיקומן שובר לה' חתיכות.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קלב. כן ציווה לבנו. פ"א נשבר לשש והניח אחת מהן הצדה. סה"ש תרצ"ז עמ' 261.

נה. האפיקומן של בני הבית נמצא אצלו.

שיחת ח"י אלול תש"י, תר"מ עמ' 201.

נו. בתור ילד לא הרהיב עוז בנפשו לגנוב האפיקומן (אע"פ שאביו כ"ק אדמו"ר מהר"ש רצה בזה)<sup>322</sup>.

רשימות ימי הפסח תרצ"ה בווארשא.

נז. היה אומר "השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל", הבאה, מלעיל, היינו לשון עבר.

לקו"ש חי"ז, עמ' 449. ומשם לאג"ק, חי"א, עמ' קעה.

נח. מגלה הפת קודם "הא לחמא עניא".

המלך במסיבו, ח"א, עמ' רעז. ושם, "מסתמא כך נהג".

נט. היה רוב הפעמים אומר "הא [לחמא עניא]" בצירי ולפעמים אמר בקמץ. והיה מדגיש הה"א אף היותו אתא קלילא<sup>323</sup>.

322) לא הרהיב עוז בנפשו לגנוב האפיקומן – ראה בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' תכב-ג. וראה בהגדה של פסח עם טעמים ומנהגים (שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר) עמ' יא, ושם "ולהעיר ממרוז"ל בתר גנבא גנוב וטעמא טעים (ברכות ה, ב).

323) הא בצירי – כ"ה בסידורי האריז"ל. סידור הבעש"ט. "הא" בצירי, כ"ה בהגדת זידיטשוב-קומרנא. דרכי חיים ושלום (אות תקצט). מנהג באבוב. הגדת ראפשיץ (אות כ). הגדת ספינקא. בהגדת לעלוב מנוקד "הא", אך אדמו"ר מלעלוב היה אומר "הא". ועוד. כ"ק אדמו"ר הרי"צ היה אומר "הא" בצירי. וראה שער הכולל (מה, יב) שביאר נוסחא זו. לפעמים אמר בקמץ – "הא" בקמץ, כ"ה ברוב ההגדות ובהגדת זידיטשוב. השינוי בהנהגתו נתבאר בלקו"ש ח"ג עמ' 1016. בסה"ש תרצ"ט, עמ' 320 נאמר, "יש בזה שתי נוסחאות, א] הָא לחמא, ב] הָא לחמא; אלא שעתה אין מדקדקים בזה, ועושים הגהות מדעת עצמם – "אייגענע הגהות" – כתוב: הָא בקמץ". כוונת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ, היא שבסידור אדה"ו דמהדורות תרמ"ח ותרנ"ו נדפס "הא". ואילו במהדורות מאוחרות יותר נדפס "הָא" (באוצר מנהגי חב"ד עמ' קנח) ציין שבמהדורת סלאוויטא כ"ה).

324) היה אומר "אבא, אשאל אותך ארבע שאלות" – כ"ה מנהג ביאלה, בעלזא, ספינקא, גור, וויז'ניץ, סקווירא. גם לאחר פטירת אביו – כ"ה מנהג ביאלה.

הרה"מ ממעזריטש ואבותינו רבותינו הק' נשיאי חב"ד לדורותיהם.

סה"ש תש"ח עמ' 199.

עא. היה מעשן אחר אכילת אפיקומן<sup>327</sup>.

רשימות ימי הפסח תרצ"ב בריגה.

עב. מזיגת כוס של אליהו אחרי ברכת המזון, למעט זמנים ידועים שמוזגים לפני ברכת המזון. אחר מזיגת הכוס, לוקחים נרות ופותחים את כל הדלתות עד הדלת הראשונה היוצאת לחוץ, ואומרים שפוך, מחכים לשובם של השלוחים שהלכו לפתוח את הדלתות. כשחוזרים – אומרים את ההלל. לא עומדים באמירת שפוך וכו'<sup>328</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט כג, אות יד.

עג. בילדותו – אביו כ"ק אדמו"ר מהר"ש שלחו יחד עם אחיו רמ"מ. שלח את בנו, כ"ק אדמו"ר הרי"צ, לפתוח הדלת לאליהו הנביא, בעת אמירת שפוך. בשנת תרנ"א הלך יחד עם בנו.

סה"ש תד"ש עמ' 81. ספר התולדות עמ' 72.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות כא.

הרה"ת חיים מרדכי פרלוב מוסיף, שכנראה היה זה בצעירותו. סה"מ תשי"א עמ' 296.

עד. היה מריק לכוסו של אליהו יין נוסף (ע"מ לתקנו)<sup>329</sup>.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז,

עמ' ק. תשורה (לנדא, תשע"ה) עמ' 35.

עה. ביום א' דחה"פ התפלל שחרית עד הלל עד השעה 9, והתפילה ביחידות<sup>330</sup>.

סו. בשעה אחת עשרה, מיהר לאכול כזית המצה, מרור וכוך<sup>325</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה.

סז. בעת אכילת המרור הייתה ניכרת שביעות רצון על פניו, יחד עם אגלי דמע.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה.

סח. בליל א' עד השעה עשר וחצי היו אומרים את ההגדה, ומשוחחים בענייני ההגדה. והיה מאריך [בליל הא'] בביאור בחצי השני ע"מ להספיק את אכילת האפיקומן. לא כסדר ההגדה, כ"א עניינים עניינים, הרבה בשייכות עם הדא"ח שאמר.

רשימות ימי הפסח תרצ"ב, בריגה. לקוטי

דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה.

סט. בליל הסדר הראשון מדייק לאכול האפיקומן לפני חצות. בליל הסדר השני לא הקפידו על-כך. בליל הסדר הראשון סיימו את ההגדה עד שעה וחצי אחר חצות הלילה. בליל הסדר הב' מתחיל בתשע וחצי, ומאריך באמירת ההגדה בנוסח המקובל, תוך השמעת הסברים רבים בהגדה וסיפור סיפורים שונים, וגומר בשעה ג'-ד'<sup>326</sup>.

משיחת סדר השני דחה"פ, תש"א. סה"ש

תרצ"ו, עמ' 141. ולאחמ"כ הלך לבית התפילה.

ודיבר שם עם מי והיה חוזר לבית באור היום.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כה. ראה

"תורת מנחם – התועודיות", תשי"א, ח"ב, עמ' 17.

סה"ש תש"א עמ' 93-4. ובסה"ש תרצ"ו

עמ' 129 כתב דמתחיל בליל הב' ב-9. רשימות

ימי הפסח תרצ"ב, בריגה.

ע. נוהג לספר בסדר פסח, סיפור של הוד כ"ק אבותינו רבותינו הק' – הבעש"ט,

327) אחר אפיקומן – ראה ברכי יוסף סי' תפא דעדיפא טפי שלא לעשן אחר אכילת אפיקומן.

328) המנהג להקדים הברכת המזון למזיגת כוסו של אליהו – מסגרת השולחן סקי"ט. כן מנהגנו. לעומת זאת המנהג להקדים המזיגה לבהמ"ז ראה כרם חב"ד, ח"ב, עמ' נב. וכ"ה מנהג קרלין וסקווירא. לא עומדים באמירת שפוך וכו' – כ"ה מנהג זידיטשוב, בעלזא, אמשינוב, סאטמער, ועוד מתלמידי הבעש"ט. כ"ה אף מנהג החו"א.

329) היה מריק .. יין נוסף – כדן פגום. שאמר כ"ק אדנ"ע דוודאי פגום הוא. כ"ה מנהג חב"ד, סקווירא, הגדת מגדלות מרקחים (עמ' ה), וראה בפסח מעובין (סקפ"ב). מועד לכל חי ס"ד סנ"ח.

325) אחת עשרה – ראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' תפה, שמביא דובר מישרים בשם הרבי מלובלין, שהשעה אחת עשרה וחצי היא שעת חצות. לאכול כזית המצה, מרור וכוך – ראה משנ"ב סתע"ז סק"ו.

326) מדייק לאכול האפיקומן לפני חצות – החת"ס לא נהג כן בב' הלילות. חצות – ראה לעיל שזהו אחת עשרה וחצי. בליל הסדר השני לא הקפידו על כך – כן נהגו ברוז"ן, צאנו, וויזניץ, פאפא, ועוד. בליל הסדר הב' מתחיל בתשע וחצי – ראה דרכי חיים ושלום אות תרה.

רשימות ימי הפסח תרצ"ב בריגה.

## זהירויות שונות

עו. נזהר מאוד מ"שרויה"<sup>331</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט כג, אות כח. שיחת יום א' דחה"פ בסעודה, תש"ג. הביאור בזה - לקו"ש חכ"ב, עמ' 30 ואילך.

עו. לא אוכל עם ה"שמורה" דגים או בשר, אלא יין (או "חלב שמורה"). כל השנים השתמש ביין ללא סוכר<sup>332</sup>.

משיחת שבת חוה"מ פסח ה'ש"ת. לקוטי דיבורים, ליקוט כג, אות כח. שיחת ליל אחש"פ בסעודה, תש"ב. שיחת יום א' דחה"פ בסעודה, תש"ג. סה"ש תש"ב עמ' 105. ליובאוויטש וחייליה עמ' 49. אג"ק שלו ח"א עמ' תו, שהיין היא ללא סוכר.

עח. לא היה משתמש במים אחרונים על שפתיו<sup>333</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט כג, אות כח. שיחת יום א' דחה"פ בסעודה, תש"ג.

עט. ניגב הכפית לפני כל פעם שמכניס האוכל לפיו. לא השתמש במזלג בפסח. השימוש בכף הוא כאשר מגבת מונחת על כתיפו ומנגב הכף כל פעם קודם האכילה<sup>334</sup>.

330) ביום .. ביחידות - ברשימות שם כתב "איני יודע אם בקביעות .. כי היו זמנים מיוחדים וואס ער האט געלעבט ע"פ קבלה, טרוקענע קבלה" [=שהוא חי (התנהג) ע"פ קבלה, קבלה יבשה (כמות שהיא)].

331) נזהר מאוד משרויה - ראה שו"ת רבינו הזקן ס"ו. כן נהג כ"ק אדמו"ר, עד שפעם נאמר על א' המאכלים שהוא שרויה, ומפני שיצא עליו שם שרויה - לא אכלו.

332) לא אוכל עם ה"שמורה" דגים או בשר, אלא יין בלבד - בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' רטו, ציין למנהגו זה של כ"ק אדמו"ר, והוסיף שכ"ה מנהג לעלוב. השתמש ביין ללא סוכר - כנראה הטעם הוא, מפני המובא לקמן, בהנהגתו שלא להשתמש בסוכר.

333) לא השתמש במים אחרונים על שפתיו - ראה ס' המנהגים עמ' 43 שכתב דבאחש"פ מעבירים על השפתיים. וראה נטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' תקמא-ב.

334) ניגב הכפית לפני כל פעם שמכניס האוכל לפיו - ראה לעיל בהנהגתו שחשש משרויה. לא השתמש במזלג - ראה שם הטעם לאי השימוש, משום הקושי שישנו בניקוי שיני המזלג.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' רט. הרה"ת אליהו ייאכיל סימפסון אמר שראה שאדמו"ר ניגב את פיו. הגיב כ"ק אדמו"ר: "לא יכול להיות, אולי ניגב הכפית שבה אכל". המלך במסיבו, ח"ב, עמ' קיב. שם, עמ' קיז. שם, קכו.

פ. לא השתמש בסוכר בפסח<sup>335</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קו. הלקח והליבו, ח"ב, עמ' רטז.

פא. לא השתמש ביי"ש בפסח. בליובאוויטש היו משתמשים בפסח ביי"ש מיוחד בשביל הנרות<sup>336</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אותיות לז-לו.

פב. אכל כל הפסח רק מצות מצווה. משתמש במצה שמורה משעת הקצירה (ולא משעת הטחינה), אפי' באחש"פ. נזהרו שמצה פשוטה לא תימצא כלל בבית (אף לא עבור האנשים המשרתים). גם בשנים (עד

335) לא השתמש בסוכר - ראה בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' רטו, שציין שו"ע סתר"ז ס"ה, והוסיף מדיליה ציון כ"כ מגדולי ישראל שנהגו כן. וראה בעניין זה תשובת מוהר"ר מנחם צבי הירש מ"ץ דק' ראמען, יגד"ת, ניו יורק, גיליון ה, עמ' סט ואילך. החת"ס אף הוא לא השתמש בסוכר כל ימי הפסח, מלבד אחש"פ שהשתמש אז. לטעמו של כ"ק אדמו"ר - ראה יגד"ת, ניו יורק, גיליון נב, עמ' קמח-ט, רשימה מהר"י לנדא. וראה שנתנו טעם נוסף לכך ביגד"ת, ניו יורק, גיליון ב, עמ' כ, בשם ר"מ בליז'ינסקי, ששמע מר"מ הכהן הורנשטיין (משמו"ס ח"א עמ' קלו). אך ראה ביגד"ת, ניו יורק, גיליון ה, עמ' צד, תגובות הכותבים ר"י מונדשיין והת' ישראל מרדכי הלוי קאזמינסקי ששללו זאת מכל וכל. וראה אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון), עמ' נא-ב.

336) לא השתמש ביי"ש - ע"פ האיסור חמור' שהטיל רעק"א במכתבו (אות תשכט) ס"ק. וע"פ פסק זה אסרו כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק", שו"ת צ"צ, או"ח, סנ"א, שער המילואים, ס"ו (בשמו"ס, ח"א, עמ' קצב, ציין שהיי"ש אסור בקבלה מהצ"צ, ואולי על סמך תשובתו זו). ראה בשמו"ס ח"ג עמ' רמה, הביא שהרה"מ ממעוריש אסרו. וראה בקובץ יגד"ת, ניו יורק, גיליון נב, עמ' קסט, שמובאת שם קריאת מוהר"ר שלמה זלמן פונזן אבד"ק ווארשא, בצירוף חברי הבד"ץ. ולהעיר מדברי השד"ח, אסיפת דינים, מערכת חמץ ומצה, ס"ז סכ"ט "שלא נתפשט במדינתנו" (הגם בהתגורר בסמוך למדינות רוסיה, ליטא ופולין, אלא דלא קא חשיב למדינות אלו). וראה בקובץ יגד"ת, ניו יורק, גיליון כב, סימנים קח-ט בהערה 48 שם.

ליובאוויטש וחייליה, בעת הביקור בחדר האוכל.

פ.ט. אין הכין מים קודם הפסח.

עדות ר"י מונדשיין, מר"א דרייזין – אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' מב.

צ. בין כלי הפסח, ישנם כלים, עם פס זהב<sup>342</sup>.

עדות ר"י מונדשיין, מר"ג הכהן, ומר' שאול דובער זיסלין – אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' נט.

### שביעי ואחרון של פסח

צ.א. נוהג להתבודד שעה ארוכה בערב שביעי של פסח.

לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות כט. וראה במדור של שבת.

צ.ב. ניעור כל ליל שש"פ, ואמר אז דא"ח<sup>343</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 215. וראה היום יום כא ניסן. סה"ש תרצ"ו – חורף הש"ת עמ' 276 (במהדורה הישנה). עמ' 327. עמ' 270. סה"ש תש"ב... המלך במסיבו ח"א עמ' רח. ח"ב עמ' קכט. רשימות, ה, עמ' 22. רשימות, ימי הפסח תרצ"ב בריגה. ראה ג"כ סה"ש תרח"צ עמ' 327. התבטאותו גבי עניין זה ראה סה"ש תרצ"ז עמ' 234.

צ.ג. בשנת תרס"ו אכל אדנ"ע סעודת אחש"פ יחד עם התלמידים. כמו-כן בשנה שלאח"ז. [מאז הונהג הסדר להתוועד ברבים באחש"פ]. אבל לא היה בכל פעם. ציווה לתת לכל תלמיד ד' כוסות. אמר מאמר. כינה סעודה זו בשם: "סעודת משיח". הסדר: עשו קידוש, אח"כ התפללו מנחה, ואז נטלו ידיים לסעודה<sup>344</sup>.

(341) אין אכל צנון – ציין זאת מהצ"צ, שלא אמר הטעם ע"כ, שלא יבואו להתירו.

(342) פס זהב – ראה הנסמן בהנהגתו ליל הסדר להשתמש בכלי כסף זהב.

(343) ניעור כל ליל שש"פ – מנהג ישראל תורה עמ' שלא-ב. כן נהגו כל חסידי חב"ד בכל מקומות מושבותם, ועיקר – כ"ק אדמו"ר נהג כן.

(344) "סעודת משיח" – ראה ס' המנהגים (שם) שכן נקראת – אצל הבעש"ט – משיח'ס סעודה. ביאור בסעודה זו ראה בשיחותיו של כ"ק אדמו"ר (יצויין

תרנ"ט) שאכלו בליובאוויטש מצה פשוטה, לא אכל<sup>337</sup>.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' ק. רשימות דברים ח"א עמ' של. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות לח. משיחת ליל אחש"פ בסעודה, תש"ב. סה"ש תרצ"ז, עמ' 252.

פ.ג. היות וצריך לרפואתו, אכילת שקדים מתוקים, מורה שיקנו לפסח מחנות שאין מוכרים בה חמץ.

הר"י לנדא, ראה אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון), חומרות והידורים. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' ק.

פ.ד. לא היה אוכל קינמון<sup>338</sup>.

לקו"ס עמ' רלג-ד.

פ.ה. התבטא "פעם נהגו שלא להשתמש בנפט בפסח, אח"כ החלו להשתמש".

הר"י לנדא, ראה אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון), חומרות והידורים.

פ.ו. אין רוחצים הביצים<sup>339</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרי"צ, אות יז.

פ.ז. אכל דגים בפסח<sup>340</sup>.

סה"ש תש"ה, עמ' 37. ועוד.

פ.ח. אין אכל צנון, ומורה כן לאחרים<sup>341</sup>.

(337) אכל כל הפסח רק מצות מצווה – ראה מהרי"ו סקצ"ג. אמנם הרלו"צ (ראה דיבורי כ"ק אדמו"ר בשש"פ תשכ"ט) הגם שאפה מצות מצווה לא הקפיד לאכול מהם דווקא.

(338) לא היה אוכל קינמון – ראה דרכי חיים ושלום (אות תקצא). וראה שד"ח חו"מ ס"ו ס"ח. אורחות חיים סת"ז סק"כ.

(339) אין רוחצים הביצים – ראה בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ב, עמ' ריו, שציין לכו"כ שנהגו לשוטפם.

(340) אכל דגים – הפמ"ג א"א סוס"י תמוז כתבשלא לאכול. וכן נהגו שלא לאכול המהר"ם שיק. והוא מנהג וויז'ניץ ונדבורנה. וראה סידור יעב"ץ, דרכי חיים ושלום (תרו), שלא לאכול דגים חיים, והוא מנהג ראפשיץ, זידיטשוב, בעלזא וסאטמער. וראה שו"ת שיח יצחק סי' רו. וכן נהגו כ"ק אדמו"ר מצאנז קלויזענבורג, והרה"ק מפאפא, וסימוכין לכן, בפסחים, קיד, ב, "מאי שני תבשילין חזקיה אמר אפי' דג וביצה".

(שיהיה שיעור), כיון שלא לצאת בבהמ"ז חובת ברכה מעין שלש על היין. וברך ברכה מעין ג' אחר הטעימה.

סה"ש תרצ"א, עמ' 9-218.

צח. לאחר ערבית של מוצאי יו"ט, ישנם ריקודים, וקונה הקפה לממונים, למלמדים, וכן כמ"פ, ובאחרונה לתמימים. ואח"כ ליווהו התמימים בשירה. הכסף היה מיועד לקופת בחורים.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 49. לקו"ס עמ' קצא.  
סה"ש תש"א עמ' 5-104. סה"ש תרח"ץ עמ' 277. סה"ש תד"ש עמ' 111.

\*\*

צט. הוראותיו לטחינת החיטים בעבור פסח – ראה אג"ק כ"ק אדמו"ר מהורש"ב, ח"א, עמ' תתצו. רשימות הר"י לנדא, אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון), עמ' כ ואילך.

## || בין פסח לעצרת

א. לפני שסופר ספירת העומר ישנו הפסק של זמן מה<sup>347</sup>.  
לשמע אוון עמ' 88.

ב. אומר במהלך כל הקיץ הפרקי אבות, וזה משום שבכל פעם אומר ב' או ג' משניות<sup>348</sup>.

סה"ש תרצ"א עמ' 220. רשימות, ה, עמ' 28. וראה בסידור אדה"ז. מתשל"ח נהג כ"ק אדמו"ר לומר בכל הקיץ. וראה ברשימות, קנו, עמ' 14. קפב, עמ' 20. רשימות א' התמימים דאטוואצק (אוצר מנהגי חב"ד עמ' רמד). שיחת ש"פ שמיני תשי"ב. ושם, שהיה אומר פרק בכל א' משבתות הקיץ. ויש לשער שהיה אומר כל שבת פרק, ומלבד זאת היה לומד בעיון עם המפרשים ב-ג'

347) הפסק של זמן מה – אולי אומר "לשם יחוד". אף שאין מנהגו כן. כ"ק אדמו"ר היה ניכר שאומר איזה דבר לפני הספירה.

348) אומר במהלך כל הקיץ הפרקי אבות – וראה סידור אדמו"ר הזקן שהביא מנהג זה אבל בשו"ע לא הביא מנהג זה וראה גם בשו"ע סי' רצב ס"ב ברמ"א וראה בספר מדרש שמואל בהקדמה שמביא למנהג סיבה משום שמוזג האויר מתחיל להתחמם ועם זה גם תאוות גופניות ולכן לומדים מסכת אבות כי זה מלא מוסר והדרכה לאדם מה לעשות בימי הקיץ. ראה בטור או"ח סרצ"ב בשם רב עמרם גאון.

שיחת אחש"פ, בסעודת היום, תש"א. שיחת ליל שמח"ת, לפני הקפות, תש"ב. ושם, שהורה לש"ד זיסלין, לאסוף כל יודעי נגן, ושהוא (שד"ב זיסלין) ינצח עליהם. שיחת אחש"פ, בסעודה, תש"ד. ס' המנהגים, עמ' 43. לקוטי דיבורים, ליקוט ה, אות יב, בהערה. ושם, שהתלמידים היו מבקשים מאדנ"ע לסעוד איתם, והיה אומר דא"ח ולאחמ"כ רוקדים עד שעה מאוחרת. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אותיות לב-לג. וראה לקו"ש ח"ד, עמ' 314. המלך במסיבו, ח"א, עמ' קנט. המלך במסיבו, ח"א, עמ' שי. ולהעיר מהמלך במסיבו, ח"ב, עמ' קלח. ליובאוויטש וחייליה עמ' 48.

צד. באחש"פ שותה מרק סלק<sup>345</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 48.

צה. אוכל את ה"מצה שמורה" בשרויה, עם דגים ועם בשר. מדקדק לאכול שרויה<sup>346</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות מ. משיחת ליל אחש"פ בסעודה, תש"ב. רשימת ר"י לנדא, יגדי"ת, ניו יורק, גליון נב, עמ' קמט. סה"ש תש"ב עמ' 105. ליובאוויטש וחייליה עמ' 49. רשימות ימי הפסח תרצ"ב בריגה.

צו. נכנס לסעודת יו"ט באחש"פ בשעה 5:00-4:30, ואומר מאמר קצר כ-20-15 דק'.

רשימות ימי הפסח תרצ"ב בריגה.

צז. [בא' השנים] שתה יין בתוך הסעודה והשלימה למה שטעם מכוס של ברכה

(להלן). פרטי סעודה זו מובאים בנטעי גבריא, הלכות פסח, ח"ג, עמ' קצו ואילך. המנהגים בזה בחסידות הינו מגוון ביותר, וראה הנסמן בנטעי גבריא, שם, ונהרא נהרא ופשטיה. עשו קידוש .. לסעודה – וראה ב'המלך במסיבו', ח"ב, עמ' קלח. לגבי 'קידוש במקום סעודה'. העיר כ"ק אדמו"ר: "או ששתו ב' כוסות או שאכלו משהו כשיעור שיהיה מקום סעודה". לביאורי והוראות כ"ק אדמו"ר בכ"ז – ראה הנסמן בספר המפתחות לשיחות קודש תרצ"ה-תשנ"ב, בערכים: אחש"פ, סעודת משיח, ועוד.

345) מרק סלק – ראה נטעי גבריא, הלכות פסח, ח"ב, עמ' קפד, שכן נהגו צדיקים בפסח. וייתכן שהנהגתו זו לא הייתה רק באחש"פ, כ"א בכל הפסח.

346) מדקדק לאכול שרויה – ראה נטעי גבריא, הלכות פסח, ח"ג, עמ' קטז ואילך. פסקי תשובות, ח"ה, עמ' קסז. וראה בס' המנהגים עמ' 43 "נוהגין לאכול שרויה" ובהערה שם מוסיף "כך נהג כ"ק אדמו"ר (מהור"י) נ"ע (בכדי לעשות היכר בין ז' ימים הראשונים ויום השמיני)". ומסתבר לומר דהאי טעמא, הוא טעמו של כ"ק אדנ"ע.



ליובאוויטש וחייליה עמ' 49. בתוספת פרטים כפי שנשמע מרר'נ כהן (מעדות ר"י מונדשיין ע"ה) ראה אוצר מנהגי חב"ד עמ'רעה ואילך. הביצה חתכה לאורכה לחצאין, וכל חצי חתכה שוב לאורך לחצאין.

ז. קנה כמ"פ הדלקות בחברון (או ירושלים), אך לא במירון<sup>352</sup>.

סה"ש תרצ"ט. באג"ק שלו (ח"ג עמ' יד) באגרתו מתרמ"ח, לקנות בחברון, אך הדגיש שלא במירון.

## || חג השבועות

א. כשהסתפרו בימי ההגבלה, קודם ערב חה"ש, לא הייתה רוח אדנ"ע נוחה מזה<sup>353</sup>.

(352) אך לא במירון – הטעם לכך, כתב באוצר מנהגי חב"ד עמ' רעה, מפני שהחפשיים היו שם, ולא רצה שייכות עמהם.

(353) כשהסתפרו בימי ההגבלה, קודם ערב חה"ש, לא הייתה רוח אדנ"ע נוחה מזה – נהיגת מנהגי אבלות בין פסח לעצרת נזכרת בגאונים (הרי"ף גיאת, מאה שערים עמ' קט). הלכות פסוקות מן הגאונים, סי' צז, מהדו' מיללער, עמ' 52) אמנם שם עסקינן בכינוס אישה בלבד אבל קאי בין פסח לעצרת ולא עד ל"ג בעומר בלבד. ובס' המנהיג (הל' אירוסין ונישואין, סי' קה) הביא בשם 'ספר ישן הבא מספרד' שזהו עד ל"ג בעומר (וראה אבודרהם, מהדו' ירושלים תשי"ט, עמ' רמה. תשב"ץ ח"א, סי' קעה. שו"ע אור"ח סי' תצג, סעמ' א). באורחות חיים (הר"א מלוניל, חלק שני, הל' קדושין סי' כא) מציין המנהג שאין כונסים אישה, ומוסיף שלא מסתפרים בזמן זה מחמת אבלות. (ב'שבלי הלקט' סי' רלה הוסיף שכן הוא עד ל"ג בעומר). על החילוק בין מנהגי ספרד לאשכנז ראה הרב דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ח"א, פ"ב ופי"ג. אמנם כ"ז הוא בעצם ימי הספירה (למעט ל"ג בעומר שנהגו להקל בו. ראה מנהגי המהרי"ל, כא, ע"א. ובאליה זוטא (לבוש אור"ח סי' תצג ס"ד) שהמהרי"ל גילח זקנו בל"ג בעומר) אבל בכדי שלא יכנס מנוול לחג נהגו להסתפר בערב החג, וראה במהרי"ל שם שכתב: "אמנם מהרי"ל הוא נוהג בעצמו שלא גלח זקנו עד רגל השבועות" ובמג"א (אור"ח סי' תצג ס"ק ד) שנהגו להסתפר בג' ימים קודם חה"ש (ע"פ הפס' "והיו נכונים ליום השלישי" – שמות יט, יא), ובשו"ע רבנו (אור"ח סי' תצג, סעמ' ו) מביא דברי המהרי"ל שיש הסוברים של"ג ימי האבילות מתחילים ביום ב' בחודש אייר "ומסיימן [האבילות] בערב שבועות", אמנם מהמשך הל' "ועל פי דבריהם יש נוהגין להסתפר .. בכל שלשה ימי ההגבלה וכו'" אינו מוכרח וראה יגדיל תורה (נ.י. ט. עמ' ל) שאוצ"ל: "ואף על פי דבריהם.. ולפ"ז יש להשתות עם התספורת עד ערב

משניות כל שבת, כך שהיה מסיים במהלך הקיץ כל פרקי אבות בעיון. ראה תו"מ (ש"פ אחרי תשי"א) ח"ג עמ' 62. התוודעויות תשד"מ עמ' 2113.

ג. אמר לבנו שיש ללמוד הפרק ד'פרקי אבות' מתוך גמרא וילנא, שיש שם פירושים רבים. וכל המרבה ה"ז משובח (וזה לא צריך להימשך זמן רב)<sup>349</sup>.

שיחות קודש – קודם הנשיאות, עמ' 8.

ד. בשנים תרנ"א-ג, הסדר בליובאוויטש, שאחר הפסח מתחילים בעריכת הבראה. דהיינו, יוצאים למרפסת שלפני הבית ושואפים אוויר צח. מדבר ב"מסיבות הבראה" אלו עם הנאספים בסיפורים. באותה התקופה, עוסק מאוד בעבודה, ומתפלל באריכות כל יום עד השעה חמש בערב<sup>350</sup>.

שיחת ליל א' דחה"ש, תש"ב.

ה. בשנת תרנ"ד סיים התפילה בשעה עשר, אחר אמר מאמר דא"ח, יצא בל"ג בעומר (11:30) לשדה בשערבינא<sup>351</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט לג, אות ו. סה"ש תד"ש עמ' 119.

ו. בל"ג בעומר מדי שנה, התוועדות קצרה בבית הרבי, ובה, משקה, ביצים קשות וקלופות. ניגנו ניגונים ואמר מאמר.

(349) שיש ללמוד הפרק ד'פרקי אבות' מתוך גמרא וילנא – בנטעי גבריאל, הלכות פסח, ח"ג, עמ' רלה הביא מנהג החת"ס שנהג ללמוד עם תלמידיו ביום שבת בצוותא את הפרקי אבות, ולאחרי מנחה היו לומדים כ"א לעצמו. ראה אוצר מנהגי חב"ד (ניסן-אייר-סיוון) עמ' רמד-רמה שמביא כמה וכמה סיפורים בעניין לימוד בש"ס וילנא ומשם משמע בגלל המפרשים.

(350) בערכת הבראה – וראה אוצר מנהגי חב"ד שכתב בעמוד רפ שנהגו לאכול ביצים קשות. וראה ספר משמרת שלום לח ג שלא נהג כן זה משום אבלות.

(351) יצא בל"ג בעומר לשדה – וראה ספר השיחות שנת תש"ד עמ' 119 שרבותינו נשיאנו מאדמו"ר הזקן עד אדמו"ר הרשב"ב נהגו לצאת לשדה. היום יום (י"ח אייר-ל"ג בעומר) "אצל אדמו"ר האמצעי .. היו יוצאים לשדה". הגראי"ל שטיינמן סיפר כי בבריסק מולדתו, היו יוצאים בתהלוכה לשדה, והיה זה יום של שמחה.

ס' המנהגים, עמ' 44.

ב. היה מאחל באגרותיו "קבלת התורה בשמחה ובפנימיות"<sup>354</sup>.

ראה הנסמן אוצר מנהגי חב"ד עמ' רפט.

ג. בד"כ לא היה הולך לאוהל בערב חה"ש. בשנת תרנ"ו הלך לאוהל.

משיחת יום א' דחה"ש, ה'ש"ת, בסעודת היום.

ד. בליל א' דחה"ש אומר המאמר תיכף אחר הדלקת נרות. ובליל ב' קודם מעריב<sup>355</sup>.

---

חה"ש ממש בכדי להשלים ל"ג ימי אבילות מלאים. אא"כ תופסים מנהגי האבילות קודם ר"ח אייר דאז אפשר להסתפר בג' ימי ההגבלה. ובמנהג זה יש לנהוג כפי מנהג המקום ולא לשנות מצד העניין ד"לא תתגודדו" – לא תעשו אגודות אגודות (ראה רמ"א שם וכ"ה בשו"ע רבנו שם סעמ' ז) ואולי משום הכי הקפיד אדנ"ע משום שינוי מנהג המקום. אבל בשו"ת פעולת צדיק (לה, עמ' א ואילך) שולל בזה העניין דלא תתגודדו מכיון שהוא מדברים שאין להם עיקר ועוד שגורם לצער עונג שבת הגירוד מחמת חימום השיער והזיעה וראה גם כפ החיים סי' תצג אות יג ובשו"ת מנחת אלעזר ח"ג סי' סה. ניכר שדבריו הם על יסוד חכמים שקדמו לו, למשל ראה שו"ת הלכות קטנות (סי' לג) שכתב בצורה חריפה בזה "מנהג בטל בעלמא .. אבלות ישנה כזו שאין לה שורש". וכיון דאתינן להכי נציין שגבי תספורת השער בר"ח אין לגלח את הראש והזקן – ראה צוואת ר' יהודה החסיד (מהדו' מרגליות, סי' מח, ובעמ' כה העמ' סה). ראה נטעי גבריאל, הלכות שבועות, עמ' כ-א. הל' פסח ח"ג, עמ' רכו.

354) היה מאחל באגרותיו – ראה הנסמן שם, סגנון שאר רבותינו נשיאנו באיחוליהם.

355) בליל א' דחה"ש – וראה ספר השיחות תרצ"ז (עמ' 243) ששם כתוב שאדמו"ר הזקן היו לילות שאמר דא"ח ומשמע בליל אבל אדמו"ר בצ"צ היה אומר ביום לאחר התפלה אבל בשיחת ערב חג השבועות תשי"ג שהיה כמה פעמים שאמר בערב חג השבועות אבל בספר מנהג ישראל תורה עמ' שנט שלא אמרו תורה בליל א' דשבועות. בליל ב' קודם מעריב – כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" היה אומר המאמר ביום הב', שאז הרבנים היו מתאספים, (סה"ש תש"א עמ' קה). בקביעות של חה"ש תרי"ג הייתה בא' וב' בשבוע, כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" אמר אז ה' מאמרים: הראשון – ביום ועש"ק בשעת צהריים – כמנהגו בכל ערב חה"ש. השני – בש"ק בהשכמה, בשעה השביעית. השלישי – בש"ק לאחר מנחה. הרביעי – ביום א' דחה"ש לפני מנחה. החמישי – בהשכמה של יום ב' דחה"ש (מסתמא, כנ"ל, בשעה השביעית).

אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ג עמ' תח. ראה בס' השיחות תש"ב עמ' 119 כתב שת"רנ"ו אמר המאמר זמן רב לפני הדלקת נרות.

ה. מתחיל באמירת התיקון לאחר הדלקת הנרות, וממשיך לאחר הסעודה.

סה"מ תש"י עמ' 242. סה"ש תש"ט קו' חה"ש.

ו. תפילת ערבית בחה"ש, נוהג להתפלל באריכות ודביקות גדולה<sup>356</sup>.

משיחת ליל א' דחה"ש, תש"ב. ושם, שבשנת תרנ"ו, התפלל בחדרו.

ז. בשנת תרנ"ב החל לקדש בביתו. אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ג עמ' תח.

ח. בשנת תרנ"ו, למד עם בנו סוגיית ר"מ ור"י (גדרים ט). ומאמר ר"י חסידים הראשונים.

משיחת יום א' דחה"ש, ה'ש"ת, בסעודת היום.

ט. מבר המצווה נוהג להיות ער בב' הלילות דחה"ש<sup>357</sup>.

משיחת יום א' דחה"ש, ה'ש"ת, בסעודת הלילה. המלך במסיבו, ח"ב, עמ' קנא. ראה סה"ש קיץ ת"ש עמ' 114. רשימות חוברת ח עמ' 15. חוברת ה עמ' 22. סה"ש תש"ג עמ' 118. ומאידיך, ראה סה"ש תרצ"א עמ' 7-236, ושם "לילה הא' היה אדנ"ע ניעור. הב' היה אומר: היינט דארף מען ניט אויף זיין". ואולי הכוונה בזה שרק אומר, אך לפועל ניעור גם בלילה הב' [הערת העורך בסה"ש שם]. קונטרס ומעין עמ' 34.

י. נוהג לומר את כל ה"תיקון ליל שבועות" ב"פ<sup>358</sup>.

356) נוהג להתפלל באריכות ודביקות גדולה – וראה ט"ז סי' תצד סק"ג ובפי מגדים שנוהגים להתפלל ערבית מאוחר בכדי שהיה ארבעים ותשעה יום תמימות וכ"כ אדמו"ר הזקן בשולחנו סי' תצד ס"ב.

357) ער בב' הלילות דשבועות – הביאור בזה משמרת שלום (לט, ה). כפ החיים סי' תצד אות י. מקור המנהג שלא לישון בליל חג השבועות הוא מהזוהר (ח"ב צד:). ראה בשו"ע האר"י ז"ל, כוונות של שבועות. ראה גם מג"א בריש סתצ"ד. ונפסק בשו"ע רבנו סי' תצד ס"ג. שם כתב דנהגים ללמוד בתורה שבעל פה. כ"ה במנהגי הבית הארזן מקרלין עמ' 8.

358) ב"פ – ראה שו"ע רבינו סתצ"ד ס"ג, ומקורו במג"א (שם). כפ החיים סתצ"ד ס"א. ומקורם בזה ח"א, פ' אמור. בספר משמרת שלום סי' לט אות ה

לקו"ש חכ"ה עמ' 337 - "מרשימת תמו  
ה'שית".

ב. נוהג לעשות סיומים בט' ימים שבין ר"ח  
אב לט' באב. אף שלא היה סועד אח"כ בבשר  
ויין.

ס' המנהגים, עמ' 46. לקו"ש חכ"ג, עמ' 223.  
חכ"ה, עמ' 336.

ג. בשנת תרע"א או ע"ב (חל ביום חמישי),  
צם בת"ב, אף בהיותו חולה.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות ע.

ד. ליל תשעה באב כמעט שלא היה ישן כל  
הלילה.

סה"ש תר"ץ, עמ' 135.

ה. הניח תפילין דרש"י, ר"ת, שמו"ר  
וראב"ד גם בת"ב בחדרו ובצנעא. לובש  
הטלית - בבוקר - ופושטו, ואח"כ לובש  
התפילין ומתפלל בהם - כל זה בחדרו, שלא  
ירגישו בדבר. ובעת שהתפללו - אמר  
תהילים וכיו"ב<sup>362</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 47. סה"ש תר"ץ, עמ' 134.  
"תורת מנחם - התועודיות", תנש"א, ח"ד, עמ'

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קסט. ולהעיר ממקדש  
מלך, ח"ב, עמ' 387. המלך במסיבו, ח"א, עמ'  
שטו. וראה לעיל בהנהגותיו בדאטשע.

יא. ביום א' אחר התפילה היה הולך לברך  
את אמו הרבנית בברכת החג.

אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ג עמ' תח.

יב. נוהג לבקר את בנו, ביום ב' דחה"ש,  
לאחר סעודת החג.

לקוטי דיבורים, לקוט ד, אות ט.

יג. בבקר אחרי ליל א' דשבועות ישן איזה  
משך זמן ואח"כ התפלל<sup>359</sup>.

אג"ק, ח"ט, עמ' רלט. יל"ע אם היתה זו הנהגה  
קבועה או שמא לא.

יד. ביום הב' התועדות קצרה בבית הרבי.  
ליובאוויטש חייליה עמ' 49.

טו. מנהג הרביים לומר תורה בחה"ש  
בסעודת החג, וכן לספר סיפור מהבעש"ט<sup>360</sup>.  
משיחת יום ב' דחה"ש, בסעודה, תש"ד.

## || תשעה באב

א. בעת שר"ח מנ"א חל בשבת, היה אומר  
הפטרת "השמים כסאי". כעבור שנים כשחל  
ששוב, אמר "שמעו דבר ה'<sup>361</sup>".

אג"ק, ח"ג, עמ' שלב. ושם: "אמר או שמתחרט  
על אשר אמר לפני איזה שנים השמים כסאי".

בביאורו שהביא זאת מהשל"ה וראה יום חלק שני  
מספר 23 שגם הלל מפאריטש נהג כך. ראה בשיחת  
ש"פ תז"מ תש"נ.

ישן - ראה בן איש חי פרשת במדבר אות ז,  
שכתב שהמנהג בביתו ללכת לישון לאחר אמירת  
התיקון, אבל, הוא מוסיף שם, שמי שנשאר ער כל  
הלילה "אשריו ואשרי חלקו, וכבר נודע המעשה שהיה  
בזמן מר"ן ז"ל". וראה לקוטי שיחות ח"ד עמ' 225.  
ואולי מ"ש ב'היום יום' יו"ד שבט דברי אדמו"ר הצ"צ,  
שייכים אף גבי השינה.

360) וכן לספר סיפור מהבעש"ט - כנראה מכיוון  
שזהו יום הסתלקותו של הבעש"ט. ולהעיר שבהמלך  
במסיבו ח"ב עמ' קנח נאמר שלא היה מנהג מיוחד  
לכבוד זה. כן נהג כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק", כמפורש  
בסה"ש תד"ש עמ' קכח. כ"ק אדמו"ר נהג להזכיר גם  
את משה ודוד.

361) "שמעו דבר הוי" - ראה שו"ע רבינו סתכ"ה  
ס"א. וראה בסידור יעב"ץ (במקומו).

362) הניח תפילין דרש"י, ר"ת, שמו"ר וראב"ד גם  
בת"ב - ראה שערי תשובה (סי' תקנ"ה, ס"ק ב)  
שהביא שהנהגים להניח ב' זוגות יניחו אותם גם  
בת"ב וראה גם באר היטב סי' תקנה סק"ב שכ"כ -  
בבוקר רש"י ובמנחה שתייהם. וציין לשיירי כנה"ג  
שיניחם גם בבוקר. ולפ"ז ניתן לומר שמי שרגיל  
בהנחת הד' זוגות ימשיך במנהגו. בבוקר - מהמרדכי  
(תענית סי' תרלז) משמע שיש אפשרות להניח גם  
בבוקרו של יום (רק דהמהר"ם הניח לקראת ערב) כיון  
דדמי לאבילות ישנה. וראה המצוין לעיל משיירי  
כנה"ג. ובשורת יחוה דעת ח"ב, סי' סז. בחדרו  
ובצנעא - וראה בהלכות קטנות ח"ב סי' קלט  
שהמהר"ם גלאנטי נהג להניח בביתו וכך נהג גם  
האריז"ל וכל זה בבוקר אבל בספר בנין עולם או"ח סי'  
ל, ערער עליו. בחדרו ובצנעא .. בחדרו, שלא ירגישו  
בדבר - מהר"ם מרוטנברג (תשובות פסקים ומנהגים,  
ח"ג, ס"ס עמ' פד) הרוצים להיות בציצית יתעטפו  
ט"ק, וכ"ה בתשב"ץ הקטן (לרשב"ץ. סי' קד) ובמרדכי  
(תענית סי' תרלז) אמנם זהו כדברי ההג"מ (תענית  
פ"ה, ג) גבי ט"ק שאפשר "לפי שאין נראה לעולם"  
ועד"ו נראה דאפשר להניח גם תפילין בצנעא. ובעת  
שהתפללו - אמר תהילים וכיו"ב - ראה הנהגתו  
בתפילות דימי חול ושבת שנהג כך. היה נמצא עם  
הציבור אבל התפלל בזמן אחר.

ס' המנהגים, עמ' 46. המלך במסיבו, ח"ב, עמ' סד. ד"ה האמור הוא ד"ה ציון במשפט, קשור להמשך הזמן ההוא, ולא בהקשר לת"ב. מפי הר"א סימפסון, שהיה מהחוזרים. ייתכן והמסופר בסה"ש תר"ץ, עמ' 134, הוא אירוע זה, אך ייתכן שלא.

## || אלול

א. אומר תהילים מיום ב' דראש חודש אלול, כל יום ג' פרקים, עד יוהכ"פ. וביוהכ"פ שלושים וששה פרקים<sup>364</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 54. כפי שעבר מרבי לרבי, ממורו הידוע של הבעש"ט.

ב. נהג להוסיף באמירת תהילים בחודש אלול. והתבטא: "שזו היא העונה"<sup>365</sup>.

שמו"ס ח"א עמ' צז. ראה אוצר מנהגי חב"ד עמ' יג. התבטאות זו אמר בעת שהורה לא' שיקנה לו תהילים.

ג. מייקר הזמן, של חודש אלול, ביותר. לא יוצא מחדרו, ואפילו לסעודה וכדו'. ממעט לקבל אנשים בחודש אלול<sup>366</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות ג.

ד. נהג למעט בכתיבת מכתבים בחודש אלול<sup>367</sup>.

אג"ק (הרשב"ב), ח"ג, עמ' שסג.

ה. בח"י אלול מאחל "גוט יום טוב"<sup>368</sup>.

85. ר"י לנדא, היכל הבעש"ט גיליון טו, עמ' קה. תשורה (למדא, תשע"ה) עמ' 37.

ו. מתפללים שחרית בשעה ח, לא יאוחר משעה ח וחצי. אומר כל הקינות. מסיימים לערך בשעה יב וחצי, ואח"כ היה אומר איכה לערך שעה וחצי. ורק אח"ז ישב על כיסא כרגיל.

ס' המנהגים, עמ' 48. היום יום, ט מנ"א.

ז. תפילת מנחה בשעה מאוחרת<sup>363</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 48.

ח. עולה למפטיר. ולפעמים גם בשחרית וגם במנחה.

ס' המנהגים, עמ' 48. היום יום, ט מנ"א. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרי"צ, אות יב. המלך במסיבו, ח"א, עמ' רמז. וראה "תורת מנחה – התועודיות", תשמ"ט, ח"א, עמ' 297. 300. ושם שפ"א קרה והעלוהו פעם שלישיית במקום שלא ידעו. וההסברה בזה – שם.

ט. לומר בכל שנה בת"ב איכה רבה וסוגיית רב יוחנן דפ' הניזוקין.

ס' המנהגים, עמ' 48. היום יום, ט מנ"א. סה"ש תרצ"א עמ' 219.

י. היה לומד דא"ח בת"ב וכנראה שזהו למיגרס.

סה"ש תר"ץ, עמ' 134.

יא. בשנת תרס"ג חל ט' באב בשבת, והתפלל שחרית בשבע בבוקר, בשעה אחת עשרה סעודת שחרית, ובחמש סעודה המפסקת. במהלך הסעודה המפסקת דיבר עם בנו ור' יצחק גרשון המלמד, בדבר דורו של הבעש"ט.

לקוטי דיבורים, ליקוט (ח"ב), אות כז.

יב. [בשנת תרד"ע], חל ט' באב בשבת ונדחה – ואמר המאמר בזמן הרגיל (בערב שבת). נכנסו אליו לחזור המאמר אחר סעודה המפסקת, ונמשכה החזרה בלילה [אף שלא היה מעניין ת"ב].

363) במנחה – ראה שו"ע סי' תקנה ס"א שנהוג להניח תפלין וטלית במנחה וראה גם סידור היעב"ץ ח"ב מהדורת אשכול ארובה ז סעיף א-ב שכ"כ.

364) אומר תהילים .. כל יום ג' פרקים – ע"פ רשימות הרי"צ (קובץ מכתבים, תהלים, עמ' 208) ושם שנתקבל מאחיה השילוני (בהערה שם). ראה אוצר חיים צאנו אות רכד שנהג כך. והיא תקנת הבעש"ט. גבי ג' פרקים ראה אור אלימלך עמ' קכא.

365) נהג להוסיף באמירת תהילים בחודש אלול – כן נהגו גם אדמו"רי ויז'ניץ (אבן שתיה, עמ' קב. קדוש ישראל, עמ' קסז. מאיר חיים, עמ' רנג-ה). וראה באוצר מנהגי חב"ד, אלול תשרי, עמ' יג-ד.

366) מייקר הזמן, של חודש אלול, ביותר – כן נהג הרה"ק אברהם מקאליסק.

367) נהג למעט בכתיבת מכתבים בחודש אלול – ראה בהערה הקודמת.

368) בח"י אלול מאחל "גוט יום טוב" – ע"פ מנהג הצ"צ שאמר גוט יו"ט לבנו הרב"ש ראה סה"ש תש"ג עמ' 141, 186 ועוד שם בעמ' 90. וראה ס' המנהגים, עמ' 2-101.

יב. כשדילג החזן על אחד הפזמונים שבסליחות, הורה שיחזור. סה"ש תרצ"ז, עמ' 155.

## || תשרי

א. אצל כ"ק אדנ"ע היה חודש תשרי מחולק לארבע סדרים, (א) הסדר של יום הראשון של ר"ה. (ב) הסדר מהיום השני של ר"ה עד יוה"כ. (ג) הסדר של הד' ימים בין יו"כ"פ לסוכות. (ד) הסדר של ימי חג הסוכות. בכ"א מהסדרים היה נוהג כ"ק אדנ"ע להזכיר בכל יום, סיפור, ווארט או הנהגה מרשב"י, האריז"ל, הבעש"ט, המגיד ממעזריטש, ובייחוד מהוד כ"ק רבינו הזקן והוד כ"ק רבותינו הק' זי"ע.

סה"ש תש"ח, עמ' 160. וראה בהנוגע להנהגה להזכרת רבותינו נשיאנו בליל ב' דר"ה בסה"ש תש"ד עמ' 3. אג"ק כ"ק אדמו"ר ח"ג עמ' תסט הערה 4. בשיחת יום ב' דר"ה תשד"מ נתחדש להזכיר את האריז"ל (וראה בשיחה ע"ד הטעם). ובשיחת ליל ב' דר"ה תשמ"ה.

## || ראש השנה

### ערב ר"ה

א. מקבל הפדינונות בערב ר"ה בבוקר, אחר הסליחות, קודם התפילה. מתפלל ולאחמ"כ עורך התרת נדרים. שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד.

אמר הסליחות בכובע של חול<sup>372</sup>.

עדות ר"י לנדא.

ב. תיבת "בכלהון" שבהתרת נדרים (תרע"ח או תרע"ט), נמשך לעיל.

תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 46.

ג. בעת התרת נדרים אין אומר יה"ר.

אג"ק, ח"ה, עמ' קט. וכן כפי שנדפס בסידור תהילת ה' (תרע"ה, רוסטוב).

ד. הולך לאוהל בערב ר"ה<sup>373</sup>.

ס' המנהגים עמ' 102. שיחת ח"י אלול, תש"ג. ראה שיחת ח"י אלול, תש"ה: "ח"י אלול הוא מועד מהמועדים הגסתרים".

ו. לובש בגדי שבת בח"י אלול. לא אומר תחנון. בשנת תרנ"ג אמר דא"ח ביחידות בפני בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ<sup>369</sup>.

שיחת ח"י אלול, תש"ג. ס' המנהגים עמ' 102. והוא מסה"מ תש"ח עמ' 292.

ז. בשבת סליחות, היה סועד סעודת שבת קצרה לעומת שאר שבתות השנה (שאף הן היו קצרות). לקו"ד עמ' 233.

ח. במוצאי שבת סליחות, יצא לסליחות בכובע של חול ובבגדי משי (לא משל שבת)<sup>370</sup>.

אוצר מנהגי חב"ד עמ' כב. שיחת אדמו"ר הריי"צ נח, תש"ז.

ט. היה נוהג לומר סליחות בציבור. לקו"ס עמ' רא.

י. בלויבאוויטש, אומרים סליחות שבוע לפני ראש השנה, בשעה חצי שישית בבוקר, לערך<sup>371</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות נט.

יא. אף שהיה מקבל ליחידות עד שעה מאוחרת בלילה, היה מגיע לסליחות (ולא היה צורך להקיצו).

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות נט.

369) לא אומר תחנון – אודות אמירת תחנון בח"י אלול, ראה אוצר מנהגי חב"ד (אלול תשרי, עמ' כב-ג) ששאלו את כ"ק אדמו"ר (בשנת תשמ"ט), ואמר שעניין זה תלוי בהרגש ומעצם השאלה מובן שאין הרגש. אמר דא"ח ביחידות – סה"מ תש"ח (עמ' 292) "אשר אצל כ"ק אבותינו ורבותינו הק' וצוקללה"ה נבג"מ זי"ע היו אומרים דא"ח בהצנע רק לפני בניהם ביחידות".

370) בבגדי משי – כן נהגו כ"ק אדמו"ר הריי"צ, וכ"ק אדמו"ר.

371) שבוע לפני ראש השנה – ראה לקו"ת (דברים יד, א) שיש לומר סליחות חודש קודם ר"ה. והוא ע"פ ס' כוונות מכתהאריז"ל. אמנם ראה לקו"ש ח"ט, עמ' 311. שיש ג' מלקו"ת בכת"י "שלכן יש נוהגים". אמנם מנהג חב"ד הוא לומר שבוע בלבד. ראה לקו"ש, ח"ט, עמ' 458.

372) בכובע של חול – מפני שהחליף כובעו מיד לאחר צאת השבת. וכ"ה מנהג סטולין.  
373) לאוהל – וראה מהרי"ל (המהרי"ל, מהד' שלמה שפיצר, ירושלים תשמ"ט עמ' ער, סעיף יח). וראה

שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד.

ה. בהדה"נ מסיימים "של יום הזיכרון".

לקו"ש חי"ד, עמ' 378. אג"ק, ח"ג, עמ' קמ. שם, ח"ו, עמ' קכה.

ו. קודם ר"ה מקבל ע"ע הידור נוסף<sup>374</sup>.

"תורת מנחם - התועודיות", תש"ג, ח"א, עמ' 17. 24. ובהנסמן שם בהערות.

## ראש השנה

ז. בימי ר"ה (ויוה"כ) מכסה כל גופו - החלק של פניו בטלית, והטלית מונחת מאחוריו עד מקום האבנט, כשהכנפות מונחות לפניו על הסטענדער, בעת אמירת "ברכו" וקדושה, מפשילם לאחור כבכל השנה.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כג ואילך.

ח. בימי ר"ה (ויוה"כ) מונחים לפניו על הסטענדער תהלים, סידור ומחזור.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כד.

ט. עד תפילת ערבית אומר פרקי תהילים. כשעומד לתפילת ערבית מנגן ניגונו הידוע של רבינו הזקן, ב' תנועות [כנראה מד' כבות].

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' כג. ובהנסמן בהערה הבאה. לקוטי דיבורים, לקוט כג, אות סב.

י. לא היה מדבר כלל בלילה הראשון של ראש השנה. מתחיל לדבר רק אחר שאומר, המאמר בליל ב' דר"ה. ביום ב' דר"ה מדבר, אבל מעט.

משיחת ליל ב' דר"ה, תש"א. שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד. שיחת ליל ב' דר"ה, בסעודה, תש"ד. נוהר שלא לדבר מלבד המאמר דא"ח, חוץ מדברים המוכרחים, וגם דבריו שאומר, אומרם בשפה מאוד רכה. סה"ש תש"ט, 4-273. וראה שם בהמצוין בהערה, ובעמ' 159 (בהערה). וראה "תורת מנחם - התועודיות", תש"י, עמ' 171. בוכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קא, מוסיף שלא הרשה לדבר, עד הלילה הב' שמדברים בחסידות, וראה סוף פרק זה.

יא. בליל א' דר"ה מאריך מאוד בתפילתו (לא פחות מג' או ד' שעות), בבכיות עצומות ובניגון ידוע<sup>375</sup>.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות ס. ופעם אמר אח"כ ק"ש שעל המיטה במשך ארבע שעות. וראה אוצר החסידים, ניו יורק, עמ' 367. ברשימות ענינים וסיפורים (עמ' קכה) כותב שהתפלל עד השעה עשר וחצי.

יב. בליל ראשון דר"ה, בבואו לביתו, אחר התפילה, מביהכ"נ, נוהג לומר לכ"א, וגם לילדים קטנים ביותר, "לשנה טובה תכתב ותחתם", מלבד מה שאיחל למתפללים בביהכ"נ<sup>376</sup>.

שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד.

375) בליל א' דר"ה מאריך מאוד בתפילתו - ראה התועודיות, תשנ"א, ח"ד, עמ' 335 הערה 19 "ולהעיר מהידוע ע"ד גודל הפלאת עבודתם של רבותינו נשיאנו בתפילת ערבית דליל א' דר"ה (כפי שראינו אצל כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, ממלא מקום אביו כ"ק אדנ"ע, וכל רבותינו נשיאנו שלפנ"ו), ומוזה מובן שמעין זה ושמן מנהו צ"ל גם אצל כאו"א מהחסידים". אמנם אצל כ"ק אדמו"ר לא ראינו הנהגה זו של אריכות מיוחדת בתפילה זו. ובניגון ידוע - משיחת ליל ב' דר"ה, תש"א. ושם: "ובלווי ניגון התשוקה והביטחון של רבנו הזקן". וראה בשיחת ליל ב' דר"ה, תש"ב. ושם, שרבותינו נשיאנו מנגנים ומלווים את תפילת ערבית דליל א' דר"ה בניגון מהבעש"ט. וברשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' כג - "והניגון בתפילה בימי ר"ה ויוה"כ היה הניגון של כ"ק דודי אדמו"ר מהר"ש נ"ע זיע"א".

376) בליל .. בביהכ"נ - ראה לקמן בהנהגתו זו, בפרק זה ב'הנהגות'.

רמ"א, או"ח, סו"ס תקפא. וראה פרופ' משה חלמיש, במאמרו "השתטחות על קברים באלול ותשרי", ס' זכרון 'בהיותו קרוב', לזכרו של יחיאל שי פינפטר הי"ד, עמ' 77 ואילך. ומעיר שם בהערה (8): "לא מצאתיו בחיבורים חשובים כמו ספר המנהיג, מחזור ויטרי, שבלי הלקט, ארחות חיים, כל בו, צרור החיים, מנהגי טירנא וכיו"ב. אף לא אצל ר' דוד אבודרהם בספרד ולא בספר האגור בצפון איטליה. אמנם אינני מתכוון לספרות התלמודית. שכן המהרי"ל עצמו מנמק ע"פ הגמרא. ראה ספר המהרי"ל, מהד' שלמה שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' ער. וכן הגר"א, כדרכו, מפנה (בשו"ע ס' תקפא אות ל) לתענית טז ע"א כמקור (לנוהג לילך על הקבר)".

374) הידור נוסף - על יסוד הנהגה זו הורה כ"ק אדמו"ר בא' משיחותיו, שיש לכ"א לנהוג כן, ולקבל ע"ע הידור נוסף, מדי ראשית שנה.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כד.

כא. לא היה הולך למניין (דסליחות) שהיה עבור הרבנית רבקה. ואין ברור אם אומר ביחידות.

סה"ש תרצ"א, עמ' 144.

כב. קודם אמירת המאמר בליל ב' דר"ה (משך זמן קודם השקיעה), בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, נכנס אליו לחדרו.

שיחת יום ב' דר"ה, בסעודה, תש"ד.

כג. בד"כ המאמר בליל ב' דר"ה אומר מאוחר (לאחר מעריב).

שיחת יום ב' דר"ה, בסעודה, תש"ד. סה"ש תש"ח, עמ' 160. והטעם ע"ז ראה שם.

כד. בסעודת ליל ב' דר"ה, מספר סיפורים והנהגות מהבעש"ט ותלמידיו, הרביים ומזקני החסידים, וכן אודות הנהגות יהודים פשוטים.

משיחת ליל ב' דר"ה, תש"ב.

### קריאת התורה

כה. עולה למפטיר בב' הימים דר"ה<sup>379</sup>.

שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד. התמים ח"ד עמ' פו.

כו. בעת שעולה למפטיר, מחזיק את המחזור בידיו באלכסון, מכוסה בטליתו ומעיניו זלגו דמעות.

שיחת ליל ש"פ וילך, שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. ראה התמים, ד, עמ' פו.

כז. בשנת תרס"ו, בעת שאמר ההפטרה, כשהגיע לפס': "ומורה לא יעלה על ראשו", הפסיק לרגע [ושפתיו רחשו ללא קול], ואח"כ המשיך.

שיחת ליל ש"פ וילך, שבת תשובה, בסעודה, תש"ה.

### הנהגות

כח. היה מאחל [אחר תפילת ערבית] "לשנה טובה תכתבו ותחתמו"<sup>380</sup>.

(379) בב' הימים – כ"ק אדמו"ר הריי"צ ג"כ נהג כך.

יג. אחר התפילה אומרים לו החסידים "רבי, גוט יו"ט, לשנה טובה תכתב ותחתם".

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קכה. וראה סה"מ עמ' 56, לקו"ד ח"א עמ' 85.

יד. היה מקצר ביותר בסעודת ליל א' דר"ה.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרש"ב, אות ס. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קא, ומוסיף, שמיד עם הגשת המנה היה אומר "נו, ווייטער"...

טו. היה אומר ה"יהי רצון" שעל התפוח – אחר הברכה וקודם האכילה<sup>377</sup>.

אג"ק, ח"ג, עמ' קמ.

טז. היה נוהג לומר בלחש את 'הרחמן הוא יחדש עלינו את השנה' שבבהמ"ז.

סה"ש תר"ץ, עמ' 139. מנהגו של כ"ק אדמו"ר – כשמוזמן בסעודת יום ב' דר"ה – לומר "הרחמן הוא יחדש כו" בקול רם ועונין אחריו אמן. ראה שיחת יום ב' דר"ה תשט"ז. ודלא כמ"ש בשער הכלול פרק לד סי"ד.

יז. בברכת שהחיינו על הפרי חדש, אוכל כשיעור מהפרי (ולמי (הרב"ש) שלא יכל לאכול, בגלל שהפרי היה חמוץ) אמר להשלים השיעור מפרי אחר.

שיחת ליל ב' דר"ה, בסעודה, תש"ה.

יח. כמה ר"ה לא היה ישן כלל.

זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קא.

יט. בבוקר דר"ה, הולך למקווה.

ליובאוויטש וחיליה עמ' 25.

כ. אינו אומר פיוטים בחזרת הש"ץ של שחרית דר"ה, ובמוסף אומר הפיוטים. כל חזרת הש"ץ של מוסף יושב ומביט בסידור<sup>378</sup>.

(377) אחר הברכה – כ"כ לעשות אדה"ז בסידורו. ראה אגרות קודש ח"ג עמ' קמ. כן נהג כ"ק אדמו"ר הריי"צ. וכ"ה בקדושת ישראל (אות סו). אורחות חיים (תקפג, ג). מנהגות וורמייזא (עמ' צט). ובלוח כולל חב"ד כתבו לומר לאחר האכילה, מפני שאסור להפסיק בין הברכה לאכילה.

(378) אינו אומר פיוטים – ראה הנזכר סעודות שבת.

משיחת ליל ב' דר"ה, תש"א.

כט. לא מטלטל ברה"ב ברשות הרבים.

ליובאוויטש וחיליה עמ' 26. המלך במסיבו, ח"ב, עמ' יז ואילך.

ל. משנת תרנ"ד ואילך, הסדר שמזכיר במשך המעל"ע את הבעש"ט, הה"מ, אדה"ז, אדה"א, הצ"צ, המהר"ש, ופעמים גם את דודיו בני הצ"צ – היה מספר מהם איזה סיפור או דבר תורה בקיצור.

לקו"ש, ח"ד, עמ' 376. ומשם לאג"ק, ח"ג, עמ' תסט.

לא. הנשיאים נהגו להוסיף במוצאי ר"ה מחול על הקודש, וכל נשיא הוסיף דקה על קודמו.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' נה. ומצויין לסה"ש תש"ד עמ' 10 וסה"ש תש"ה עמ' 9. ב"תורת מנחם – התועודיות, תשי"ב, ח"א, עמ' 12. תשמ"ח, ח"ד, עמ' 378. תשמ"ט, ח"א, עמ' 15. רושם שההוספה הייתה באמירת דא"ח, כלומר, אמירת הדא"ח הייתה ביום הב' דר"ה אחר מנחה, האמירה נמשכה לאחר צאת החג. ובתוספת משנה לשנה. וכלשון כ"ק אדנ"ע (סה"ש, שם): "הטעם הוא כדי לשעבד לשנה החדשה את כוח הדיבור בעניני חסידות".

## תקיעת שופר

לב. היו זמנים שתקע, אבל כמה וכמה שנים לא היה התוקע אלא המקריא<sup>381</sup>.

אג"ק, ח"ה, עמ' קט. המלך במסיבו, ח"א, עמ' רלו. סה"ש תש"ט, עמ' 272. ושם: החל משנת תרנ"ד היה אדנ"ע אומר הפסוקים ומקריא.

לג. לא לובש קיטל בעת התקיעה<sup>382</sup>.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קטו.

לד. קודם אמירת למנצח מנגן. אמירת למנצח, הפסוקים והברכות (ללא בכיה), אינו מקריא בדיבור כי אם מורה באצבעו בסידור. אומר ג"כ ג' הפס' שאחר התקיעות (אבל לא הפס' אשרי יושבי וגו').

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כד. שיחה אחר התרת נדרים, תש"ד. אג"ק, ח"ה, עמ' קט.

לה. קודם התקיעות, נוהג לסדר השופרות על שלחן הקריאה. מניח בתחילה מטפחת לבנה, עליה מטפחת אדומה, מעליה מניח ג' שופרות על שלחן הקריאה, ומכסה אותם במטפחת לבנה. בשנים ראשונות מכסה את קצות המטפחת האדומה במטפחת הלבנה התחתונה ברוסטוב לא נהג כן. קודם הברכה מהפך את הצד הרחב של השופר לצד ימין, כדי שמיד אחר הברכה יהיה מוכן לתקיעה. עד שנת תר"ס מסדר השופרות בב' הימים. משנת תר"ס מסדר רק ביום ב' דר"ה, וביום א' אינו מסדר.

שיחת ליל ש"פ וילך, שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. אחד מהג' שופרות היה ארוך ביותר (שופר מהמהר"ל מפראג) וכשנתהוו סדקים קיצרו אותו ואעפ"כ היה ארוך.

לו. בעת שתקע בעצמו, תוקע יתר על ג' שברים (תוספת של חצי תקיעה – "שפיץ")<sup>383</sup>.

לקו"ש חל"ד, עמ' 306. אג"ק כ, עמ' לט. המלך במסיבו, ח"א, עמ' נה ואילך.

לז. כשתקע – היה מפסיק בין שברים לתרועה.

(380) היה מאחל .. ותחתמו – ראה שו"ע סי' תקפב, ובנו"כ, גבי ל' חתימה באיחול, ורבינו הזקן הביא הנוסח "תחתם". וראה הנסמן להלן. אחר תפילת ערבית – רבינו הזקן בסידורו כתב "נוהגין בליל הראשון של ר"ה לומר לחבירו לשנה טובה תכתב ותחתם". וראה גבי זה מט"א (תקצב, י), ועפ"י ניתן לתווכח הנ"ל.

(381) תקע .. וכמה שנים לא היה התוקע – כ"ק רבותינו נשיאנו היו התוקעים בשופר, כ"ה בהיום יום, חלק שני, 14, להוציא כ"ק אדמו"ר הזקן ואדמו"ר האמצעי שלא היו בעלי תקיעה (ראה אוצר מנהגי חב"ד (אלול-תשרי), עמ' קו-כו).

(382) לא לובש קיטל – מנהגים חלוקים בזה, ראה מט"א. לקוטי מהרי"ח. ראה בהמלך במסיבו (ח"א עמ' קטו), דין ודברים בזה. כ"ק אדמו"ר הרי"צ וכ"ק אדמו"ר ג"כ לא לבשו.

(383) שפיץ – ראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' סה. ובסידור דסלאוויטא סתם בשם אדמו"ר הצ"צ תקיעה סתם. ראה בשו"ע וברמ"א (סתק"צ, ס"ד). רבינו בשו"ע שלו פסק כהשו"ע (שם, ס"ט), ועיין ריב"ש סי' לט.



קוראים להם נרות נשמה. נרות יום כיפור היו צרים וארוכים. נרות שבת תשובה שמנים וקצרים<sup>385</sup>.

שיחת ליל ש"פ וילך, שבת תשובה, בסעודה, תש"ה. שיחת ליל ש"פ וילך, שבת תשובה, בסעודה, תש"ה.

## ערייה"כ

ד. בליל ערב יוה"כ אוכל ארוחת ערב בתשע וחצי.

סה"ש תרצ"א עמ' 146. ולהעיר, בסה"ש תרצ"א, עמ' 147 אומר: הולך לישון בשעה 9.

ה. ההנהגה של ערב יום כיפור בזריוות. קם לא יאחר מהשעה אחת וחצי אחר חצות הלילה. לומד גמרא, "עץ חיים" ו"פרי עץ חיים" בעניינו (בקול). יושב בכורסה וחושב הרבה (וראה להלן סעיף ה).

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג. ובשיחת סדר הראשון, חה"פ תש"ב. ושם, שקם בשעה שתים וחצי שאחר חצות הלילה. סה"ש תש"ז, עמ' 63. וראה סה"ש תרצ"ז, עמ' 168. ובסה"ש תרצ"א עמ' 146 בין שתים וחצי לשלוש. וראה שם ג"כ (בעמ' 147) שקם באחד וחצי. סה"ש תרצ"א עמ' 7-146. ומציין לגבי לימודו בע"ח שהיה מסיימו. משיחת סדר הראשון, חה"פ, תש"ב. שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. סה"ש תש"ז, עמ' 63. ולהעיר מסה"ש תרצ"א עמ' 147 – "קבלה – לאו דווקא מס' יומא – בקול. וראה קובץ ליובאוויטש 5 עמ' 71.

ו. בשיעורי הלימוד של עיוה"כ נכללו גם מסכת יומא, רמב"ם ופרי עץ חיים<sup>386</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג.

ז. ברוב השנים, בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, נכנס לחדרו בין השעות שלוש ועד חמש לפנות בוקר. מדברים בענייני עבודת יוה"כ בכלל, ועבודת כ"ג בפרט. הלימוד היה מתוך שמחה ותענוג יוצאים מן הכלל (שמחה זו הייתה נמשכת עד צהרי היום [אחר ארוחת הבוקר]).

385) בשבת תשובה מכינים .. נרות – כן נהג המהר"ל מפראג. ובהערת כ"ק אדמו"ר בשיחה שם, שלע"ע לא מצא מקור להנהגה זו, וראה שו"ע, ס' תכו, ובנו"כ. 386) מסכת יומא – ראה שו"ע רבינו ס' תרכא, סט"ז.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' רלו. ושם, "אך לא שאלתיו אם הי' זה מצד הבריאות או מצד העניין".

לח. אחר התקיעות מחזיר פניו כלפי המתפללים.

ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 324.

לט. לא היה תוקע בתקיעות של לחש, רק בחזרת הש"ץ.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' צה. ושם: "כיון שכ"ק מו"ח אדמו"ר לא תקע בחזרת הש"ץ לא מסתבר לומר שכ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע תקע". ומציע כ"ק אדמו"ר טעם, שיכול להיות שבעת חזרת הש"ץ – לא אחז עם המנין. וא' המסובים העיד: כשאדנ"ע הי' גומר שמו"ע היה הש"ץ אוחז ב"ונתנה תוקף". רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כד.

## || יום הכיפורים

### עשי"ת

א. ממעט בדיבור בעשי"ת. כשרצו לקבוע אסיפה בענייני העיר בעשי"ת, דחה אותה לאחר עשי"ת.

שיחת ליל ב' דר"ה, בסעודה, תש"ד.

ב. אין אומר סליחות במניין – אחר ר"ה (היינו, עשי"ת), וכנראה שאינו אומר גם ביחידות<sup>384</sup>.

לקו"ש חי"ד, עמ' 382. ומשם לאג"ק, ח"ב, עמ' רנב. שיחות קודש – קודם הנשיאות, עמ' 106.

ג. בשבת תשובה, מכינים אצל הרביים נרות תשובה. נוסף על נרות יום כיפור, שהיו

384) אין אומר סליחות במניין – משיחת תשרי תש"ח. ולהעיר שנשות רבותינו נשיאנו (אשת המהר"ש, הצ"צ והאמצעי) היו אומרות והיו דואגים למנין מיוחד בשבילה, אך בעליהם האדמו"רים לא אמרו. אמנם, מדברי אדה"ז משמע דיש לומר, וז"ל (בסדר כפרות): "ושוחטים אותו באשמורת הבוקר אחר סליחות כי אז חוט של חסד גובר בעולם". אחר ר"ה – להעיר, ששאלו את הצ"צ: מדוע קודם ר"ה אומרים סליחות ובעשי"ת לא? וענה: שעד ר"ה העבודה מתבטאת בדיבור ולאחר ר"ה מתבטאת במחשבה. ראה במלך במסיבו, ח"ב, עמ' כב. ולהוסיף, שבספר השיחות תש"ז (עמ' 351 הערה 132) מובא שבעשי"ת זה מצוות עשיה. להרחבה בנידון, ראה אוצר מנהגי חב"ד עמ' קסא-ג.

שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. ולבנו הורה לטבול ג' פעמים. סה"ש תרפ"ח-תרצ"א עמ' 146. סה"ש תש"ב, עמ' 88. רשימות, חוברת קיד, עמ' 22. סה"ש תש"ז, עמ' 63. ושם שטובל ג"פ: לפני התפילה, לפני המנחה וביום. בסה"ש תרצ"א (עמ' 146) הולך אל המקוה. - (רק פעם אחד במשך כל היום. רק שנה אחת, אני זוכר, שהלך שתי פעמים). רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כד,

י. בערב יוה"כ תפילת שחרית מתפלל בהשכמה. לובש בגדי משי ומצווה כך לבנו.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג. סה"ש תרצ"א, עמ' 146.

יא. את סעודת הצהריים היה אוכל לא יאוחר מהשעה אחת עשרה (וחצי), ואורכת לא יותר מעשרים-שלושים רגעים, הסעודה נערכת ברוממות רוח מסוימת.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג. שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. - עד מחצית היום היה במצב רוח חגיגי.

יב. הסעודה חגיגית, בשר ולפת<sup>389</sup>.

שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה.

יג. אמר טעמים לעשיית מאכלי עיר"כ ללא מלח<sup>390</sup>.

נטעי גבריאל, הלכות יום הכיפורים, עמ' קטו. ונקט של הל' "שאמר כמה טעמים". ולע"ע לא מצאתי התייחסותו לכך.

יד. לאכול בב' ידיים ממש לא היה נוהג.

סה"ש תרצ"א עמ' 147.

טו. לרוב, תוכן השיחה בסעודה נסוב לנושא: איך תהיה העבודה של עיוה"כ בביאת משיח.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג.

החיים ונתיב החיים, קנז, ס"ק ה שיש לטבול ג'פ מצ"ע דתשובה כ"ג המתגיייר.

389) הסעודה חגיגית - ראה שו"ע סי' תרח, ס"ד. ובשו"ע רבינו סי' תרח, ס"ח, בשר עופות ודגים. בשר - במג"א על שו"ע שם, משמע בשר עופות.

390) ללא מלח - הטעם הפשוט הוא, הנה בנטעי גבריאל (שם) הביא שע"פ האוכל מלח מתאוה לשתות ולאכול, להעביר טעם המליחות, לכן, אם המאכלים יהיו ללא מלח, לא יהא חיסרון הנ"ל.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג. ראה גם רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' א. שם, עמ' קכו. ובהערה הבאה. בתחילת האות (בלקו"ד) מצייני שרוממות הרוח עד צהרי היום (ושבארוחת הצהריים שהייתה לא יאוחר מאחת עשרה, הייתה עדיין רוממות הרוח), לאחמ"כ בסוף האות מצייני שלאחר ארוחת הבוקר שהסתיימה באחת עשרה, חל שינוי במצב הרוח המרומם והשמח. ובסה"ש תרצ"א (עמ' 147) "ליל יוה"כ"פ - בכלל שמח. ובשנים הראשונות, לפעמים גם מחזיב - א שמייכעל טאן בביהכנ"ס לתנועות החזנים וכיו"ב". ולפנ"ז (בעמ' 146) מספר כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ "ובכלל עיוה"כ שחרית היה שמח. פרייליך".

ח. ערך כפרות בחמש ורבע לפנות בוקר, לא יאוחר מחמש וחצי, השוחט מגיע לשחוט הכפרות כמה רגעים קודם השעה שש. והיה נותן לו כסף ומשוחח עמו. בזמן הכפרות במצב רוח שמח<sup>387</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג. שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. סה"ש תש"ז, עמ' 63. ובסה"ש תרצ"א עמ' 7-146. בשינויים קלים: סה"ש תרצ"א (שם) - 2.30 הייתי נכנס אליו לכפרות ואמר לפדות הכפרות, לזרוק הבני מעיים, ללבוש איזה דבר חדש, לאכול ביד ממש. בסה"ש תרצ"א "בין שש לשש וחצי". ובסה"ש תרצ"א "כפרות היה חמש ועשרים לפנות בוקר, כל אותם השנים שהנני זוכר, בזה הזמן".

ט. לאחר הכפרות היה הולך ללמוד זמן מסוים, ולאחמ"כ הלך לטבול. בעיוה"כ טובל פעם אחת, קודם התפילה<sup>388</sup>.

387) כפרות - ראה בשו"ע (סתר"ה ס"א), רשב"א (בתשובותיו, ח"א, סי' שצה), אורות חיים בשם הרמב"ן (הלכות ערב יוה"כ), שקצפו על מנהג כפרות על עופות. וראה ס' הכוונות, הקדמת דרושי יוה"כ, של"ה, עמוד התשובה סי' ח, דיש לנהוג כן, רבינו הזקן בסידורו הביא מנהג זה "בערב יום הכיפורים מנהג לשחוט תרנגול לבן הנקרא גבר ושוחטים אותו וכו'". לפנות בוקר - רבינו הזקן בסידורו כתב "ושוחטים אותו באשמורת הבוקר .. כי אז חוט של חסד גובר בעולם וכו'".

388) ולבנו הורה .. טובל ג"פ - גבי ב' טבילות בעיוה"כ ראה בדרכי משה (או"ח סתר"ו סק"ב) שהביא את המהרי"ל, ומה שהביא בשם מהר"י וייל (סקצ"א) שאומר שמנהג שטות הוא. וראה שו"ע רבינו (סת"ח). שער הכולל, פמ"ד, ד. (ושם טה"ד תריו"ד סעמ"י יג וצ"ל תר"ו, סעמ"י יג). וכן ראה ב"דרך

יט. מלקות לפני מנחה<sup>394</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 146.

כ. לתפילת מנחה בא לביהכ"נ בשעה 1. מאריך מאוד בשמו"ע (של תפילת מנחה), בלחש ובבכיות עצומות. מתפלל עם הניגון דליל ר"ה.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 26. הניגון הוא ניגון ט' בס' הניגונים.

כא. מברך ב"ב והמקורבים לאחר תפילת המנחה. על השעה שקודם כניסת יוה"כ, התבטא, שאינה שייכת לרבים, אלא שייכת לבני הבית ולמקורבים<sup>395</sup>.

שיחת ערב יום כיפור, תש"ה. ואולי ע"ד כ"ג שקודם דואג לב"ב ורק אח"כ לעם. וראה רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' קכח. שם, עמ' ב. שם, עמ' כה.

## יוה"כ

כב. [על ב' הנהגות נוספות ביוה"כ ראה בהנהגותיו בר"ה].

כל יום הכיפורים מעוטף בקיטעל.

רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כה.

כג. בוידוי שלפני כניסת יוה"כ מאריך קצת. ליל יוה"כ היה שמח (וראה לעיל).

סה"ש תרצ"א עמ' 147.

כד. לפני תפילת כל נדרי, נכנסים קבוצות קבוצות לבית הרבי, ופותח הדלת ומברך אותם. בעת הברכה פניו רציניות וניכר שבכה<sup>396</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 26. ראה גם אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ה עמ' צז במכתבו להרה"ר ר'

טז. אחר הסעודה, חל שינוי במצב הרוח המרומם (מתהלך בחדרו הלך ושוב במשך כחמישה-עשר רגעים), ומתחיל להתכונן, ע"י אמירת תהילים, לתפילת המנחה. אמירת התהילים אורכת כשעה וחצי, ולעיתים שעתיים, בקול דממה ובקול תחנונים מיוחד. עבודת תפילת המנחה, הייתה נמשכת כמה שעות, במרידות ויראה גלויה. אחר תפילת מנחה במצב רוח מרומם וכן בשעת "כל נדרי"<sup>391</sup>.

לקוטי דיבורים, ליקוט ה (ח"ב), אות כג. שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. זכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קא, מציין זאת מאחר התפילת מנחה, עד "כל נדרי". אג"ק אדמו"ר הרי"צ, ח"ד, עמ' תטז. סה"ש תרצ"א, עמ' 146. אג"ק ח"ד עמ' תלב. ושם בשעה שתים עשרה וחצי היה אומר תהילים

יז. בערב יום כיפור הולך לאמו הרבנית רבקה ע"ה, לבקש לעקאח<sup>392</sup>.

סה"ש תש"ז, עמ' 63. ליובאוויטש וחייליה עמ' 26. גם התלמידים, האורחים ובעלי הבתים היו לוקחים לקח מהרבנית ע"ה.

יח. עיוה"כ מחלק לעקאח. בנתינת הלעקאח, היה אומר "איך גיב דיר לעקאח און דער אויבערשטער זאל דיר געבן א גוט יאר" ומוסיף, "א זיס יאר"<sup>393</sup>.

ראה - שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. "תורת מנחם - התועדויות", תשי"א, א, עמ' 9. ושם: "כ"ק מו"ח אדמו"ר סיפר: הבעש"ט ה' אומר שנתינת לעקאח בערב יום הכיפורים הוא מנהג עתיק, ובעת נתינת הלעקאח ה' נוהג לומר "איך גיב דיר לעקאח און דער אויבערשטער זאל דיר געבן א גוט יאר", ואאמו"ר (אדמו"ר מהורש"ב נ"ע) ה' מוסיף "א זיס יאר". וברשימות ענינים וסיפורים (עמ' כה) כותב שלא נתן לעקאח.

(394) מלקות לפני מנחה - ראה שו"ע סי' תרו, סוס"ו, לשות כן לאחר מנחה, וכ"כ רבינו הזקן בשו"ע שלו, שם, ס"ד. אבל בסידור כתב מלקות ילקו קודם .. מנחה. וראה באה"ט (שם, סק"ו), שכך נהג האריז"ל. ועיי"ש בנו"כ השו"ע.

(395) מברך ב"ב - ראה בהערה הבאה.

(396) נכנסים קבוצות קבוצות - ראה מטה אפרים, סי' תריט, ס"ב, שנוהגים ללכת לאיש של צורה בעיוה"כ להתברך. כ"ק אדמו"ר נהג לברך באותה שעה את אנ"ש והתמימים, הברכה לתמימים הייתה בנפרד, וכינה אותם (בתשי"ב) "דעם רעבינ'ס קינדער".

(391) תהלים - מג"א, סתקפ"ד, סק"א.

(392) לעקאח - ראה בר"דא דעובדא' (עמ' עו) שנהגו לחלק מיני מתיקה. ראה מט"א סי' תרד-ה. לקו"ש ח"ד, עמ' 370.

(393) נתינת הלעקאח - ראה בהערה הקודמת. כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך, אך בשנים האחרונות, מחמת העומס, חילק גם בהוש"ר.

שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. סה"ש תרצ"א, עמ' 147.

לג. לא היה פושט כל בגדיו, אלא רק את הסירטוק.

סה"ש תרצ"א, עמ' 147.

לד. במהלך הלילה מנמנם כמה שעות, קם ולומד, מנמנם שוב, קם ולומד, כך במשך כל הלילה. ביום הק' מיטתו עומדת בחדרו.

שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. וראה סה"ש תרצ"א, עמ' 168. בסה"ש תרצ"א, עמ' 147: בשעה 11 היה קם משנתו. לומד עד שעה 2. ישן עד 3.30-3. ולומד עד שעה 6 וישן עוד הפעם, כשעה לערך. ובזכרונות ר"י לנדא, היכל הבעש"ט, גיליון טז, עמ' קא, לא היה משתהה, אלא הולך לישון, ושם ראה התבטאותו עד"ז.

לה. הלימוד הלילה בלא טלית.

סה"ש תרצ"א עמ' 147.

לו. נוטל ידים עד קשרי אצבעות.

סה"ש תרצ"א, עמ' 147. ונתבאר בארוכה באג"ק כ"ק אדמו"ר ח"ג עמ' קמו ואילך.

לז. בשעת "עבודה" עומד ועוזר לחזן בנגינה. שומעים ממנו כל מילה בנפרד בשעת אמירת "והכהנים". לפעמים היה אומר תיבת "מפורש" ומפסיק, ולפעמים היה אומר "מפורש יוצא". ההבדל היה בהפסקה. בשעת אמירת ה"עבודה" זולגות מעיניו דמעות על הרצפה.

שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה.

לח. בעת ההשתחויות (של עבודת יוהכ"פ) היה כורע ומשתרע מלא קומתו על הרצפה (עשויה מקרשים), כשראשו הק' נוגע ברצפה. לפעמים היה ניכר אבק על המצח.<sup>398</sup>

ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. בליובאוויטש אמרו שבעת ההשתחוואה נשען על ארבעה בהונות הידים והרגלים.

לט. מסתכל על החזן בעת שמנגן "והכהנים" ובעת ההשתחויות. בעת חזרת

גרשון חן ע"ה "זכה .. להתברך בברכה כוללת בער"ה ובעיר"כ".

כה. קודם תפילת "כל נדרי", אומר תהילים (מתחילתו) בביהכ"נ (בבכיה), ובמשך יוהכ"פ מסיים. לפעמים היה מחזיק את התהילים על-יד המחזור ואומר פרקים שונים<sup>397</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 26. רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כה.

כו. קודם תפילת "כל נדרי" אומר פרק צז בתהילים ה' מלך תגל הארץ וגו'.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כה.

כז. בליובאוויטש היו פעמים שרצה שיוציאו כל הס"ת לכל נדרי - לבד שתים שלשה - ויעמדו בחצי עגול סביב להש"ץ.

סה"ש תרצ"ז, עמ' 167.

כח. בתפילת כל נדרי אוחז הס"ת בדרום הש"ץ.

רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קכה.

כט. מזמר יחד עם הש"ץ "על דעת המקום וכו'".

רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קכה.

ל. בעת תפילת "כל נדרי" אוחז הס"ת הראשון בב' ידיו עד ברכת שהחיינו.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כה.

לא. מסיימים תפילת מעריב בשמונה-שמונה ורבע, ונשאר אחר התפילה עם הקהל לומר תהילים (מלבד הד' פרקים א-ד-שבתהילים), ולאחמ"כ בא לביתו בשעה שמונה ועשרים-שמונה וחצי.

שיחת ליל ש"פ האזינו י"ג תשרי, תש"ה. סה"ש תרצ"א, עמ' 147. וממשיך שם: שנה אחת האריכו בתפילה ונמשך עד 9 והיה זייער צופרעדען מזה.

לב. תפילת מעריב וק"ש שעל המיטה בלי בכיות (לא כבליל א' דר"ה), ולא היה מאריך ולא אמר "על חטא" ומיד הולך לישון (בחדרו על הספה, והיו פעמים שהעבירו אליו את המיטה, וראה להלן ס"ל).

398 נוגע ברצפה - עפ"י מסתבר לומר, שהייתה זו רצפת עץ (או כיו"ב) - אך עדיין צריך בירור.

397 תהילים - ראה בשל"ה, מס' יומא, שוהגים לומר את כל התהלים.

בבגד משי העליון. עושה הבדלה במוצאי יוהכ"פ, ואת השיריים נתן לבנו, שאף הוא ברך על הבדלה.

המלך במסיבו, ח"א, עמ' קיח. סה"ש תרצ"ז, עמ' 167. נראה שהנהגה זו הייתה רק במוצאי יוהכ"פ, ובשאר השבתות לא נהג להבדיל בקביעות. רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כו.

מו. במוצאי יוה"כ היה נוהג ללכת לביתה של הרבנית רבקה לומר "גוט יו"ט", ונוהג לסעוד קלות בביתה, ושונה כוס תה וחלב, ושוהה שם כשעה (ואח"כ [בשנות נשיאות אביו, כ"ק אדמו"ר המהר"ש] נוהג להיכנס לאביו, ללמוד עמו שיעור קבלה עד השעה אחת).

סה"ש תרצ"ז, עמ' 170. סה"ש תש"ז עמ' 63. רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כו.

מו. [כנראה בשנים האחרונות] מבדיל בעצמו ואח"כ מוציא משקה, מזונות ותה וביקש שיטעמו.

רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קכח.

מח. בד"כ עושה סעודה במוצאי יוה"כ, נמצאים ממקורו בית הרב, ושח בה בהענינים השייכים.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' ב. ועוד. מדבר מענין יוה"כ, סוכות והזמן שביניהם.

מט. במוצאי יוה"כ טובל הלחם בדבש.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כו.

ג. בסעודת מוצאי יוה"כ מדבר מענין עבודת הכהן הגדול.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כו.

גא. [בתרנ"א ועוד א' מהשנים האחרונות] צווה שיהיה מניין חשאי כל הלילה לאמירת תהלים, וכן למחרת בזמנים הפנויים.

סה"ש תרפ"ט, עמ' 25.

גב. על השעות דהצום (כ"ו שעות), מוסיף י"ג שעות של הכנה, סה"כ צם ל"ט שעות.

שיחת ליל ש"ק פרשת האזינו, י"ג תשרי, תש"ה. כ"ק אדמו"ר הרי"צ קישר זאת לל"ט מלקות.

הש"צ של תפילת מוסף דר"ה ויוהכ"פ מטה את כסאו לצד צפון, ומסתכל על הקהל.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. הבחורים היו מצטופפים כנגדו ומסתכלים בפני קדשו, אמרו אז בליובאוויטש שזוהו סגולה לח"נ, וזו הסיבה שהרבי מסב את כסאו.

מ. באחת השנים, ביקש ממנין בחורים לומר כל ספר התהילים, ואם לא יספיקו עד מנחה, יסיימו, ואח"כ יעשו מנין.

לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות סא. ולאחמ"כ בליל הושענא רבה, ביקש מאותם בחורים שיגידו ס' התהילים שוב. וכיום הו"ד שלח לכל בחור 10 רובל.

מא. עולה למפטיר יונה, וע"פ רוב לא עלה בשחרית. ובאחת השנים העלוהו לתורה בשחרית, ואעפ"כ עלה למפטיר יונה.

תורת מנחם, חט"ו, עמ' 135. סה"ש תש"ז עמ' 63. סה"ש ה'ש"ת, עמ' 370. ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. וב'המלך במסיבו, ח"א, עמ' רמה - שהיה עולה לפעמים, פעמים ביוהכ"פ.

מב. בקדיש אחר תפילת נעילה קודם לתקבל משורר ניגון לערך כעשרים דקות, אחר תוקע תקיעה אחת והמשיך התפילה כסדר<sup>399</sup>.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כו.

מג. במוצאי יוהכ"פ היו שרים מארש נפוליון. ובשנים מאוחרות יותר היה מתחיל לשיר את היפונסקי מארש והקהל אחריו.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. את ה"יפונסקער מארש" הביא לליובאוויטש ינקעלע הפולישער (אודותיו ראה שמו"ס עמ' 95 ואילך), והוטב בעיני אדנ"ע. בקשר לניגון זה ראה באוצר מנהגי חב"ד עמ' רמ ואילך.

מד. אחר התפילה קודם הבדלה - מקדש הלבנה.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כו.

מה. ערך הבדלה בבית הרבנית רבקה כשהוא מעוטף בטלית, חבוש בכובע ולבוש

399) משורר ניגון - (ברע"ס שם (הע' 130) מציין להנהגת הצ"צ המובאת ב)סה"ש תורת שלום עמ' 210 מסופר אודות הצ"צ: "אחרי תפילת נעילה ניגן רבינו בעצמו בשמחה גדולה".

## || חג הסוכות

א. פעם למחרת יוה"כ, נכנס אליו בנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, ושאל: ומה עתה? וענה: עתה בייחוד צריך להיות תשובה.<sup>400</sup>

לקו"ש חי"ד, עמ' 400. שם, עמ' 469.

ב. בליובאוויטש הסוכה בנוי' כל השנה.

המלך במסיבו, ח"ב, עמ' נב. ובאג"ק, חי"ב, עמ' סז: ידוע שגם בליובאוויטש הייתה אחת הסוכות מלפנים חדר בהדירה שלימי הסוכות היו מסירים את גגו.

ג. בהיותו ברוסטוב היו לו ב' סוכות, סוכה גדולה בחצר, וסוכה נוספת צרה וארוכה במרפסת.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 29.

ד. פעם סיכנו במחצלת, שנה הבאה לא הסכים.<sup>401</sup>

זכרונות ר"י לנדא, תשורה (לנדא תשע"ה), עמ' 35. ואמר שלא משום המג"א.

ה. על הסוכה מניח הרבה סכך.<sup>402</sup>

ליובאוויטש וחייליה עמ' 28.

ו. בליל ב' ברכת "שהחיינו" קודם ברכת "לישב בסוכה"<sup>403</sup>.

הנהגות כ"ק אדמו"ר לסיודור. אג"ק, ח"ה, עמ' ה. ס' המנהגים, עמ' 67. רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קל. רשימות עניינים וסיפורים עמ' כח.

ז. היה מברך לישב בסוכה על היין. ובשנים הראשונות עשה זאת בלחש בכדי שלא יפסקו מכך הלכה, אבל אח"כ לא הקפיד לברך בלחש והיה מברך בפשטות.<sup>404</sup>

סה"ש תרצ"ט (תשע"ד), עמ' 330. ס' המנהגים, עמ' 67. וראה סה"ש תרצ"א, עמ' 142. וראה סה"ש תרצ"ט עמ' 337.

ח. בליל ראשון של סוכות לא היה ישן בלילה, והיה יושב בסוכה כל הלילה ולומד נגלה וחסידות.<sup>405</sup>

סה"ש תרצ"ט (תשע"ד), עמ' 330.

ט. בתרנ"ב אומר המאמר ד"ח בים א' דחה"ס אחר תפילת המנחה.

אג"ק אדמו"ר הריי"צ ח"ו עמ' רסט.

י. נהג להזכיר בסוכה את הבעש"ט, הה"מ, אדה"ו, אדה"א, הצ"צ.<sup>406</sup>

שיחת יום ש"פ האזינו, י"ג תשרי, בסעודה, תש"ה. דיבורי כ"ק אדמו"ר הריי"צ בליל ב' דר"ה, תש"ח.

יא. אפילו מים ששתה לצורך תרופה, שתה בסוכה.

400) פעם למחרת .. להיות תשובה - ראה הביאור בזה ב"תורת מנחם - התוועדיות", תשמ"ב, ח"א, עמ' 96. ח"ב, עמ' 871. ועוד. ראה הנסמן בספרי המפתחות.

401) מחצלת - שו"ת חלקי, ח"א, סי' קפו, דאין לנהוג כן לכתחילה, ורצוי להשתמש כבימים מקדם. וראה שו"ת ציץ אליעזר, ח"י, סי' כט, שאסר בתכלית. ועיין בבית הבחירה, על מסכת סוכה, לרבנו מנחם ב"ד שלמה לבית מאיר המכונה המאירי, יד הרב הרצוג - איחוד מפעלים תורתיים-ספרותיים (אמ"ת), הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, בסיוע קרן ווארצוויילר, ירושלים ת"ו, תשל"א, עמ' סד.

402) הרבה סכך - ראה ס' המנהגים עמ' 65. מסופר שכ"ק אדמו"ר עוד בהיותו בפריז הרבה בסכך ראה ימי מלך א, עמ' 461. ובס' מהרי"ל - מנהגים (ירושלים תשמ"ט) עמ' ששח. וראה מטה משה, סי' ס' תתקד, מציין שלא יוסיף יותר מדאי, אלא שלא יחדור הגשם, עיי"ש. וכ"ה במנהגי בעלזא (עמ' נו): הסכך בסוכת רבינו היה צפוף מאד.

403) "שהחיינו" קודם - ס' המנהגים עמ' 67. ראה הדעות בזה בושאי-כלי השו"ע סי' תרסא. שדי חמד מע' סוכה, א, סק"ה. כן נהגו רבותינו הקדושים כ"ק

אדמו"ר מהר"ש, כמפורש בהגהות מוהרש"ב לסיודור. וכן נהג כ"ק אדמו"ר מהריי"צ.

404) לישב בסוכה על היין - בברכת "לישב בסוכה" אחר הקידוש, כך איתא גם במנהגים לבוש ומטה משה. בלקט יושר (עמ' 145) הביא, שכך מנהג העולם. ובמנהגים ישנים מדורא (עמ' 160), שברכת "לישב בסוכה" אף קודם "בורא פרי הגפן". וראה באוצמ"ח עמ' שז-ח. ראה שו"ע סתרל"ט ס"ב, לבוש ופרישה שם (סק"ג). ראה אליה רבה סקי"ג.

405) לא היה ישן בלילה - ע"מ לא ליכנס לספק בעניין שינה בסוכה. ראה בס' נימוקי או"ח (סי' תרלט) כתב, שתלמידי הבעש"ט מסרו נפשיהו על שינה בסוכה. והיה יושב בסוכה כל הלילה ולומד נגלה וחסידות - ר' יצחק 'מתמיד', היה נוהג לא לצאת כלל מהסוכה במהלך חג הסוכות, מלבד היציאה למקווה. ובכל הזמן הנ"ל היה יושב ולומד.

406) נהג .. הצ"צ - כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" נהג להזכיר רבותינו נשיאנו שקדמוהו בכניסתו לסוכה (סה"ש תש"ד, עמ' 12).

שיחת ליל א' דחה"ס, בסעודה, תש"ד. ברשימת ענינים וסיפורים (עמ' כח) מציין שלוקח יותר משלוש. רשימת ענינים וסיפורים עמ' כח.

טו. הורה לברך שהחינו כשהלולב בידו אחת והאתרוג בשניה.

היום יום, טו תשרי.

טז. הנענועים דארבעת המינים: הלולב נוטה תמיד למעלה גם בנענוע החמישי כלפי מטה<sup>410</sup>.

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' כז.

יז. מחזיק ברשותו שני לולבים. וא' מהם נותן למקורבים ליטול<sup>411</sup>.

רשימות ענינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קגד.

יח. בשנת עטר"ת, בעת המלחמה השיגו לרבי אתרוג מיאנובע, וכיון שהיה זה אתרוג יחיד הגיע קהל רב לברך על האתרוג. הסדר היה שהרבי ישב בחדרו, וכ"א נכנס בתורו לברך, ומי שהרבי אמר לו שיכול לעשות נענועים עשה.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 28. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 307.

יט. באותה שנה (עטר"ת), בכל חה"ס והושע"ר ניגש לעמוד, לאמירת הלל והושענות.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 28. ליקוטי סיפורי התועדות, עמ' 307. כיון שהיה אתרוג יחיד.

כ. מחליף ההדסים והערבות בחוה"מ. מכוון שבהושע"ר יהיו הערבות וההדסים חדשים<sup>412</sup>.

410 ראש הלולב נוטה תמיד למעלה – כן פסק אדה"ז בסידורו, "ולא שיהיה ח"ו ראש הלולב למטה, אלא שההולכה תהיה לצד מטה, וההובאה מצד למעלה .. וכן בכל הנענועים". ומקורו מהמשנת חסידים (מסכת ימי מצוה וסוכה ו, ה). וראה שכ"ה בכף החיים (תרנא, מז). ודלא כמובא בכתר ראש (אות קי) במנהגי הגר"ח מוולוז'ין, שבנענוע ללמטה, הפך את הלולב. וכן נהג כ"ק אדמו"ר, ושאר רבותינו נשיאנו.

411 נותן למקורבים ליטול – כ"ק אדמו"ר הרי"צ נהג אף הוא לתת, אג"ק חט"ז, עמ' לח-ט. כ"ק אדמו"ר נהג לתת נוסף ללולב גם את האתרוג לחסידים, והיה נותנו לר"מ הארליג ב"מתנה ע"מ להחזיר", וזה היה מזכה את אנ"ש.

זכרונות ר"י לנדא, תשורה (לנדא תשע"ה), עמ' 12. תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 138.

יב. מברך על אתרוג מיאנובע (איטליה), ועליו אומר את ההלל<sup>407</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. הרה"ת הגאון יעקב לנדא ע"ה סיפר, שבכל שנה בליל ראשון דחה"ס היה אומר: כשהקב"ה אמר למשה רבינו ע"ה ולקחתם לכם וגו' שלחו שלוחים בעננים ליאנובע להביא משם אתרוגים. ברשימות ענינים וסיפורים עמ' קטבשנת תרע"ה לא היה אתרוג מיאנובע.

יג. נוטל גם אתרוג מארץ ישראל, בלא ברכה<sup>408</sup>.

סה"מ תשי"א עמ' 101. ליובאוויטש וחייליה עמ' 27. באחת השנים לא הצליחו להשיג אתרוג מיאנובע אלא מא"י, ברך עליו ובכה.

יד. מספר ההדסים בלולבו 12-13 ולא כמספר המדויק הצריך להיות. פ"א היה מספר ההדסים 26. וערבות לא מוסיף כלל<sup>409</sup>.

407 מיאנובע – כן נהג כ"ק אדמו"ר. וכן הוא במנהגי החת"ס. ראה בשער הכולל (לו, א): ש"קבלה בידינו מאדמו"ר הוקן ז"ל, להדר אחר אתרוגי יאניווע, היינו הגדילים באיי גענובא". וראה באג"ק של כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ח"א עמ' סג. שם, עמ' שנג. וראה באג"ק של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ח"ג עמ' תעו. וראה במכתב ר' מיכאל בן הרה"ח ר' יצחק חיים דובער וילנסקי מקרמנצ'וג (ראה אוצמ"ח עמ' רעו ואילך). ס' המאמרים תשי"א עמ' 101. וראה קובץ "גדיל תורה", ירושלים, גיליון כד, עמ' 36, מכתבי הרי"ל דון יחיא משקלוב. וראה לקו"ת חת"ס, לונדון תשכ"ה, סי' פ. וכן הוא במנהגי בעלזא. וראה שו"ת נטיעה של שמחה סי' כב, שבקבלה אצלו מהגר"א שמצווה מן המובהר באתרוג מיאנובע. ובשו"ת בכורי שלמה סי' כח הביא שכ"ה מנהג הרה"צ מטשעכנאו.

408 אתרוג מארץ ישראל – כן נהג אדמו"ר רחש"ז מליאדי. וכן נהג כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ.

409 12-13 .. 26 – במלך במסיבו (ח"א עמ' רנ): שנים עשר – כנגד יב גבולי אלכסון. שלשה עשר – כנגד יג מדות הרחמים. כו – כנגד שם הוי'. עין ברמב"ם, להלן. וערבות לא מוסיף כלל – ראה רמב"ם הלכות לולב פ"ז ה"ז שניתן להוסיף על כמות ההדסים אך לא על הערבות. אך בס' מקור חיים (סי' תרנא) כתב שטוב להוסיף גם בערבה וכן מנהג בני אשכנז. והב"ח פסק שאין להוסיף וכן מנהג פולין בענין הערבה.

כו. שנת תרנ"ד, לא היה ישן בסוכה, אבל שבת היה כל הלילה בסוכה<sup>416</sup>.

שיחת יום ש"פ האיזנו, י"ג תשרי, בסעודה, תש"ה.

כו. עד שנת תרנ"ה נהג להתוועד בשמחת בית השואבה יום א' או יומיים. שותה הרבה משקה, מנגן ניגונים וגם רוקד, שעות אחדות ולפעמים כל הלילה<sup>417</sup>.

סה"ש תרצ"א, עמ' 148. יש קטעים רבים מהתוועדות שונות. וראה רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' ח. שדיבר מעניין שמחת בית השואבה שלכן יש לומר לחיים. אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ו עמ' רסט, ושם שהתוועדות ביום א' דחומה"ס התקיימה בביתו. וראה מגדל עז עמ' רכה.

כת. בחוה"מ סוכות אין יחידות.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 28.

כט. בשבת חוהמ"ס היה בכיבוד אצל בנו אדמו"ר הרי"צ.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א) עמ' קג.

שיחת ליל א' דחה"ס, בסעודה, תש"ד.

כא. בעת התפילה האתרוג מונח בכלי כסף ע"ג הסטענדער<sup>413</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' כת.

כב. מברכת ההלל עד "הודו" הראשון האתרוג מונח, כשמגיע ל"הודו" מחברו למטה בסוף הלולב, לפס' "יאמר נא ישראל וגו'" מניח האתרוג עד "אנא ה' הושיעה נא", כשמגיע ל"הודו" נוטלו עד סוף<sup>414</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' כת.

כג. מקיף עם הלולב את הבימה עד "למען דורות".

רשימות עניינים וסיפורים עמ' כת.

כד. באחת השנים בעת שאמר הפזמון "ואוצרך הטוב לנו תפתח", אמר המילים "הטוב לנו" והפסיק ואח"כ אמר "תפתח".

ליובאוויטש וחייליה עמ' 28.

כה. במשך כל היום יושב בסוכה, ולומד גגלה וחסידות<sup>415</sup>.

סה"ש תרצ"ט, עמ' 295. ליובאוויטש וחייליה עמ' 28.

416 לא היה ישן בסוכה - כן נהג כ"ק אדמו"ר האמצעי (סה"ש תרצ"ט, עמ' 295), ושאר רבותינו נשיאנו שלאחריו. מנהג זה נתבאר בלקו"ש, כט, עמ' 211 ואילך. לקו"ש, יז, עמ' 272, הערה 48. אג"ק ח"א, עמ' תיד. כן נהגו בבעלזא (כמפורש בנטעי גבריאל, הלכות ר"ה, סט"ז, הערה טו), וכלשונו הק' של כ"ק אדמו"ר דיבוריו עם הרב כהנא (בחלוקת דולרים) "גאנץ בעלזא". אמנם כיום בבעלזא, שמעתי מחסידי בעלזא, שישנם הנוהגים לישון בסוכה. וברשימות הרמ"ז גרינגלאס כתב, הרה"ח ר' יצחק הורביץ הי"ד (ה'מתמיד') היה ישן בסוכה. וברשימת א' מאחי החתן, ששמע מנכדי הגרמ"צ גרוזמן, שסבם שי' ישן בסוכה, וזאת, שלאחר ששמע שמונהג חב"ד שלא לישון בסוכה, הוא פנה אל כ"ק אדמו"ר והתנצל, וכ"ק אדמו"ר הורה לו להמשיך לישון בסוכה.

417 נהג להתוועד .. שותה הרבה משקה, מנגן ניגונים וגם רוקד - כ"ק אדמו"ר מהר"ש נהג לערוך התוועדות, והיה מתוועד רק עשר דקות. אם התוועד חמש עשרה דקות, היה זה כבר הרבה (סה"ש ת"ש, עמ' 143, סה"ש תרצ"ט, עמ' 300). כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" נהג היה להתוועד בענייני חסידות ועבודה, ולהשתתף בריקודים, ולאח"ז היה לומד בעיון רב הלכה בשו"ע חושן משפט, ע"מ שתייבש הזיעה של מצוה, ולא תהא שום יניקה לחיצונים (סה"ש תש"ג, עמ' 10-1).

412 מחליף ההדסים והערבות בחוה"מ - באוצר החיים צאנו (אות רנז), שהיה מחליף את הערבות בכל יום. במנהגי בעלזא (עמ' ס), שהחליף את הערבות רק בהושענה רבה. וראה בס' ביתו נאווה קודש עמ' שלו. וכ"ה בלוח דבר יום ביומו. כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ היה מחליף בחול המועד לעתים את כולם ולעיתים את חלקם.

413 מונח בכלי כסף - אף אצל כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ היה כן. אך האתרוג של כ"ק אדמו"ר היה בקופסת קרטון פשוטה, וראה ימי מלך (ח"ג עמ' 1269), מכתב כ"ק אדמו"ר (בתרגום ללה"ק): "איני משתמש בקופסת כסף עבור האתרוג".

414 האתרוג מונח - כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כן, מלבד שנת הקהל תשמ"ח, שהחזיק את כל הד' מינים, והסביר זאת בשיחתו בליל ב' דחה"ס. מניח האתרוג עד "אנא ה' הושיעה נא" - כן נהג כ"ק אדמו"ר הרי"צ, וראה הביאור בהנהגה זו בשיחתב' דחה"ס תשמ"ח.

415 כל היום יושב בסוכה - ראה שו"ע סי' תרכז, בראשית ס"א. מספר הרה"ח הרמ"ז גרינגלאס ברשימותיו, שכן נהג הרה"ח ר"י הורביץ (ה'מתמיד').



לד. בהוש"ר נוטל הלולב לבדו מן "תתנו לשם ולתהלה" עד ק"ש שאחר הושענות, ואח"כ נוטל ההושענא וחובט חמש פעמים.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' כח.

לה. מכין ההושענות בעצמו, עבור כל בני הבית<sup>420</sup>.

רשימות ר"י לנדא.

### שמיני עצרת ושמחת תורה

לו. לאחר אמירת המאמר ותפילת ערבית, הולך לביתו ועושה קידוש<sup>421</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 29.

לז. בשנת תרע"א נערכו ההקפות דשמע"צ ושמח"ת בואל הקטן.

רשימת עניינים וסיפורים (תשס"א - חזון), עמ' ח. שם, עמ' יב.

לח. כשחזור לביהכ"נ להקפות, קודם אמירת הפסוקים, היו מכריזים מי הם הקונים את הפסוקים לרבי, ולאחמ"כ מכבדים אותו. לפעמים היה אומר משהו לגבי המכבדים. בכמה שנים כשאמר הפס' פירשו ע"פ חסידות (וקרה שפירש כמה פס', גם כאלו שלא אמר).

ליובאוויטש וחייליה עמ' 29. באחת הפעמים הכריזו שחסידי מוסקבה קנו את הפס' "קומה", ואמר אדנ"ע שמוסקבה צריכה את ה"קומה". סה"ש תורת שלום, עמ' 3. סה"ש תורת שלום, עמ' 227.

לט. קודם שאומר הפס' מכריזים כנהוג: "איז מען מכבד אדמו"ר כו".

רשימת עניינים וסיפורים (תשס"א - חזון), עמ' יב. בשנת תרע"א ביקש שאת הפס' האחרון "כי מציון", יאמר ללא הכרזה.

(420) מכין בעצמו עבור כל בני הבית - כ"ה מנהג בעלזא, קוידנוב ובאבוב. וראה נטעי גבריאל פע"ה סט"ו. כן נהג אף כ"ק אדמו"ר הריי"צ. בעניין זה, ראה 'דרכי חיים ושלום', אות תשפט. רוא דעובדא, עמ' צו. וכן הוא מנהג ספינקא. וראה עוד בכ"ז הנסמן אוצר מנהגי חב"ד (אלול-תשרי) עמ' שלד-ה. (421) הולך לביתו ועושה קידוש - ראה אוצר מנהגי חב"ד (אלול-תשרי) עמ' שנא ואילך.

ל. נשיאי בית רבי, נוהגים בהושע"ר להצליף על ילדיהם בהושענות. אלה שמעל שמונה-עשרה על כתפיהם ג"פ והיו אומרים בשעת מעשה: "גבורות ממותקות". ולא לה שמתחת שמונה-עשרה מצליפים הצלפה אחת יתר על מספר שנותיהם.

שיחת ליל שמע"צ, בסוכה, תש"ה.

לא. הושע"ר בערב היו נכנסים כל בני הבית לסוכה אל הרביים לקבל ברכה, היו מברכים לישב בסוכה, אוכלים מזונות ולפעמים גם נוטלים ידים לפת.

שיחת ליל שמע"צ, בסוכה, תש"ה.

לב. בליל הושע"ר אומר התהילים במהירות, ובשעה 11:00 בערב. הורה לחזן למהר ובכל פעם סיים את הפרק קודם החזן<sup>418</sup>.

בסה"ש תרצ"א כותב שאמירת התהלים ארך במשך כשלושת רבעי השעה. בסה"ש תש"ח כותב שארך במשך שעה ורבע. מקדש מלך, ח"ב, עמ' 390. וראה רשימות, חוברת ד, עמ' 13. סה"ש תרצ"א עמ' 134.

לג. בהוש"ר נוהג כ"ק אדנ"ע בשעה שש בערב להיכנס לסוכה, ולומר המשנה תורה. התהילים היה אומר עם הקהל. נוהג לומר היה"ר עבור הושענא רבה בכל ספר, אבל לא היה"ר של יו"ט שנדפס בתהילים<sup>419</sup>.

סה"ש תש"ח עמ' 171.

(418) אומר התהילים במהירות - בבית וויז'ניץ אמרו בהושענא רבה התהלים במהירות עצומה (מאיר החיים, עמ' רפט. קדוש ישראל, עמ' קפ, ושם אודות ה"צמח צדיק" מוויז'ניץ, שהיה מסיים את כל התהלים במשך שלושת רבעי השעה). בשעה 11:00 בערב - עפ"ז לא הקפיד על אמירת תהלים לאחר חצות. ובס' המנהגים, עמ' 68, "אמירת תהלים בליל הוש"ר אחר חצות". מנהג צ'רנוביל שאומרים התהלים לאחר סיום אמירת החומש, אף אם זהו לפני חצות.

(419) המשנה תורה - ראה בן איש חי, פ' ברכה, שנה א, ג, דילמד בשמחה ובהתלהבות המשנה תורה. התהילים היה אומר עם הקהל - כ"ק אדמו"ר את כל התהלים עם הציבור. נוהג לומר היה"ר עבור הושענא רבה בכל ספר - ס' המנהגים עמ' 68. וראה שיחת כ"ק אדמו"ר הריי"ץ, הוש"ר ושמע"צ תש"ח. כן נהגו במונקאטש (דרכי חיים ושלום, אות תשצ), שבין ספר לספר אמרו היה"ר של הוש"ר. וראה עוד הנסמן באוצר מנהגי חב"ד (אלול-תשרי) עמ' שלא-ב.

מו. אחר אמירת המאמר, מתפללים ערבית, עושים קידוש, טועמים מסעודת החג, והולכים להתוועדות שקודם הקפות. שיחת ער"ח תמוז, תש"ב.

מז. בשנת תרס"א, אמר שיחה בעת הקידוש בערב, קודם הקפות, ונמשכה כמה שעות, ובשלוש בלילה התחילו הקפות וסיימו בחמש. ולאחמ"כ ביום גם אמר שיחה שנמשכה כמה שעות עד עשר בלילה, ובסיומה הביא לבנו, כ"ק אדמו"ר הריי"צ, יין (כוס של ברכה) לחלק לקהל.

שיחת ער"ח תמוז, תש"ב. וראה קונטרס "כל היוצא למלחמת בית דוד" תרס"א.

מח. אחר תפילת ערבית הלך לאימו הרבנית, להגיד "גוט יום טוב".

ליובאוויטש וחייליה עמ' 30. בהלכו, ליווהו הבחורים ובידיהם נרות דולקים, וכן בצאתו מבית אימו הרבנית לכיוון ביתו.

מט. לאחר מכן הלך לביתו, ושם מתוועד עם יחידי סגולה.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 30.

נ. כשהתוועדות נמשכה עד אור הבוקר, ציווה לסגור את החלונות. במהלך ההתוועדות אוכל בשר, לקיים מצוות יו"ט.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 30. ואמר: "הרי מצד אימי, המוצא שלי ממתנגדים".

נא. בתפילת שחרית עולה לתורה ל"חתן בראשית", או ל"חתן תורה".

תורת מנחם חט"ו, עמ' 135. ליובאוויטש וחייליה עמ' 30. ברשימת עניינים וסיפורים עמ' לא, שעלה חתן תורה.

נב. עד שנת תרנ"ב, עבר לפני התיבה במנחה, עם מסייע, ובנוסח הקדושה אמר: "כנועם שיח סוד שרפי בראשית".

סה"ש תורת שלום, עמ' 5.

נג. בשנים הראשונות היה המנהג שאמר את הפס' "לעושה נפלאות" ומפרשו ע"פ חסידות.

ופס' "אתה הראת" היה אומר הרז"א, ופס' "אין כמוך" היה אומר הרמ"מ. סה"ש תרצ"א עמ' 170.

מ. הולך להקפה הראשונה והשביעית. בהקפות אלו רוקד עם בנו, כאשר אחוז את ספר התורה בידו השמאלית, וידו הימנית בכתפו של בנו. הריקוד נמשך זמן, ובזמן ההקפות הקהל שר ורוקד במקומו.

ראה שיחת ליל שמח"ת, בעת הקידוש, תש"ה. ליובאוויטש וחייליה עמ' 29. בליל שמח"ת תר"פ קנה בעצמו ריקוד [הקפה] הג' [ולא הקפה הא' או הו'] בעצמו, וכיבד את כל הנוכחים להשתתף בריקוד. וכולם השתתפו. וכן ב'המלך במסיבו', ח"א, עמ' רסז - משער כ"ק אדמו"ר שה' רוקד ב' הקפות: "עוזר דלים" או "מלך עולמים".

מא. [שמע"צ ושמח"ת תרנ"ב] המתין שיכבדו שאר האנשים בס"ת ואז החל בהקפה.

סה"ש תורת שלום, עמ' 3.

מב. בסיום ההקפה חוזר למקומו, ושאר הקהל (וכן בנו) ממשיכים לרקוד.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 29.

מג. היה נוהג בשנים ראשונות להתחיל תפילתו (שחרית) בהשכמה שתפילת מוסף יתפלל עם המנין. ובשנים האחרונות מתפלל כל התפילה עם המנין.

סה"ש תרצ"ט (תשע"ד), עמ' 341.

מד. בשמע"צ לא היה שותה משקה בכלל, ורק איזה פעמים היה פארבריינגען.

סה"ש תרצ"ז, עמ' 202. ראה שם שבתרנ"ג היה התוועדות.

## שמחת תורה

מה. כשבא לתפילת ערבית, לפני התפילה, ישב במקומו במזרח, והסתובב לכיוון הקהל, בצד מערב, במשך עשר דקות.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 30.

מה. כשעמד, מתחילים ערבית, הבחורים עומדים בריחוק ארבע אמות ממקומו של אדנ"ע.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 30. הבחורים היו נדחקים להיות קרובים לרבי, קרה שאחד הבחורים נדחק וכמעט נפל על הרבי, התבטא הרבי: "הרי בבלתי סדר ג"כ צריך סדר".

סא. כשחל שמח"ת בעש"ק, אינו עושה קידוש. בשמח"ת תר"פ עשה קידוש בסעודה.

שיחת שמח"ת, בסעודה, תש"ד. כיצד נהג בברכת המזון לא מובא שם. ברשימות עניינים וסיפורים (עמ' לב) כותב ששמח"ת תער"ג חל בע"ש ובירך על הכוס אלא נשאר לקידוש של שבת.

סב. בשמח"ת, היו מתייצבים כל המיועדים לגיוס, לקבל את ברכתו לשחרור מהצבא.

סה"ש תורת שלום, עמ' 90. שיחת ליל שמח"ת, בעת הקידוש, תש"ה.

סג. אמר: הניגונים שליד השולחן בעלי תוכן. ולריקוד – ניגון שמח, אף ללא תוכן. סה"ש תורת שלום, עמ' 276.

## || כסלו-טבת

א. אומרים תחנון בתפילת מנחה דט' כסלו (ערב יו"ד כסלו). ושחל בשבת אומרים: "צדקתך".

רשימת עניינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' טו. ובהנסמן. באותו הזמן נהוג היה בליובאוויטש לומר – ובעקבות דברי הרש"ב שינו זאת (כדברי אדנ"ע – נהגו בימי אביו, אדמו"ר המהר"ש). ולהעיר מליקוטי סיפורי התוועדות, עמ' 323. דנראה שהדברים הפוכים. וראה ס' המנהגים, עמ' 90.

ב. לא היה רגיל להתוועד בי' כסלו בליובאוויטש, רק בחו"ל<sup>422</sup>.

ניצוצי אור, עמ' 131. וראה רשימת עניינים וסיפורים (תשס"א - חזן), עמ' יח. שבתרע"א – ערך התוועדות בליובאוויטש (בביתו, למקורבים ולחסידים. וראה להלן. ובהנסמן.

ג. בליל י' כסלו הולך להתוועדות לבית אמו הרבנית, הרבנית הייתה יושבת בראש השולחן, ואדנ"ע היה שואל אותה שאלות והיא משיבה. התמימים מנגנים מעט. ההתוועדות קצרה.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 31. שיחות קודש – קודם הנשיאות, עמ' 120. ושם תיאור

נד. מתפללים מנחה קודם סעודת החג. [תרנ"ב, התפלל מנחה אצל אמו]. ליובאוויטש וחייליה עמ' 31.

נה. עד שנת תרנ"ד, בשמח"ת [אחר התפילה] היה הולך לבית ש"ב, החסיד ר' משולם רייך.

שיחת ש"פ בראשית, בסעודת הלילה, תש"ה. סה"ש תורת שלום, עמ' 4. שיחת ש"פ בראשית, בסעודת הלילה, תש"ג – ניצוצי אור עמ' 16. אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ו עמ' ער, ושם שהתפילה החלה בשעה 8, והלך לר' משולם רייך – חתן הרב"ש – עם אחיו הרז"א לאחר הקידוש בשעה 11, וההילוך בשמחה גדולה בניגונים וריקודים מבלי התחשב ברפש וטיט בשברחוב. אודותיו ראה – בהנסמן בהערות כ"ק אדמו"ר – שם.

נו. עורך קידוש אצל אמו (או אצל הרז"א), הרבנית רבקה, ומתוועד שם.

סה"ש תרצ"א עמ' 170. ובהדגשה "כי ליל שמחת תורה היו מקדשים אצלו", וייתכן שהיה בד"כ אצל הרז"א עד פטירתו בתרס"ח, ומאז אצל אמו עד תרד"ע. לקוטי דיבורים, לקוט א, אות ה.

נז. בשנת תרס"א לאחר קריה"ת בשעת הריקוד הביט ברקדים ר' שלמה דער געלער נעוול, ר' אברהם יעקב מאזאריץ ור' יהושע ליין מנעוול.

אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' רצ.

נח. בשנים מאוחרות יותר, אחר התפילה מביאים האוכל מביתו, וסועד יחד עם בנו וכל הסועדים באולם הגדול של הישיבה. בשנת עת"ר סעדו בזאל הקטן, כיון שעשו תיקונים בזאל הגדול.

סה"ש תורת שלום, עמ' 193. עמ' 227. ליובאוויטש וחייליה עמ' 30. ליובאוויטש וחייליה עמ' 31. וראה תיאור שמח"ת דשנת עת"ר בשמו"ס ח"א עמ' 98 ואילך.

נט. בעת ההתוועדות עמד על השולחן נר דלוק, ובו הדליק את הסיגריות שהיה מעשן. ליובאוויטש וחייליה עמ' 31.

ס. ההתוועדות נמשכת עד מאוחר בלילה (לאחר צאת החג).

ליובאוויטש וחייליה עמ' 31.

422) לא היה רגיל להתוועד בי' כסלו – כ"ק אדמו"ר היה מתוועד ביום זה. ראה הנסמן בספרי המפתחות, ערך "י' כסלו".

סה"ש תורת שלום, עמ' 252. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קכח-ט. ניצוצי אור, עמ' 146 – בתרע"ג ההתועדות הייתה בכ"ב כסלו.

יא. עד שנת תרס"ג חלוקת הש"ס בי"ט כסלו. משנת תרס"ג בכ"ד טבת.

היום יום, יט כסלו. הלקה והליבוב, ח"ב, עמ' ריב. בעת שסיים החסיד דובער (בערע אברמקס) את הסיום דמסכת גידה. רצה לומר חידוש הקשור לסיום. כשהרגיש בכך אדנ"ע אמר לו: עד כאן היינו מחוייבים לשמוע, אבל הלאה איננו מחוייבים. ואמר הרה"ח דובער: א"כ הדרן עלך כו'.

יב. אין נוהג ללמוד בליל ניתל, עד חצות הלילה.

ס' המנהגים, עמ' 72. היום יום, יז טבת. ושם שהתבטא: "את המתמידים ש"שמונה השעות 'נוגע' להם בנפש – אינני מחבב".

יג. בליל ניתל נהג לשחק "שאח" (שחמט) או לעמוד בשעת מעשה ולהציע איך לשחק.<sup>425</sup>

"תורת מנחה – התועדות", תש"ג, ח"ב, עמ' 50.

## || חנוכה

א. בא כל יום לתפילת מנחה (בגלל הדלקת נרות חנוכה), לביהכ"נ "קליינער זאל".

ליובאוויטש וחייליה עמ' 44. וכל התלמידים שבד"כ היו מתפללים מנחה במקום לימודם, התפללו מנחה בנוכחות אדנ"ע.

ב. לפני עלינו הדליקו נרות חנוכה.<sup>426</sup> ליובאוויטש וחייליה עמ' 44.

(425) בליל ניתל .. לשחק – הרה"ק בעל 'אהבת ישראל' מוויז'ניץ היה נוכח בעת שבניו שחקו במשחק זה ביום זה. הגה"ק מאונסדארף הסכים שהבחורים ישחקו (איזה משחק) בניתל. וראה שו"ת חוות יאיר (סקכ"ו), שהגאון מהר"ד שמשון בכרך אב"ד וורמייזא הורה שלא ישחקו משחק זה כל השנה, אלא שישחקו משחק זה רק בימי החנוכה, מחמת קלות ראש מסויימת שישנה במשחק זה, ואילו אביו (של בעל 'חוות יאיר') לא רצה בכך והעביר זמן המשחק, שישחקו משחק זה בימי ליצנות כימי אידם. וק"ל. (426) לפני עלינו הדליקו נרות חנוכה – כן נהגו בבית מדרשו (770) של כ"ק אדמו"ר.

ההתועדות דשנת תרס"ג (לא נתנו לבחורים להכנס). רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א – חזן), עמ' כב. ד"א, ממקורות רבים נראה, שבאותם הזמנויות שהיו מתאספים אצל הרבנית רבקה ע"ה, הייתה מספרת ענינים ומעשיות (ועדויות מרבותינו נשיאנו).

ד. בי' כסלו מאחל "גוט יו"ט". וכשחל במוצ"ש אומר קודם "גוט וואך".

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א – חזן), עמ' חי.

ה. אין אומר תחנון במנחה דערב י"ט כסלו.<sup>423</sup>

רשימת ענינים וסיפורים (תשס"א – חזן), עמ' טז.

ו. בי"ט כסלו, מנהג חסידים, אומרים "גוט יום טוב", לפני ואחרי מעריב, ובמשך כל היממה.<sup>424</sup>

משיחת י"ט כסלו, תש"ב.

ז. בשנת תרנ"ג, בח"י כסלו אחר מנחה נח מעט, ולאחר מעריב, התאספו בבית אמו הרבנית, ואח"כ בבתי אחיו הרז"א והרמ"מ (בכ"מ כחצי שעה), ולאחמ"כ התחילה ההתועדות.

משיחת ליל שביעי של פסח, בסעודה, תש"ב.

ח. בשנת תרע"ג, בערב (אור ל) י"ט כסלו התועד כשעה עם התלמידים בחדר האוכל של הישיבה. הלך אח"כ לבית אמו, הרבנית רבקה, והתועד שם.

י"ט כסלו חל ביום שישי, התועד אח"ז בש"ק, ליל י"ט כסלו, אור לכ' כסלו. והתועדות המרכזית במוצא"ש. סה"ש תורת שלום, עמ' 203.

ט. נכנס לזאל הגדול להתועד, בלילה השייך לכ"ף כסלו, בערך בשתיים עשרה. לקוטי סיפורים, אדמו"ר הרשב"ב, אות קכח.

י. לעיתים התועד בשני הלילות די"ט כסלו (ליל י"ט וליל כ').

(423) אין אומר תחנון במנחה – כן נהגו רבותינו הק', עד כ"ק אדמו"ר. וכ"ה בס' המנהגים, עמ' 92.

(424) "גוט יום טוב" – ראה קונטרס ומעין עמ' 15 ואילך. היום יום, עמ' קיב. ועוד בספר המנהגים עמ' 90 ואילך.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 44.

ו. היה נותן דמי חנוכה – מעות – בליל נר הרביעי או החמישי.

ס' המנהגים, עמ' 71. היום יום, כח כסלו.

ז. במוצש"ק חנוכה הב' קודם הבדיל ולאחמ"כ מדליק הנרות<sup>430</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' נא ובהערה שם.

ח. בשנת תרנ"ג ע"פ בקשת החסידים אומר מאמר חסידות.

אג"ק אדמור הרי"צ ח"ד עמ' קפא.

ט. בעת שנסע לחנוכה מביתו, הורה לאשתו להדליק את החנוכה, אף שתשמע הברכה מא' הגברים<sup>431</sup>.

לקו"ש, ח"ל, עמ' 312. ראה – קו' ד"ה ברוך שעשה ניסים להצ"צ (נ"י, תשי"א), עמ' 20, ס"ז. ראה "תורת מנחם – התועדויות", תשי"ב, ח"א, עמ' 233.

## || אדר

א. מעת עלותו לנשיאות, לא נהג לומר תחנון בז' באדר<sup>432</sup>.

ס' המנהגים, עמ' 72.

ב. פורים קטן תרנ"א (חל ביום ראשון) התועד אחר מנחה בבית אמו, הרבנית רבקה. בשעה 12 הפסיקו למעריב, ואחר

(430) קודם הבדיל – ובס' המנהגים (עמ' 71): "במוצאי שבת: הבדלה, נ"ח".

(431) הורה .. הגברים – בס' המנהגים (עמ' 69) "אשה בעלה מוציאה". אלא שיכולה להדליק דאף הן היו באותו הנס (ובהערת כ"ק אדמו"ר שם ציין דברי השלטי גיבורים (הובא במחצה"ש סתרע"ז סק"ח), "המהדרין נר אחד לכאור"א בין אנשים ובין נשים"). אך לברך בברכה, ראה בהערת כ"ק אדמו"ר שם, "ומחזורתא כמ"ש במשמרת שלום סמ"ח סק"ב דיש הרבה שהן יכולות לברך ולכן נהגו כולן לצאת ע"י אחרים (עיין אחרונים ס"ו תרע"ה וסתרע"ז)".

(432) לא נהג לומר תחנון – בס' המנהגים עמ' 72 מעתיתק זאת, ומוסיף "דוקא לאחר שעלו לנשיאות, אבל לא פני זה". כ"ק אדמו"ר, בא' השנים, המתין שיהיה חתן, אך כלא היה אמר תחנון.

ג. אחר מנחה הלך לאמו הרבנית, להדלקת נרות<sup>427</sup>.

אג"ק אדמור הרי"צ ח"ד עמ' קפ ואילך. ליובאוויטש וחייליה עמ' 44.

ד. מדליק נרות חנוכה בין מנחה למעריב. מדליק במזוזה הפתח בין החדר הגדול ובין חדר האוכל. לא מדייק בפתח שיהיה מדרום לצפון או ממזרח למערב. "הנרות הללו" – אחר הדלקת כל הנרות. יושב מול בסמוך לנרות חצי שעה ולומד תורה, לבד מערב שבת שלא היה מתעכב חצי שעה. מדייק שהנרות ידלקו במשך חמישים דקות לכל הפחות<sup>428</sup>.

ולא בחלון. וראה אג"ק, חכ"ו, עמ' רסד. אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד עמ' קפ ואילך. היום יום, כה כסלו. לקו"ש, ח"ל, עמ' 306. "תורת מנחם – התועדויות", תשמ"ב, ח"ב, עמ' 599 ואילך. ושם, וכמוכן, שלא נהנה מהנרות, כמוכא בשו"ע. ראה היכל הבעש"ט, א, עמ' נט. כתב כאן "לומד תורה", וראה בזכרונות ר"י לגדא, היכל הבעש"ט, גיליון טו, עמ' קב, שלמד ירושלמי, וקצת משמע שם שיתכן ולמד כך כל יום, ללא קשר מיוחד לחנוכה.

ה. בשנת תר"פ, בשבת, הניח את החנוכייה על הארץ<sup>429</sup>.

(427) אחר מנחה .. להדלקת נרות – כן מפורש בס' המנהגים (עמ' 70) "בין מנחה למעריב". ובהערה שם, "הדעות בזה ראה טושו"ע סתרע"ב ונ"כ".

(428) מדליק נרות חנוכה בין מנחה למעריב – ראה בהערה הקודמת. מדליק במזוזה הפתח – כ"ה בס' המנהגים (עמ' 70) "בעובי המזוזה". לא מדייק בפתח שיהיה מדרום לצפון או ממזרח למערב – כ"ה בס' המנהגים (עמ' 70), וראה שם בהערת כ"ק אדמו"ר, "אף שבבית הכנסת מסדרין נרות המנוחה (רמ"א סתרע"א ס"ו). וצ"ע מפני מה גם בבית אין מהדרין ע"ז אם באפשרי הוא". ראה מג"א (סק"ט) שכ"א יעשה כמנהגו. "הנרות הללו" – אחר הדלקת כל הנרות – כ"ה בס' המנהגים (עמ' 70), ובהערת כ"ק אדמו"ר שם, "אדמו"ר הזקן בסידורו. וראה שו"ע ס"ו תרע"ו ונ"כ. שו"ת הצ"צ חאו"ח ס"ז. ובשער הכולל שם". יושב מול בסמוך לנרות .. שלא היה מתעכב חצי שעה חצי שעה – כ"ה בס' המנהגים (עמ' 71). מדייק שהנרות ידלקו במשך חמישים דקות לכל הפחות – כ"ה בס' המנהגים (עמ' 71), ושם בהערת כ"ק אדמו"ר, "ראה פרמ"ג סתרע"ב א"א סק"ג".

(429) על הארץ – ראה ס' המנהגים "מעמידים המנוחה על כסא" עיי"ש עוד בזה ובהערות.

ג. משלוח המנות שולח למלמדים, משגיחים, משפיעים, ראשי ישיבות וכו'. המשלוח מנות כולל: עוגה קטנה (טורט) ובקבוק יין יחד עם כרטיס ברכה<sup>436</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים עמ' קיח. ליובאוויטש וחייליה עמ' 44.

ד. היה נוהג להזמין יחידי סגולה מאנ"ש לסעודת פורים<sup>437</sup>.

אשכבתא דרבי, עמ' 3. בפורים תר"פ, למרות שכ"ק אדנ"ע ביקש שלא יגיעו לביתו, הגיעו רבים. האמור באותו הזדמנות כתוב בס' אשכבתא דרבי עמ' 3 ואילך.

ה. פורים תרס"ג התוועדו ביום שישי משתיים עד שמונה. קבלת שבת ותפילת ערבית ואז סעודת שבת עד חצי שעה אחר חצות.

משיחת שבת חוה"מ פסח ה'ש"ת.

ו. בשנת תרע"ה סעד בחדר האוכל בביתו. באותה שנה אמר מאמר בסעודת פורים שבביתו<sup>438</sup>.

ליובאוויטש וחייליה עמ' 44. חדר האוכל היה קטן משאר החדרים. ומרוב הדוחק נשברה הדלת.

ז. היה נוהג להתוועד יחד עם הציבור. במהלך ההתוועדות אומר מאמר ושיחות קודש<sup>439</sup>.

436) משלוח מנות - כ"ק אדמו"ר היה שולח לכהן, לוי וישראל - הכהן היה תחילה רא"א הכהן קווינט, לאחריה היה ר' ישעיה הכהן מטלין, ולאחריה היה ר' מרדכי הכהן ריבקיין. הלוי היה בתחילה ר' שמואל הלוי לויטין, נתן לר' שמואל דוד הלוי רייטשיק. הישראל היה רחמ"א חודקוב, ולאחריה היה ר' ישראל שמעון קלמנסון. נתן אף לאדמו"רים שונים בארה"ב. כולל: עוגה קטנה (טורט) ובקבוק יין יחד עם כרטיס ברכה - אצל כ"ק אדמו"ר המשלוח מנות כלל: בקבוק משקה (סמירנוף), ואון המן.

437) היה נוהג להזמין יחידי סגולה מאנ"ש לסעודת פורים - כ"ק אדמו"ר עד תשמ"ח היה אוכל בביתו יחד עם זוגתו הרבנית. החל מתשמ"ח כ"ק אדמו"ר היה אוכל סעודת פורים לבדו בחדרו הק'. וראה 'התוועדויות תורת מנחם' תשמ"ה ח"ג עמ' 1-1420.

438) אמר מאמר - כ"ה בס' המנהגים, עמ' 74, במנהגי האדמו"ר. כ"ק אדמו"ר היה אומר מאמר בעת ההתוועדות.

המשיכו עד לפנות בוקר, לאחמ"כ הלך למקווה<sup>433</sup>.

משיחת ש"פ חוקת, ה'ש"ת. מיומנו.

## || פורים

א. בשנת תרע"ה בקריאת המגילה לא עמד על מקומו הקבוע, עמד ליד העמוד, אצל הבעל קורא, ופניו למזרח, עם מגילה משלו, וקרא בלחש את כל התיבות. את המן היה מכה ברגליו<sup>434</sup>.

רשימות עניינים וסיפורים (תשס"א), עמ' קיג. ליובאוויטש וחייליה עמ' 44.

ב. לגבי חזרת המילים: "ולהרוג" "לפניהם", [כשהרה"ת יעקב לנדא קרא לפניו, קודם הקריאה], אמר: "ביי אונו זאגט מעט ניט איבער, מען זאגט ולהרוג און לפניהם". וכך קראו לפניו<sup>435</sup>.

לקו"ש, חל"א, עמ' 279. ומשם לאג"ק, ח"ג, עמ' שלו. ממכתב הרה"ת יעקב לנדא. תשורה (לנדא, תשע"ב) עמ' 100.

433) פורים קטן .. התוועד - כ"ק אדמו"ר ג"כ התוועד כמ"פ במהלך השנים בפורים קטן. בשיחת כ"ק אדמו"ר בפורים קטן תשמ"ז (התוועדויות, ח"ב, עמ' 605 ואילך) הסביר הצורך והחשיבות בהתוועדות בפורים קטן, במהלך הדברים ציטט כ"ק אדמו"ר את דברי הרמ"א (סתרצ"ז, ס"א) "וטוב לב משתה תמיד". ובהנחה (בלתי מוגה) ציינו המניחים שם - 'ראה ט"ז ושערי תשובה שם בפירוש דברי הרמ"א'. כ"ק אדמו"ר הרי"צ ג"כ התוועד ביום זה, ואף אמר מאמר (ולדוג' מאמר ד"ה 'קבל היהודים' תרפ"ז). וראה גם בהגהת התשב"ץ קטן, סי' קעח. שערי תשובה, סתרצ"ז, סק"ב.

434) מגילה משלו - אף לכ"ק אדמו"ר מגילה משלו, אך אינו עומד אצל הבעל קורא, ככ"ק אדנ"ע. קרא בלחש את כל התיבות - כ"ק אדמו"ר ג"כ נהג כך, אך כ"ק אדמו"ר לא הקפיד לקרוא עמו ממש, כ"א לפעמים לפניו, ופעמים לאחריה, ואזי היה ממנהר ומשיגו. היה מכה ברגליו - ראה בסידור יעב"ץ (במקומו), שהביא שכן הוא מנהג אביו החכם צבי. כ"ק אדמו"ר ג"כ היה מכה ברגליו, אך היו פעמים שכ"ק אדמו"ר לא הכה כלל (אף ברגליו).

435) ולהרוג .. לפניהם - אצל החת"ס בתחילה אמרו "להרג" ולאח"ו "ולהרג". וכן קודם "בפניהם" ולאח"ו "לפניהם". וראה שהועתק בס' המנהגים עמ' 73, ודן בזה באריכות, ראה שם, הערה 4.

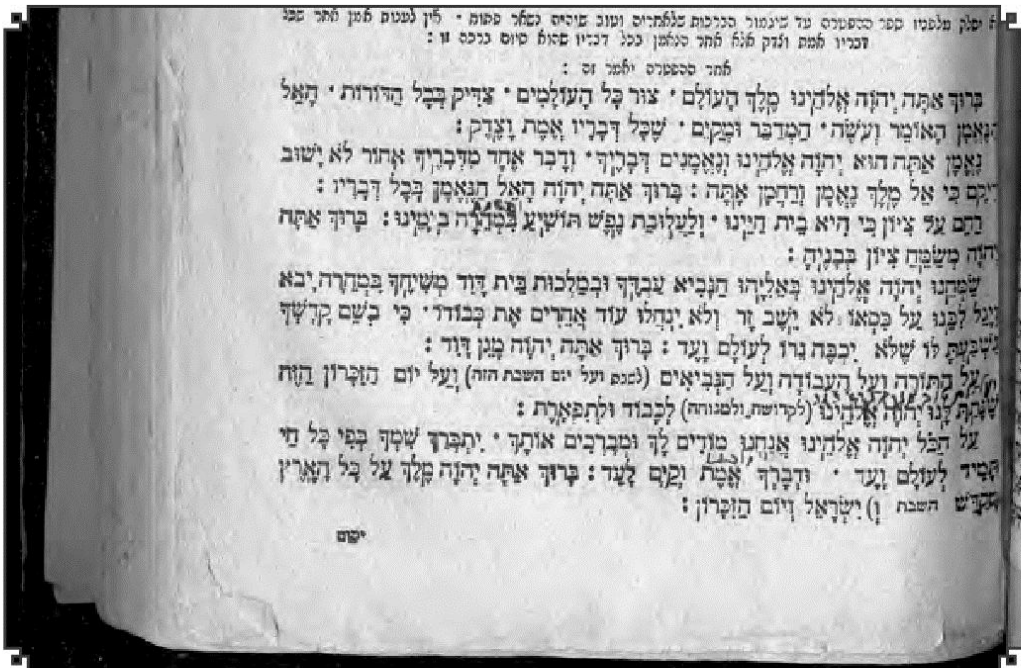
אשכבתא דרבי, עמ' 3. לאחר שהיח"ס היו ישובים במקומותיהם נכנסו שאר החסידים. זהו אחד משלוש פעמים שהיה נוהג להתוועד במהלך השנה.

# הוספה

(תמונות ומסמכים)



תפילין שיש לשער שכ"ק  
אדנ"ע הניחם תקופה.  
התצלום הופיע במקור בס'  
מבית הגנזים, קה"ת, עורך:  
הרה"ת שלום דובער לוי, ניו  
יורק תש"ע, עמ' ערב.



דף ממחזור בו השתמש אדמו"ר נ"ע בהיותו ברוסטוב,  
ותיקנו בו תיקונים שיתאים לנוסח הב"ד. התצלום הופיע  
במקור בס' מבית הגנזים, קה"ת, עורך: הרה"ת שלום  
דובער לוי, ניו יורק תש"ע, עמ' רנ.



למנוח יאר וזיין זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג

אלע זאך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג

אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג

אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג

אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג  
אויך פונעם זון זאל אריבער זיין אויף דעם ווייסן בארג

תוספת שטר התנאים של כ"ק אדמו"ר נ"ע. התצלום הופיע במקור בס' תנאים, ווארט, אירוסין ונישואין - לשיטת ומנהגי רבותינו, קה"ת, הרה"ת שלום דובער לזין, ניו יורק תשע"א, עמ' נב.

ל' תמוז תר"ה וי"ח כ"ג חנוכה, נ"ב א"ה, נ"ב ט"ק, ל"ב ר"ב, י"ה ט"ה

אלו הן ראשי הפרקים אשר הונח עליהם  
ש"ב הא"ה, ה"ה ה"ה הפרקים וכו' ל' ט"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
וכו' ט"ה וכו' ל' ט"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

ראשית דבר ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
וקיבוץ כ"ב ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ב"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

וה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ש"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה  
ל' כ"ב ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה

טופס נוסף משטר התנאים של כ"ק אדמו"ר נ"ע. התצלום הופיע במקור  
בס' תנאים, ווארט, אירוסין ונישואין - לשיטת ומנהגי רבותינו, קה"ת,  
הרה"ת שלום דובער לוי, ניו יורק תשע"א, עמ' נג.



לזכות  
החתן הרה"ת עמוס שניאור  
והכלה מרת מור שיחיו  
ברדה

יהי רצון  
שיבנו בית נאמן בישראל,  
בנין עדי עד  
על יסודי התורה והמצווה  
כפי שמוארים באור תורת החסידות

•

ולזכות הוריהם  
ר' ראובן ומרת שמחה שיחיו ברדה  
ומשפחתם  
ר' יצחק ומרת מזל שיחיו אמסלם  
ומשפחתם

•••

חן חן על השתתפותכם בשמחתנו